

MIRCEA ELIADE

OCEANOGRAPHIE

DE ACELAȘ AUTOR:

Isabel și apele diavolului, Roman, 1930

(Editura „Națională” Ciornei)

Soliloquii, Esseuri, 1932

(Colecția „Cartea cu Semne”)

Maitreyi, Roman, 1933

(Editura „Cultura Națională”)

Intoarcerea din Rai, Roman, 1934

(Editura „Națională” Ciornei)

Lumina ce se stinge..., Roman, 1934

(Editura „Cartea Românească”)

India, Carnet de drum, 1934

(Editura „Cugetarea”)

MIRCEA ELIADE

OCEANOGRAFIE

CU UN DESEN INEDIT DE
MARCEL IANCU

EDITURA „CULTURA POPORULUI”

O PREFAȚĂ PROPRIU ZISĂ

Am ezitat multă vreme dacă n'ar fi mai simplu să scriu, în loc de prefață, câteva cuvinte drept motto. De pildă: „Cartea aceasta nu e o carte de gândire, ci una de înțelegere“. Căci într'adevăr așa este. Cei ce vor căuta între copertile ei dialectică, demonstrație sau controversă — vor fi deziluzionați. În timpul când au fost scrise paginile ce urmează, nu mă interesa gândirea propriu zisă, ci înțelegerea. Care, după cum se poate constata de către oricine, este cu desăvârșire deosebită de „gândire“. Putem gândi mult și bine, și totuși nu înțelegem nimic. Deosebirea esențială între tinerețe și bătrânețe este că cea dintâi practică gândirea, iar celeilalte îi aparține înțelegerea.

Fiind o simplă carte de „înțelegere“, deci de experiență personală și de afirmare — mă temeam să nu fie considerată altfel decât ceiace este în realitate. Mă temeam, mai ales, să nu fie legată prea mult de mine, ca îns și ca autor, în timp ce ea

nu este legată de nimic; sau poate numai de întâmplări pe care acum chiar eu le-am uitat. Nici o pagină n'a fost scrisă „reflectând“, nici o concluzie n'a fost trasă prin dialectică. În această carte nu sunt decât constatări, mărturisiri; nu în sens de confesiune dramatică, ci de simplă prezență; mărturisire a ceva ce am văzut sau am înțeles; de poziție. Deaceia, deși e legată de întâmplări și stări sufletești cu totul personale — mi se pare a fi tot ce am scris eu mai „impersonal“. Paradoxul acesta aparent se rezolvă simplu pentru cei ce știu că numai trăirea nudă, autentică, poate ajunge „fapt“; adică poate fi depășit, uitat, poate supraviețui dincolo de memorie.

Prefața aceasta pe care o scriu acum, să mărturisesc, mă intimidează. Socotesc că ar fi trebuit să anexez o prefață fiecăreia din cărțile pe care le-am tipărit. Nu pentru justificarea sau explicarea lor (deși nici lucrul acesta nu e de rușine). Ci înainte de toate pentru a mărturisi de ce a fost scrisă fiecare carte, și cum a fost scrisă. Poate că cetitorului nu-i spun nimic asemenea prefețe, sau le găsesc deadreptul abuzive. Și asta mi se pare o ciudată nedreptate, pe care, în cartea de față, sunt hotărât s'o înlătur. Vă mărturisesc că țin cu tot dinadinsul să spun aici tot ce n'am putut spune în prefețele celorlalte cărți ale mele. Dacă sunt puțin intimidat acum, asta se datorește mulțimii de confesiuni, atâta timp suspendate.

Ași vrea să scriu un ghid pentru cetitor, deși,

continuând a vorbi despre mine. Dealtfel, de mult mă urmărește ispita unui manual de introducere în tehnica și voluptatea cetitului. Nu știu dacă am să-l încep vreodată. Ceia ce vreau să scriu acum este foarte simplu: o invitație către cetitor de a ceta cartea aceasta așa cum a fost ea improvizată. Chesterton spune undeva că atunci când ești grăbit, apuci calea cea mai lungă. Nu știu dacă vorba asta e adevărată întocmai. Dar sunt sigur că atunci când ești grăbit, apuci calea cea mai primejdioasă, cea mai dramatică. De felul meu foarte liniștit, foarte calm — mă coprinde panica de câte ori trebuie să scriu ceva pentru public, sau să vorbesc unui anumit public. (Cei care au avut prilejul să mă asculte, știu ce penibil mă bâlbâi și cu câtă greutate îmi păstrez firul gândului). Mi se pare, atunci, că oamenii aceia așteaptă dela mine un adevăr de care au urgentă nevoie, fără de care se sufocă, se pierd, se năruie. Orice îndemn la calm și la prezență de spirit, este inutil. Mi se pare că trebuie să spun repede anumite lucruri, și anumite lucruri grave, eficiente. Și atunci mă grăbesc, sar peste obstacole, fac greșeli de limbă și de logică (dar ce importanță pot avea toate acestea?) numai ca să pot ajunge mai repede la țintă.

Ceiace este ridicul, este faptul că „ținta“ aceasta nu are nimic dramatic în ea. Nu e nici revelație, vai de mine!, nici mister, nici profetism. Este pur și simplu o invitație la înțelegere, la luarea de cu-

noștință de anumite lucruri din jurul nostru sau din inima noastră. Un lucru atât de simplu și de la mintea omului, încât, probabil, dacă nu m'ași grăbi nici nu l-ași mai spune. Și totuși sentimentul de panică stăruie de câte ori sunt chemat să scriu sau să vorbesc ceva. Stăruie impresia că e vorba de niște lucruri esențiale și urgente, de niște socoteli care trebuiesc făcute cât mai e timp.

Cât mai e timp?! Dar timp avem, slavă Domnului, destul, ați spune D-stră. Eu cred altfel. Cred că suntem blestemați să ne consumăm inutil timpul, și că dacă nu ne „pierdem“ niciodată timpul nu înseamnă că îl avem, că îl stăpânim, îl fecundăm. Lucrurile acestea le-am mai scris odată în cartea de față, și n'are sens să le repet aci.

Dar, fie că îmi dați dreptate sau nu-mi dați, eu așa am simțit și așa am scris. Grăbit, deci; dramatic. Și ca să cetiți cu oarecare participare cartea, trebuie să n'o cetiți grăbit nici pasionat. Un text compus încet, cu grijă, în perfect control — poate fi cetit cât de repede. Gândirea care îl susține e limpede, riguroasă, rectilinie. Ce nu prindeti la cea dintâi fugă a ochilor, poate fi reconstituit aproape automat, poate fi ghicit fără nici un efort.

Cu totul altul e cazul unui text scris în grabă, care vrea să spună anumite lucruri repede și dramatic. Dacă vă grăbiți și D-stră, cetindu-l, nu mai are nici un sens. Pentru că nu interesează finalul, „concluziile“ (ca la un text compus pe îndelete),

ci alunecările pe de lături, scăpările din condeiu, parantezele, ezitățile. Sunt lacune care trebuiesc complectate cu imaginația D-stră. Sunt fraze care par paradoxale din pricină că autorul n'a avut timp să le limpezească, și nu s'a îndurat să le șteargă din manuscris și să le exprime altfel. Sunt obstacole pe care el le-a ignorat, cu sau fără voia lui. (Dar nu vă lăsați păcăliți de asemenea obstacole. De multe ori sunt numai aparente. Și dacă autorul nu le-a menționat, nu înseamnă întotdeauna că le-a evitat, ci că gândind mai adânc, s'a convins că ele nu rezistă — și a trecut mai departe).

Totul, într'o carte improvizată, febrilă, dramatică — vă invită la control. Dar să ne înțelegem; nu e vorba de un „spirit critic“ permanent treaz — ci de o luciditate simpatetică. „Spiritul critic“ nu are ce căuta aici. Ar avea o victorie prea facilă. Nu e vorba de a „prinde“ pe autor cu felurite insuficiențe, contradicții și chiar incoerențe. Vă rog să mă credeți că sunt tot atât de inteligent ca oricare dintre D-stră, și că îmi dau și eu seama de toate lipsurile și abuzurile de încredere din această carte. Le-am păstrat, totuși. Fie pentru că de când le-am scris mi-am modificat atât de mult părerile (sau, mai precis, am ales alte puncte de vedere) încât erorile de acum câțiva ani nu mai mă interesează, nemai fiind ale mele; — fie pentru că erorile acestea sunt prezentate într'un sistem de paranteze și divagații care rămân interesante în sine, oricare ar fi concluziile la care conduc.

Deci, păstrați-vă controlul și garda contra ispitelor dramatice — dar renunțați la jocul de a mă prinde cu mâța în sac. Intre noi fie zis, ce importanță pot avea toate „greșelile“ mele sau ale altora? Greșelile unui om sunt grave numai atunci când înapoia lor nu se ascunde decât mediocritate, suficiență sau onestitate profesională. Dacă un autor de manuale filosofice face erori de logică sau de istorie — atunci e grav. Dacă un economist, sau un istoric, sau un critic, practică greșeli — cu sau fără voia lor — este chiar extrem de grav. Dar ce contează greșelile, contradicțiile, incoerențele — într'o carte ca cea de față? Eu nu fac nici istorie, nici critică, nici filosofie. Ceva mai mult; chiar dacă ași face filosofie sau istorie, și s'ar întâmpla să încerc în asemenea scrieri valorificări noi sau puncte de vedere inedite — chiar și atunci „greșelile“ n'ar avea nici o importanță. (Firește, dacă ași propune ceva efectiv, nou, important). Profesorul meu de persană, Lucian Bogdanof, își începea cursul arătându-ne, în prima pagină din „Grundriss der neu persischen Etymologie“ a lui Horn greșeli atât de grave încât, spunea el, vom pierde examenul. Dar adoăga: „Ași dori ca după douăzeci și cinci de ani de studii, să puteți asimila numai jumătate din substanța acestei cărți geniale“. Iar în filosofie, nu se întâmplă același lucru? Toate sistemele care au fecundat într'adevăr timpul și au făcut un pas mai departe în cunoașterea filosofică — nu

sunt pline de asemenea „greșeli“? Perfecte sunt numai comentariile, numai rezumatele și monografiile.

Iată, deci, de ce nu mi-e teamă de greșelile pe care am fost nevoit a le face și, nădăjduesc, voi continua să le fac atât timp cât voi rămâne om viu. Și asta, nu pentru că socotesc că am „creiat“ cine știe ce „sistem“ de gândire cu care m'ași putea mândri — ci pur și simplu pentru că în cartea de față altele sunt criteriile prin care trebuie judecată. Dar, în primul rând, trebuie să mă credeți pe cuvânt. Eu bănuiesc cât e de greu lucrul acesta, și deaceia nu m'am îndurat să las și cartea de față fără o introducere prealabilă. E greu, pentru că oricine se poate prezenta în fața D-stră cu aceeași tehnică dramatică, refuzând să se justifice prin argumente. Sinceritatea și autenticitatea pot fi, chiar ele, perfect mimate. Eu am încercat de câteva ori, și am obținut efecte impresionante. Totuși, vă rog să mă credeți pe cuvânt. Vă ajut chiar eu să-mi acordați această încredere.

În primul rând, multe, foarte multe, din paginile de față — nu-mi mai aparțin. Ași refuza să le scriu astăzi. Am învățat sau am uitat multe lucruri de când le-am scris. Le republic astăzi tocmai pentru că cred în puritatea izvorului care le-a hrănit, pentru că știu cum au fost scrise: dintr'o sufocantă nevoie de a spune un lucru urgent și capital — pe care n'am apucat, totuși, a-l spune niciodată până la capăt.

În al doilea rând, trebuie să vă mărturisesc că, în fundul fundului sufletului meu, sunt puțin altfel decât apar în cartea asta sau în celelalte cărți. Sunt un om foarte corect cu textele altora, muncind câte cinci ani pentru a scrie un mic tratat științific. Mă grăbesc grozav în tot ce iace privește gândurile sau sentimentele mele scrise. Dar am infinite scrupule față de ce iace presupune tehnică, erudiție, gândire. În cartea aceasta și tehnica și erudiția și gândirea sunt disprețuite, dintr'un anumit punct de vedere, al creației, al istoriei care se face. Dar, ca și ornamentele, ele pot fi disprețuite, numai după ce le ai din belșug.

Dacă îmi acordați, deci, oarecare încredere, dacă cetiți paginile ce urmează cu o luciditate simpatică — fără a uza de o critică sau de o gramatică ce n'are ce căuta aici — veți întâlni o serie de divagații care v'ar putea interesa. Ce iace e cumplit în rezultatele unui scris dramatic este faptul că ele apar, în cele din urmă, divagații. Toate apocalipsele apar astfel, și toate fraudele literare. Când vrei să spui repede un lucru esențial, nu numai că îl spui dramatic, dar îl spui oarecum ridicul. În ce iace mă privește, lucrul acesta nu mă înspăimântă. Divagații ridicule apar toate lucrurile centrale, esențiale, ireversibile ale existenței noastre. O declarație de dragoste, este o divagație plină de ridicul pentru o a treia persoană. O agonie exprimată prin cuvinte, este iarăși o divagație ridiculă. Și câte altele nu sunt? Foamea, beția, caritatea, bucuria—cunoa-

șteți alte bâlbâieli mai ridicule decât expresia acestor experiențe decisive și esențiale unui om adevărat?

Așa dar, nu de divagație mi-e mie teamă. Cum spuneam undeva, chiar în această carte, cred că o adevărată divagație coincide cu însuși gestul vieții: curgerea, creșterea, nesimțita prefacere organică. Mi-e teamă numai că, din cauza aspectului alert și familiar al acestor divagații, cetitorul să nu se lase târât și să treacă peste sensurile noi în care sunt întrebuintate, în cartea de față, o serie de cuvinte uzuale. Atrag atenția asupra acestui lucru fără nici o urmă de orgoliu sau de îngâmfare literară. E vorba aici de cu totul altceva. Un text dramatic, o divagație pură, fascinată de ținta pe care vrea s'o facă accesibilă, s'o precizeze — neglijează în procesul său de expresie preciziunea semantică. Când vrei să arăți cu tot dinadinsul un lucru pe care tu îl vezi precis înaintea ta, a cărui preciziune în contururi te obsedează — te exprimi la întâmplare. Alegi cele dintâi cuvinte care îți cad sub condeiu. Prezența ideii pe care vrei s'o faci clară e prea turburătoare pentru vocabularul tău. Deaceia, o sumă de cuvinte (aventură, experiență, timp, fapt, gândire, întâmplare, etc.) capătă aici sensuri noi. Puțină atenție și foarte puțină bunăvoință ajung ca ele să poată fi suficient luminate prin context.

Caracterul de divagație și de improvizație al acestor pagini nu e deloc respectat de titlul acestui volum: Oceanografie. O analiză oceanografică pre-

supune o tehnică bine controlată, o mare răbdare și, mai ales, o putere de analiză precisă de care n'am dat deloc dovadă în acest volum. Totuși, titlul „Oceanografie” își are un anumit sens. Pe care îl prețuiesc și acum; și pentru luminarea căruia îmi îngădui să reproduc aici un articol tipărit mai de mult sub acelaș nume.

„Nu am deloc impresia că zonele cele mai puțin luminate într'un suflet contemporan sunt așa numitele activități subconștiente și inconștiente. Cred, dimpotrivă, că obscuritățile cele mai impermeabile și mai primejdioase se găsesc în gesturile și intențiile socotite de toată lumea clare, evidente, simple și etern valabile. Întrebați în jurul vostru despre cele mai imediate și mai decisive fapte, și veți vedea cât de neclare, de inerte sau de complicate zac ele în sensibilitatea și inteligența oamenilor. Un om vă poate spune foarte mult despre memoria lui, despre visele și superstițiile lui, despre îndoelile, nostalgiile, regretele lui — dar va fi incapabil să lege două fraze coerente asupra unui lucru socotit neesențial sau dela sine înțeles, bunăoară, de ce face cutare lucru, de ce vorbește, de ce pornește în fiecare dimineață la muncă; sau, de unde are siguranța că un lucru este bun și altul rău, că un lucru trebuie făcut și altul evitat sau ascuns, ș. a. m. d.

Mi se par mult mai obscure și mai complicate aceste „simple” fapte pe cari fiecare dintre noi le repetăm o viață întreagă, fără să ne întrebăm încă

asupra validității sau eficacității lor, convinși fiind că ele trebuie să fie și să rămână așa. Superstițiile nu trebuiesc căutate numai în ceia ce ni se pare nouă obscur; superstițioase sunt însăși actele de bază ale vieții noastre sufletești. Participă adică la un automatism în care nu încercăm niciodată să intervenim; le facem din teamă sau din obișnuință, credem în realitatea lor fără să o cercetăm, nu încercăm nici să le depășim nici să le modificăm; într'un cuvânt suntem trăiți de viață, nu trăim noi viața; și superstiția perfectă este tocmai complectă abdicare la orice autonomie, la orice arbitraj, la orice libertate. Suntem automați când ajungem superstițioși. Și nicăieri nu întâlnești mai multe superstiții decât în conștiința unui modern, cât ar fi el de educat și de experimentat în științele secolului.

Greșim când socotim popoarele „primitive” sau celelalte rase, superstițioase. Superstițiile lor sunt numai eșuări în fața unei intuiții precise a lumii. Sunt înțelegeri eronate sau imperfecte, fragmente dintr'o viziune globală, dintr'un Weltanschauung — dar sunt vii, sunt cadrele organice unei experiențe perpetue, au o structură.

Adevărații suprestitioși sunt modernii, civilizații — nu „sălbaticii”. Pentru că în conștiința lor activează o serie de automatisme, asupra cărora nu se întreabă nimeni, și pe cari le suportă toți până la moarte. Mai cu seamă defunctul pozitivism a fost fertil în sisteme de superstiții, pe care elita și, după ea, publicul le-au îmbrățișat cu o incohreentă și o

siguranță înmărmuritoare. După atâtea generații impotente, incapabile să gândească pe realități, ci gândind întotdeauna automat, superstițios — mi se pare că însăși inteligența s'a alterat. Intr'un anumit sens se poate vorbi despre crepusculul inteligenței în civilizația noastră.

Validitatea inteligenței nu constă numai în perfectă ei funcționare — ci mai ales în aplicarea ei la obiectul necesar. O inteligență poate funcționa perfect chiar asupra unui alt obiect decât cel cerut de actul gândirii. Deaceia avem atâția oameni deștepți printre noi; pentrucă intrăm într'o nouă scolastică, în sensul pejorativ al cuvântului. Gândim perfect, gândim magnific — dar nu pe obiectele „bune“, nu pe cele cerute. Sunt o infinitate de asemenea „obiecte“ cari scapă unui modern (din motive pe cari nu avem a le cerceta aici, deși istoria lor este fascinantă și edificatoare); de pildă, incomprehensibilitatea simbolului în timpul nostru. Cei mai abili gânditori contemporani sunt incapabili să înțeleagă direct un simbolism organic, cum ar fi acela unei culturi streine (fie asiatice, fie amerindiene) sau al unui hermetism european dinaintea iluminismului. Ei au nevoia unei chei, unui instrument cu care să deschidă automat acel sistem simbolic. Ceva mai mult; sunt incapabili să gândească simbolic, pentrucă au superstițioasa teamă de superstiție, și aceasta îi paralizează. Ori, simbolul mi se pare un obiect esențial inteligenței; cred că judecățile simbolice, ca și intuițiile simbolice, nu pot lipsi

dintr'o inteligență care se vrea validă și comlectă. Simbolul este indispensabil unei viziuni libere și personale asupra existenței — și lacuna aceasta în gândirea oricărui modern îmi dă mult de bănuir.

Dar nu e numai atât. Luați problema ontologică sau antropologică, și vedeți cât de fără sens a ajuns ea în mintea contemporanilor, chiar a profesorilor de filozofie. A înțelege sensul existenței este, astăzi, pentru un modern, un lucru extrem de rar. A înțelege omul sau destinul este și mai rar. Toate acestea te fac să te întrebi dacă nu oare inteligența a funcționat prea multă vreme în gol, pe obiecte streine sau pe mai puține obiecte decât era absolut indispensabil. Majoritatea oamenilor pe cari i-am întâlnit se fereau să accepte toate întrebările cari li se puneau. Superstitia cea mai primejdioasă este aceia de a ignora anumite întrebări fundamentale, sau a le rezolvi automat, printr'o simplă formulă care, la o analiză mai adâncă, se dovedește a fi fără sens.

Un exercițiu reconfortant și tare este găsirea acestor lipse de sens în însăși viața cea de toate zilele a modernilor. Deaceia spuneam la început că zonele cele mai puțin luminate se întâlnesc în însăși presupusa lor lumină, în gesturile și intelectia lor de toate zilele. S'a vorbit de mecanizare, și această formulă a circulat cu succes dela războiu încoace. Dar nu înțeleg ce au de-aface mașinile cu oamenii. E vorba aici de o abdicare din umanitate, care conduce la brută sau la diavol, nicio dată la

mașină. Este absurd să crezi că o mecanizare completă transformă omul în mașină. Nu; îl transformă în bestie. Mașina are o, hai să-i spunem, „psihologie“ foarte simplă; e blândă, e transparentă în dorințele și putințele ei, e, mai ales, icoana unei ordini interioare și unui simț al ierarhiei foarte impresionant. Nu trebuie să ne fie teamă de mașini, și să ne ferim de comerțul lor. Acum, când „umanitățile“ sunt atât de puțin frecventate, spectacolul mașinilor este o propagandă admirabilă pentru ordine, pentru ierarhie, pentru stil. Are și tehnica un anumit clasicism pe care îl putem potența și promova. Primejdia vine din bestie sau din demon, din libertatea rău înțeleasă, din libertinaj. Și aceasta nu e provocată de mașinism, ci din lipsa de sens a unui uluitor număr de acte esențiale în viața oricărui modern.

Sunt în jurul nostru oameni cari înțeleg foarte multe lucruri dar niciodată nu s'au întrebat: de ce trăiesc?, de ce acceptă criteriile etice ale întregii societăți?, de ce fuge de sinceritate?, de ce suportă zi după zi o existență care ar putea fi altfel? Și totuși asemenea întrebări nu aparțin acelei clase de ghicitori, denumite „problematici“ — și, cari pot fi trecute cu vederea fără multă pagubă — ci ar trebui să crească din însăși roiul conștiinței, ar trebui să doară cumplit ceas după ceas atât timp cât rămân nedeslegate. Au ceva urgent și decisiv în formularea lor, Totuși, deși se presupun înapoia oricărui fapt „clar“ și „simplu“ al vieții noastre

de toate zilele — ele rămân mereu uitate, mereu nedeslegate; iar oamenii cred că le-au rezolvit de mult, atunci când s'au convins, de pildă, că pământul e rotund, că nu există Dumnezeu, că omul se trage din primate, etc.

O foarte surprinzătoare și bogată recoltă așteaptă pe un cercetător al acestei oceanografii a sufletului contemporan. Indemnați nu știu de ce elan exagerat. ne repezim toți deadreptul în adâncuri, în zonele plămadelor moștenite și ale „refulărilor“, pentru a descifra ceva mai mult din viața sufletească. Nu e nevoie să coborâm atât de mult. Enigmele cele mari le aflăm la suprafață, în plină lumină și în plină simplitate“.

„Inercarea aceasta de a privi viața de toate zilele a sufletului, de a deslega iarăș, cu seriozitate, problemele simple — pe care nu le mai ia nimeni, în seamă pentru că sunt prea mari sau prea simple — o numesc „oceanografie“. Căci cei care mă turbură mai mult la contemporanii mei (și adesea, la mine însumi) este această stranie uitare a sensului prim al existenței, această dezinteresare față de cele mai urgente nevoi ale inteligenței noastre. Sunt oameni care știu tot despre etică, și nu s'au întrebat niciodată ce înseamnă o adevărată prietenie. Sunt alții care se laudă cu lucruri făcute și probleme dezlegate — în timp ce simpla lor prezență este o adevărată minune. Toate cuvintele din vocabularul nostru cel mai uzual ascund miracole. Ți se cere numai să-ți dai seama de ele. O bună parte din pa-

ginele primei părți a cărții de față au fost scrise pentru a face pe câțiva oameni să privească asemenea miracole.

Fără îndoială, nu pot spune că tot ce am scris atunci accept întru totul și astăzi. Dar mi se pare că lucrurile astea n'au nici o legătură cu mine, cu ceiace gândesc eu astăzi. Poate că mie îmi trece astăzi prin cap să construiesc un întreg „sistem”; și ași fi nevoit atunci să sacrific o sumă de lucruri, silindu-le să se așeze unul lângă altul corect și armonios. Ambiția aceasta a mea n'are nimic aface cu cetitorul, cu gusturile și nevoile lui. Complectarea gândirii unui om îl privește pe el însuși, și numai pe el. Experiențele și etapele lui, dacă sunt într'adevăr fapte, în sensul dat la începutul acestei prefețe, prețuiesc întotdeauna prin ce exprimă ele, autentic și substanțial.

Vreau să atrag atenția și asupra unui alt grup de pagini, culegerea de fragmente dela urma volumului. Nu vă lăsați înșelați de aspectul lor concentrat, laconic și oarecum sentențios. Nu sunt transcrise din caietul unui filosof, ci din jurnalul unui om tânăr. Sunt scurte pentrucă le-am scris pe îndelete. Sunt schematic pentrucă le-am scris întâi pentru mine însu-mi, pentru lămurirea mea. Imi propuneam întotdeauna să reviu asupra lor, să le coordonez și să le prezint într'un tot organic. N'am făcut-o până acum, din nenumărate și felurite cauze. Dar nu mă îndoiesc că, și așa cum sunt prezentate, pot interesa, pentru partea lor de experiență și observație personală, sau pentru virtuțile lor de controversă.

Acum, când mă aflu în fața unui teanc de foi albe, găsesc atât de multe de spus încât, pe nesimțite, m'ași antrena peste limitele îngăduite unei prefețe. Poate că unele din ele le-am scris deja în carte. Lucrurile pe care le spui des și sincer, le uiți repede. Ași fi fericit dacă ași ști că găști continuarea în cea dintâi pagină care vă așteaptă, tipărită de mult, alături.

MIRCEA ELIADE

Octombrie 1934

INVITAȚIE LA RIDICUL

Mi se pare că ridiculul este elementul dinamic, creator și nou în orice conștiință care se voiește vie și experimentează, e viu. Nu mi-aduc aminte de vreo schimbare la față a omenirii, de vreun salt voinicesc în înțelegere, de vreo fecundă descoperire pasională — care să nu fi apărut contemporanilor, ridiculă. Dar aceasta încă nu dovedește prea mult; căci orișice depășește prezentul și limita înțelegerii, pare ridicul. Este însă un alt aspect al ridiculului care mă interesează: este *disponibilitatea*, veșnica viață, veșnica posibilitate de rodire — a unui fapt, sau gând, sau atitudini ridicule. Ai întotdeauna de învățat dela ridicul; îl poți asimila sau interpreta cum vrei, ești liber să iei ce-ți place și să faci cu el ce-ți trece prin cap. Nu se petrece acelaș lucru cu ceiace e just, rațional, justificat, verificat, premiat. Adevărurile sau atitudinile acestea nu mai interesează viața care se pregătește să apară. Ele țin lumea pe loc. Nimeni nu le contestă

și nimeni nu se îndoiește de veracitatea lor. Sunt moarte. Victoria lor le-a fost piatra de mormânt. Sunt bune pentru familii, instituții și pedagogie.

Cetiți o carte bună, una din acele cărți perfect scrise, perfect construite, remarcată de critici, aprobată de public, încoronată de premii. O carte bună — adică o carte moartă. E atât de bună încât nu zguduie nimic din marasmul și mediocritatea noastră; dimpotrivă, se integrează perfect în toate măruntele noastre idealuri, micile noastre drame, micile noastre vicii, micile noastre nostalgii. Atât. Peste zece sau o sută de ani — nu o va mai citi nimeni.

Tot ceiace nu e ridicul — e caduc. Dacă ar trebui să dau o definiție a efemerului, aş spune că efemer este orice lucru „perfect“, orice gând bine exprimat și bine delimitat, orice participă la rațional și la justificat. Mediocritatea se confundă de cele mai multe ori cu „perfectul“ și „definitivul“.

Volumele de filosofie ale unui profesor de provincie franceză sunt mult mai coerente, mai raționale, mai frumos scrise, mai serioase decât cutare pamflet din secolul XIX, care a fecundat zeci de gândiri și a fost mai târziu comentat în zeci de cărți. A evita ridicolul înseamnă a refuza singura șansă de nemurire. Singurul contact direct cu eternitatea. O carte care nu e ridiculă, un gând care e plaudat de toți dela început, a renunțat prin înșăși faptul succesului la orice potențialitate, la orice virtute de a putea fi reluată și continuată.

Mi se pare că o bună definiție a ridiculului ar fi următoarea: ceiace poate fi reluat și adâncit de altul. Nu vorbesc de ridiculul mecanic, de ridiculul unui om alergând după o pălărie de paie sau de ridiculul unei fete care vrea să apară drept femeie fatală. Acesta e un ridicul de superficialitate, un ridicul social, creiat de reflexe și de inhibiții — și el e nefecund spiritualicește, ca orice act reflex.

Dar gândiți-vă la ridiculul lui Iisus, care afirma sus și tare că El e fiul lui Dumnezeu; la ridiculul unui Don Quichotte, care agoniza pentru că oamenii de lângă el (oameni cu bun simț, oameni raționali, oameni cu frica ridiculului, oameni morți) refuzau să vadă într-o fată slută pe Dulcineea lui; sau la ridiculul lui Gandhi, care opune diplomației și artileriei britanice — non-violența, viața interioară și forța contemplației. Aminti-vă ce izvoare de viață, câți sâmburi și cât miez n'au găsit și nu vor mai găsi oamenii — mii de ani după ce urmele creiatorilor „perfecti“ vor pieri — în viața și gândirea acestor oameni cu desăvârșire ridiculi.

Orice act care nu e ridicul — într-o măsură mai mică sau mai mare — e un act mort. Aceasta se verifică chiar în cea mai cotidiană și mai banală viață socială. Când îți bei ceaiul într'un salon și pui liniștit ceașca la loc — ai împlinit un act perfect, un act mort, căci nu are consecințe nici în conștiința ta, nici în conștiința celorlalți. Dar ia scapă ceașca jos, și varsă ceaiul în poala unei domnișoare

care vorbește franțuzește, și scuză-te bâlbâindu-te, și încearcă să repari gafa ștergând parchetul cu batista de mătase. Fii o clipă ridicul, pur și simplu ridicul. Actul acesta devine deodată încărcat de nenumărate posibilități. Suferi — și poți înțelege în acele oline de panică și sfială cât de inutilă e viața ta, cât de goale sunt viețile celorlalți, ce maimuță grotescă ești tu, bine îmbrăcat și perfect stilat, într'o încăpere unde se pierde timpul și unde oamenii se adună mânați de spaima singurătății și de atracția vacuității lor. O întreagă filosofie dintr'o ceașcă de ceai spartă la întâmplare. Și încă n'ai fost ridicul de cât într'o mică măsură. Dar ia apucă-te și spune-le în față ceiace ce crezi tu despre ceaiul lor (ceiace crede, dealtfel, toată lumea care gândește), spune-le răspicat că își pierde vremea, că se păcălesc unul pe altul, că trăiesc o viață artificială, factice, inutilă. Spune tot și spune-le cu pasiune. Atunci vei fi tu adevărat ridicul, atunci lumea va râde de tine, atunci vei înțelege că nu-ți poți trăi viața ta fără a fi ridicul.

Căci la aceasta se rezumă ridiculul: la trăirea vieții tale proprii, nude, imediate — refuzându-te superstițiilor, convențiilor și dogmelor. Cu cât suntem mai personali, mai identificați cu intențiile noastre, cu cât fapta noastră concide mai perfect cu gândul nostru — cu atât suntem mai ridiculi.

Ridiculul e o valoare lansată de oameni contra sincerității. Nu există act, uman, sincer — care să nu fie ridicul. Și ceiace e cu adevărat înălțător

în dragoste este însuși faptul că a izbutit să suprimе ridiculul între două ființe, să suprimе cenzura aceasta aplicată reflex sincerității lor. Dragostea nu este ridiculă decât pentru o a treia persoană. Celelalte mari sincerități sunt ridicele chiar pentru persoană a doua.

Deaceia mi se pare că acele cărți și acei autori cari au fost cândva ridiculi — din cauza sincerității lor nude și totale — posedă nesfârșite virtualități, se pot relua și se pot adânci de fiecare dintre noi.

Cu cărțile ridicele se petrece un lucru ciudat: ele nu frapează, ca un fapt social ridicul, pentru că le citim în singurătate — și valorile singurătății nu sunt aceleași ca valorile colectivității. Suntem mai sinceri atunci, pentru că suntem mai singuri — și nu ne-am ferecat sensibilitatea și inteligența cu bun simț și cu logică. De ce irită un paradox ascultat în public și, dimpotrivă, încântă un paradox cetit în singurătate? De ce lăcrămăm emoționați cetind o confesiune — și ne închircim jenați când o auzim cetită în public? Poate tocmai pentru faptul că apare aici *ridiculul*, acea cenzură contra sincerității, creiată de societate pentru a stăvili excesele de individualism.

Mă uit în jurul meu și, sincer vorbind nu găsesc nimic de învățat decât dela oameni și dela autori ridiculi. Ei singuri sunt sinceri, ei singuri mi se dezvăluiesc fără reticență. Ei singuri sunt vii. Va veni un timp când vor muri și ei, când vor fi și ei distribuiți rațional în sisteme, când vor fi *acceptați* și ei,

premiați și ei. Nu vreau să mă gândesc la cazuri prea ilustre; îmi amintesc numai de acel om cu desăvârșire ridicul, singurul autor pe care n'ași avea curajul să-l citesc în public, de Sören Kierkegaard — căruia astăzi i se închină volum de critică, e tradus, comentat, înțeles și ucis. Intr'un anumit sens e mort — și totuși câte izvoare de viață și de gândire nu se găsesc și astăzi în nebunul din Koppenhaga? Căci poate fi oricând reluat și continuat.

Ridiculul singur merită să fie imitat. Căci numai imitând ridiculul imităm viața; deoarece acolo se ascunde sinceritate ei deplină, iar nu ideile și convențiile ei — cari sunt aspecte de ale morții. Și moarte, slavă Domnului, găsim destulă și în noi.

DESPRE DESTINUL ÎNȚELEGERII -

Adesea m'am gândit, cu oarecare tristețe, la destinul marilor înțelegeri și marilor suferințe; cari se experimentează nu în împrejurări grandioase — așa cum ar fi fost de așteptat — ci de cele mai multe ori în împrejurări amorfe, în ceasuri monotone, liniștite, mediocre. Câteodată asisti la scene deosebite tragice și te întorci în tine tot atât de opac ca și mai înainte. Nu ești străbătut de nimic esențial (reții anecdotica sau estetica: sângele pe care l-ai văzut curgând, gesturile, vorbele, un amănunt fără importanță, un om care se află acolo din întâmplare). Sau aștepți de ani să întâlnești un om scump ție, unul ale cărui cărți te-au călăuzit în viață, a cărui gândire te-a nutrit și te-a ajutat mai mult decât toată lumea din jur, lume căreia i-ai dat și afecțiunea și timpul tău. Iar când îl întâlnești, te surprinzi inert și somnoros, îți descoperi gândirea preocupată de amănunte ridicule (câte camere o fi având? ce carte o fi aceia de pe birou? ce-am să

spun prietenilor când voi pleca de aici? etc.) și îl ascuți cu greu, te întrebi de ce nu te bucură prezența lui, te superi ghicindu-te cât ești de neutru, de leneș, de adormit.

S'ar spune că întreaga ta viață se refuză șocului acesta revelator (care poate fi o mare durere sau o mare bucurie), că toate instinctele tale se opun experienței ce tinde să-ți depășească bietul tău ins limitat și inert. Și atunci, când împrejurarea se ivește, când moartea îți întinde mâna (căci cineva din tine trebuie să moară, în fiecare din aceste revelații) — devii mineral, devii apă, devii orice, numai om nu, căci omul s'ar dărui complect, și cine știe dacă s'ar mai regăsi pe sine, *acelaș*, după ce experiența s'a consumat.

Numai astfel îmi explic de ce atâți oameni cari au făcut războiul, cari au văzut și auzit atâtea grozăvii, atâtea scene cari i-ar fi putut ridica din mocirla cea de toate zilele — s'au reîntors *aceiași*. Puțin mai dezaxați, puțin mai sceptici, mai neurotici — dar, omeneste vorbind, *aceiași*.

Ei n'au experimentat nimic din tot tragicul și omenescul în care au trăit atâția ani; „i-a întărit Dumnezeu“, adică i-a mineralizat instinctele, i-a adormit spaima lor animală de suferință. Un copil care a văzut un rănit murind pe stradă în ger — a înțeles poate mai mult din tragicul războiului de cât un om matur care a luptat pe trei fronturi. După cum iarăș sunt sigur că un adolescent experimentează mai eficace o călătorie în Orient, pri-

vind'o la cinematograf — decât un reporter umblând peste țări și mări; căci acesta din urmă se zidește pe dinlăuntru cu nevăzute platoșe împotriva oricărui șoc, oricărei experiențe care l'ar putea scoate din el, oricărei experiențe care i'ar putea descoperi și lui gustul de cenușă al absolutului.

E ciudat acest dualism în veșnică luptă, născut în om, în toți oamenii: pe deoparte setea de ieși din el, de a trece dincolo, de a iubi uitându-se pe sine — și pe dealtă parte, rezistența de mineral împotriva oricărei experiențe care l'ar putea zgudui, l'ar anula trecându-l dincolo. Câți dintre noi nu așteptăm o viață întreagă un eveniment, un om, o cunoaștere — prin care întrevădem o spargere a cercului de fier ce ne ține zidiți în noi și numai în noi, prin care ghicim o viață nouă, o bucurie adevărată — iar când acea întâmplare sau acel om se ivește, ne închircim cu toate puterile instinctului nostru, ne refuzăm, ne neutralizăm, ne reîntoarcem la mineral.

Spun oamenii că au căutat viața întreagă „femeia ideală“, și n'au găsit-o. Absurd. O puteau găsi în oricare femeie, dar pentru aceasta le trebuia iubirea aceia adevărată, care să rupă cercul insului lor, să înfrângă instinctul de conservare care îi zidea în fața dragostii, să anuleze acel abstract dor de „femeie ideală“, creiat numai pentru confortul lor, pentru odhina lor melancolică și amuzantă; căci e foarte confortabil să „cauți“ veșnic,

mai greu e să găsești și să nutrești ca un perfect amant ghimpele acela de iubire.

Și acum, ca să ne reîntoarcem de unde am plecat: marile înțelegeri și marile suferințe se experimentează în împrejurări monotone. Ași vrea să întâlnesc pe acel om care a înțeles experimental caducitatea și evanescența lumii noastre pământești, contemplând Vezuviul. Nu, domnilor, se minte în fața Vezuviului, ca și în fața piramidelor, sau a fiordurilor, sau a oceanului. Oamenii nu văd nimic din tot ce e solemn și senin în aceste fenomene, nu văd nici moartea, nici florile; văd vapoare, gesturi și recitări de versuri.

De aceia oamenii cu bun simț evită împrejurările cari îi depășesc; nu pentru că li se par ridicule (trebuie să te cheme Anatole France, ca să ți se pară ridiculă solemnitatea sfințirii unui steag, de pildă) — ci pentru că își dau seama că vor reacționa penibil, vor fi mici, mineralizați, narcotizați. Cred că asemenea oameni cu bun simț, dacă s'ar afla cu desăvârșire singuri în fața unui mare spectacol, și dacă ar putea fi sinceri față de ei înșiși, chiar numai pentru câteva clipe, ar reflecta cam în acest fel: „Ce neputincios sunt *să simt* tot ce am acum în față! Ce canalie ascund în mine, dacă sunt capabil, uneori, să-mi bat joc de asemenea lucruri. Ce mic sunt — și ce mincinos!”

Din fericire pentru noi, nu ni s'a evitat pe acest pământ experiența marilor dureri și a marilor bucurii și nu ni s'a ascuns înțelegerea lor. Numai că

ea se actualizează, devine vie și prezentă, în împrejurări fără însemnătate, în acele ceasuri și întâmplări, când spiritul și instinctele nu se zidesc pe dinăuntru, căci nimic nu le amenință, pare-se, confortabilul lor somn de siguranță vegetală.

Ai văzut atâtea morți, și ai rămas acelaș. Iar răsfoind pachete cu hârtii vechi, dai peste scrisoarea unui prieten mort de mult, și vezi scrisul lui îngălbenit și rămâi deodată mut, cu ochii în nevăzut, gândind. Nu e sentimentul acela detestabil al „trecutului“, romanța aceia desgustătoare de „primăveri moarte“, de evenimente și oameni cari nu se vor mai repeta; — dacă ași bănuî asemenea melancolii femeiești în sufletul meu, ași pune pachetul cu hârtii pe foc, și ași ieși să mă plimb pe bulevarde. Căci sentimentele acestea în legătură cu „trecutul“ n'au nimic viril în ele, nimic ce privește moartea ca atare — ci ele se leagă de cadavre, de forme depășite, de întâmplări epuizate. Se confundă prea des moartea cu cadavrul. Acesta din urmă nu mă poate interesa; e o formă înghețată, mișcare oprită pe loc. Orice facem și gândim în timp, sunt cadavre (o carte, un gest, o acțiune, o iubire) — și ele trebuiesc neconținut depășite, aerul trebuie mereu primenit, dacă nu voim să ajungem noi înși-ne cadavre, mumii, acte moarte, dogme.

De cealaltă moarte vorbesc eu, de trecerea totală și „vie“ în neant; și pe aceasta ne-o revelă, cum am spus, nu morțile tragice și scumpe la cari

ne e dat să asistăm — ci întâmplări banale, de fiecare ceas. Ca și marile bucurii, dealtfel, pe care le experimentăm față de evenimentele ridicule—în timp ce în fața adevăratelor evenimente maxime, rămânem neutri, scoici sparte.

Nimic nu e bine corelat în lumea aceasta, nimic nu e armonizat. Gândiți-vă cât timp pierdeți cu oameni cari nu vă înțeleg, câtă afecțiune risipiți pentru oameni cari nu simt — iar pentru acei foarte puțini, cari vă sunt adevărați frați, nu găsiți decât câteva minute, câteva zâmbete, câteva vorbe goale. Tot ce e mai bun din noi, îl dăm oamenilor cari n'au ce face cu darurile noastre. Te întâlnești cu un oarecare, și lui îi sacrifici timpul tău și îi deschizi sufletul; iar prietenului nu-i dai nimic, sau îi dai resturi. De ce o fi așa? Cunosce câți-va oameni mari din acest veac înconjurați de lichele, de tipi oarecare, de vacuități. Aproape că am fost gelos pe acești fericiți cari pot avea în fiecare zi ceiace alții, poate mai buni decât ei, nu pot avea decât un ceas în toată viața.

Dar așa se întâmplă cu fiecare dintre noi, de ce să ne ascundem? Preferăm să „căutăm“, pierzându-ne timpul, decât să ținem în brațe ceiace am înțeles de mult că e vrednic de noi.

DESPRE ADEVĂRURILE GĂSITE LA ÎNTÂMPLARE

Un prieten de al meu îmi tot spune că adevărul e tragic. El vrea să înțeleagă experiența pasiunii adevărului, drama revelației, agonia. Imi plac și mie asemenea adevăruri rupte din sânge, smulse din viscere. Au ceva prometeic în apariția lor terifiantă, ceva luciferic și înmărmuritor. Numai că le-ași spune mai degrabă adevăruri catastrofice, decât adevăruri tragice. Înțeleg din ce în ce mai mult, prin tragedie, o experiență fără izbucniri și fără proporții; o experiență ce se condensează vertiginos către hotarele înțelegerii statice, contemplative; o experiență fără agonie, viscere și fără sânge.

Viziunea catastrofică a vieții e alimentată de adevăruri apocaliptice, cari vor împietri și vor ucide prin pogorârea lor; viziunea catastrofică e carnală (sânge, viscere, viață organică, etc.), e mai degrabă o dramă a întrupării și a descărnării (accentul pe care îl dau asemenea autori ascezei, don-

quichottismului, viciului, păcatului, mântuirii, etc.), e o continuă ardere la alb a vieții fiziologice (ași spune, cardiace, vasculare, muschiulare). Când vi se vorbește despre „viață tragică“, despre „adevăruri tragice“, fiți siguri că descoperiți acolo o dramă a cărnii, o dramă ce pornește dela o catastrofă sau ajunge la o catastrofă. Dar nu la o tragedie.

Adevărurile tragice nu se obțin niciodată prin ciocnire, prin efort sau prin agonie. Noțiunile de conflict și de ciocnire, de rezistență și de inerție — aparțin, așa spune, unei conștiințe geologice. Vreau să spun că viața inorganică prezintă mult mai multe și mai plastic impresionante conflicte decât viața organică. Adevăratele catastrofe aparțin geologiei sau șantierelor. Izbiri magnifice, uriașe rostogoliri de forțe, vulcanice irupții, nemărgenite revărsări — toate acestea sunt mult mai firești în lumea anorganică.

Dar ele nu sunt „tragedii“; — sunt catastrofe. O viață spirituală sau un adevăr crescut dintr'o experiență ce imită gestul acesta de conflict, rezistență, victorie — nu surprinde ceiace are tragicul mai inefabil și mai intraductibil. Tragicul ezită în fața agoniei, ocolește lupta, e suprimat de conflict. Tragicul se apropie tot mai mult de static, de contemplativ, de înțelegere revelată la întâmplare. Iar adevărurile tragice sunt adevărurile găsite la întâmplare, fără aprehensiuni, fără luptă, fără zbatere. Mi se pare că însăși esența spiritului e tragică, iar spiritul e ponderat și deasupra extremelor, deasupra conflictelor.

Marile adevăruri — și singurele cari contează, dealtfel — sunt găsite la întâmplare. Moartea, dragostea, primăvara sau toamna lăuntrică, toate acestea le întâlnim și le cunoaștem la întâmplare. Nu numai atât. Se întâmplă, chiar, că trece multă vreme până să înțelegem că le-am cunoscut. Sunt atât de cenușii, de umile, de cotidiene — încât nici nu le băgăm în seamă. Conștiința noastră este atrasă mai mult de adevărurile catastrofice, violente, sumare, agonice — căci asemenea adevăruri siluesc și se cer siluite, ele exaltă vertiginos și carnea și duhul, ele sunt revelate prin experiențe dramatice, cu o dramaturgie bogată și o punere în scenă meșteșugită.

Dimpotrivă, adevărurile găsite la întâmplare nu au nimic demonstrativ și dramatic. Le descoperim deodată în suflet, fără să știm cum au ajuns acolo. Ele *sunt*, și nu poți spune nimic altceva despre ele decât că *sunt*.

Te pomenești cu o vară trosnind de rod, cu o vară întreagă în suflet — și te întrebi de unde ai găsit tu bogăția aceasta nemeritată în înțelegere, în muncă, în bucurie. Vara! iată un adevăr găsit la întâmplare, și care prețuiește mai mult decât toate adevărurile „tragice“ (cari nu sunt tragice). Vara e un adevăr pe care nu-l ia nimeni în seamă, care rățăcește haihui pe străzi, pe lângă care ai trecut poate de nenumărate ori. Dar pentru că e numai un simplu adevăr de întâmplare, pentru că nu poate fi obținut prin încleștări și eforturi, nimeni

nu vorbește de el și nimeni nu-l exaltă. Răsare deodată în suflet, și te minunezi de adâncurile lui, de bucuriile lui, de roada lui.

Pilda dragostei este iarăși cunoscută. Cât timp dragostea rămâne dramă și agonie, ea nu oferă decât o pseudocunoaștere, o cunoaștere catastrofică, personală, redusă la limitele și destinele acelui binom sufletesc în care se petrece experiența. Dar deodată se întâmplă ceva ciudat, intraductibil; dragostea s'a limpezit sau s'a dus, o cunoaștere reală se alipește sufletului, un adevăr care înmărmurește sau consolează; un adevăr găsit la întâmplare. Căci totul se petrece la întâmplare, fără voința noastră, fără știrea noastră, dincolo de previziunile, de așteptările și idiosincraziile noastre. Ceva real, nud, impersonal, pe care nu știi cum să-l numești, nu știi cum să-l valorifici.

Aceasta e adevărata tragedie, iar nu conflictele și rostogolirile prometeice; acestea sunt adevărurile tragice — reale până la despersonalizare, deasupra timpului, dincolo de istorie, — iar nu adevărurile catastrofice, care pornesc întotdeauna dela date individuale, limitate, istorice. Catastrofa presupune un itinerariu în timp, o personalitate gata de acțiune sau de rezistență, o purificare prin luptă, prin asceză; tragedia e dincolo de timp și dincolo de personalitate, ea nu cunoaște nici acțiune nici rezistență — ci simpla *prezență* a tragicului; e ireductibilă la gest, e intraductibilă dialectic, e mister real. Catastrofa o vezi și tu, o vede și lumea; tra-

gedia n'o vezi, câtodată, nici tu. Te depășește, te despersonalizează, este atât de *reală*, încât numai poate da naștere la conflicte în jurul esenței ei (căci majoritatea conflictelor se nasc din controversa asupra iluziei sau realității unui fapt, asupra gradului său de realitate, etc.; dar când un fapt e cu adevărat *real*, orice conflict e imposibil, totul se liniștește în juru-i; deaceia cunoașterea realului este atât de senină, atât de bruscă, e mai mult o revelație). Cred că tragedia cea mai pură, cea mai esențială — nu poate fi decât statică. Ea depășește chiar experiența, căci experiența implică dinamism mental, schimb, suferință. Ori tragedia se află absolut deasupra oricărei experiențe, sau suferințe, sau lupte, sau victorii — pentru că înnucleiază în miezul ei cea mai multă *realitate* din câte ne e dat să cunoaștem. Ea ajunge deadreptul ontologie. Se poate spune despre tragedie numai atât: că este.

Cunoașterea catastrofică imită și gestul naturii inorganice (aspectul său de revoluție geologică, de efort vulcanic) și gestul naturii organice (viață viscerală, cardiacă, experiențe ce ne amintesc experiențele biologice). Cunoașterea tragică imită gestul unei naturi supra umane, pe care teologia o va numi angelică, pe care eu o numesc impersonală.

Catastrofa cunoaște adevăruri Mari.

Tragedia cunoaște adevăruri aflate la întâmplare.

DESPRE UN ASPECT AL ETERNITĂȚII

Tristram Shandy a lui Sterne este o carte de care te îndrăgostești anevoie; după ce ai cetit câteva sute de romane bune și te-ai desgustat de ele. Iubesc în cartea aceasta tocmai deslănarea aparentă a narațiunii și spontaneitatea divagațiilor. Arta de a divaga — și a rămâne totuș în veșnicie — mi se pare un secret pe care majoritatea modernilor l-au uitat. Cărțile lor de divagații sunt „făcute“ și oarecum tendențioase, divagații fără vastitate, mai degrabă neputință de concentrare decât creație generoasă și liberă. Mi se pare că ceiace constituie farmecul și eternitatea unei divagații este tocmai coincidența „gestului“ său cu cel al naturii, al vieții însăși. Nu cred că viața trebuie definită întotdeauna ca „un șir de explozii“, ca un efort și o ciocnire. Ceiace e esențial și intraductibil în viață este curgerea sa liberă prin țesuturi de nenumărate forme, este continuitatea plasmii, a sevei, a sângelui; o victorie

manifestată prin prezență, prin plutire, — nu obținută prin conflicte, prin încheștări prometeice. Efortul și ciocnirile mi se par mai de grabă caracteristice regnului mineral. Adevăratele drame cosmice le cunoaște geologia. Viața e mult mai inefabilă, mai discretă, mai puțin muzicală.

Ori dimineța aceasta, specifică vieții, se regăsește în divagațiile mari ale literaturii. Firește, fac apropierea aceasta paradoxală numai în ceiace privește *gestul* creației, nu creația propriu zisă; care, în literatura divagației, e autonomă și spirituală, și nu trebuie, nici nu poate fi explicată prin viață.

Dealtfel, divagația în literatură este numai un aspect al acestei dimensiuni ale vieții spirituale. Ași vrea să adaog că există și o divagație filosofică, dacă n'ași ști că termenul acesta e deja consacrat, și implică discontinuitate și incoerență în gândire, inconsistență, superficialitate, compromis, joc de nuanțe. Ar trebui să găsesc alt termen pentru a nucleia într'un singur cuvânt ceiace, de fapt, înseamnă divagarea filosofică: gândire care nu se lasă niciodată paralizată de propriile ei forme, de regulile ei, de istoria ei; gândire care se vrea în totdeauna nouă, schimbându-și optica și instrumentele după cum o cere ceasul; gândire care să nu se oprească la sisteme (aceste pietre de mormânt ale filosofiei, cum spune Nae Ionescu) ci să coincidă neconținut cu experiențele și emoțiile ceasului.

Dacă precizările acestea sunt acceptate, un om

care divaghează filosofic este un om cu desăvârșire rar. Pe el îl puteți recunoaște după amănuntul că nu scrie niciodată, nu crede niciodată că ceia ce spune e absolut și etern, speră întotdeauna la o depășire, la o perfecționare a gândirii, gândeste totdeauna așa cum o cere ceasul (nu cum au făcut marile genii filosofice, Platon sau Kant, pentru că ei și-au realizat gândirea lor, a vremii lor, dar n'au rezolvat problemele personale ale altora) și discută foarte rar, socratic, turburător.

Acest om mă interesează îndeaproape. Mi se pare că a înțeles datoria inițială a vieții: aceia de a creia, de a creia neodihnit forme și expresii prin cari viața să se manifeste, cari s'o ilustreze, s'o satisfacă și s'o sece. Un asemenea om nu stă la o parte, nu se retrage, nu se izolează într'o ortodoxie oarecare. El coincide permanent cu ceasul, deși nu se lasă violentat de efemerul experiențelor, nu se abandonează lor, nu se despersonalizează (în sens de „împrăștiere“ și „inimă a altor personalități“). El nu imită nici o formă a vieții; nu vrea să fie nimic altceva decât el însuși, chiar dacă acel altceva ar fi un geniu sau un sfânt. Dacă ar trebui să cred în existența reală a unui asemenea ins, ași spune că el a imitat o singură dată și un singur gest: gestul naturii, gestul vieții, creația continuă, colaborarea la înnoirea formelor și bucuriilor telurice. În timp ce cei mai buni dintre oameni imită fie opera lui Dumnezeu (artiștii), fie pe Dumnezeu însuși (sfinții). Aceștia imită,

actualizează, promovează forme deja împlinite, bucurii deja trăite, ceiace a fost deja (chit că a fost mare, formidabil, admirabil) — iar omul meu imită invitația naturii de a o suplini sau de a o complecta, creiând alături de ea forme și expresii pe cari instrumentele ei primare nu le pot concretiza. Este o substituire de cel mai înalt gen, în cazul gânditorului care divaghează. E o substituire a lui în locul naturii...

Intr'o carte a lui Soffici găesc aceste rânduri, pe cari le-ași aplica bucuros omului meu: „Sunt oameni atât de avuți în realitate, încât neagă totul, siguri că nu vor rămâne niciodată secătuiți. Pentru că ei însăși sunt o plină și vie afirmare“. (*Giornale di Bordo*, p. 169). A nega, însă, mi se pare foarte puțin. Dărâmătorii de idoli, în ochii mei, prețuiesc în ceiace e spectaculos și dezarmant în activitatea lor, sau pentru polițele în alb pe cari le semnează, și a căror scadență va veni într'o zi. Incolo, acești prodigioși negatori, acești abili dărâmători, acești iconoclaști, saltimbanci și ciocănituri de valori — nu mă înmărmuresc prin insinuarea tragicei lor existențe. Mult mai tragic, mai agonie și mai greu mi se pare a afirma, nu a nega. Afirmare care să nu fie, însă, pronunțare de sentințe, frazeologie, mimică. Ci afirmare organizată, vie, revelantă. Gânduri cari să trăiască prin ele înșile, să plece de lângă tine și să nu se împleticească pe drum și să se înece în șanț. Gânduri care să se asemene unei forme vii, asemenea

oricărei alteia din natură, și să rodească prin propria lor viață, să se împrăștie prin propriul lor imbold, să zboare, să cutreere, să crească.

Asemenea afirmații de gândire mi se par mult mai anevoie de realizat. Afirmații, însă, repet, care să nu se explice și să se justifice printr'o dogmă, printr'un sistem la care să se refere neîncetat pentru ilustrare și verificare. Ci să fie complete în ele înșile, organic complete, nu prin sinteze artificiale. Atât de vii și de autonome, încât să nu-și implice autorul, și să nu-l lege de ele. Să nu se simtă dator, autorul, să revină la cele ce-a spus, să adauge, să refacă, să schimbe. Să nu pună bazele unui sistem. Să nu *continue* nimic, ca într'un roman sau un volum filosofic. Ci s'o ia mereu dela capăt — ca într'o divagație. Să fie pur și simplu un ins care divaghează.

DESPRE STIMULARE

Cred că nu s'a atras destulă luare aminte asupra unui fapt caracteristic acestui nou sfert de veac de curând început; faptul că stimularea gândirii și imaginației vine tot mai puțin dela viață și lume, și tot mai mult dela cultură, în deosebi dela cărți. Dar lucrurile nu sunt chiar atât de simple. Nu e vorba aici despre ceiace poate forma obiectul gândirii ci despre ceiace stimulează gândirea. Se poate gândi foarte bine în marginea cărților, în marginea unui gând scris — fără ca acest lucru să fie păgubitor sau ineficace. Cărțile, cum spuneam, sunt și ele obiecte, și ca atare pot alimenta gândirea ca oricare alt obiect. A fi *stimulat*, însă, de un gând scris, a avea nevoie de o carte sau de un fapt împlinit de altul pentru a descoperi prin ele anumite adevăruri personale — este cu totul altceva.

Vedeți D-stră, este o mare deosebire între a te folosi de ceva și a fi stimulat de ceva. Un om

perfect nu poate respinge nimic din tot ce a adunat experiența omenirii până la el, nu poate respinge, așa dar, nici cărțile. Când e vorba, însă, de a gândi asupra tainelor și vieții, asupra drumurilor și sufletului — el trebuie să găsească stimularea acestei gândiri creatoare și imaginații înțelegătoare în însăși viața din el și din jurul lui. Căci orice gândire stimulată de altă gândire este provizorie și inefficientă. Deaceia faptul că oamenii gândesc tot mai mult pe cultură și tot mai puțin pe viață — ni s'a părut destul de reprezentativ pentru a-l discuta în acest articol.

Dela început trebuie să remarcăm un lucru; acești oameni gândesc *personal* și caută interpretări *personale* în marginea unor anumite cărți. Este foarte ciudată această încercare de a-ți exprima originalitatea gândirii plecând dela o carte — în care oamenii de cari vorbim văd adesea un simbol — iar nu dela viață. Eu nu spun că acești oameni nu cunosc viața, nu i-au experimentat culmile și prăpăstiile, nu i-au gustat amărăciunile și bucuriile. Nu pot spune aceasta pentru că un Miguel de Unamuno a gândit pe cartea lui Cervantes, un Chestov pe literatura lui Dostoewski, un Simmel pe arta lui Rembrandt. Pot spune, însă, că toți acești oameni, deși cunosc viața, nu sunt stimulați în gândirea lor creatoare, în înțelegerea largă a vieții, decât de cărți și de opere de artă, de fapte împlinite de alții. Și, ceiace este mai interesant, toți acești oameni își găsesc *origina-*

litatea în interpretarea lucrurilor altora. Cele trei nume menționate mai sus ilustrează perfect cele ce voim să spunem. Originalitatea lui Unamuno, de pildă, nu constă în faptul că a gândit asupra vieții într'un mod personal și și-a exprimat această gândire stimulat de propria sa descoperire, de propriul său izvor. Nu; originalitatea lui Unamuno constă în faptul că a gândit în jurul vieții lui Don Quichotte, în jurul textului lui Cervantes — pe care l-a *înțeles* și *interpretat* original. A văzut în Don Quichotte un simbol sau un erou, și l-a urmărit pas cu pas, silindu-l să gândească cele ce gândea el, să spună cele ce credea el.

Ciudățenia aceasta, care a fost atât de alaudată la început, aproape că mă neliniștește. Bine domnule, dacă ai atâtea lucruri originale și personale de spus, de ce îți iei un pretext exterior, de ce ai nevoie de un stimulent și de un vehicul strein care să-ți poarte gândirea? De ce nu spui pur și simplu: asta gândesc eu despre lume și despre viață — în loc să silești pe alții, prin „interpretare“, să spună acest lucru?

Înainte vreme, un scriitor care voia să spună ceva despre viață sau despre moarte, scria sus pe carte „Despre viață“ sau „Despre moarte“, și începea să-și aștearnă gândurile după cum se pricepea; mai bine sau mai rău, cu experiența lui și cu experiența altora. Acum, există o modă nouă. Acum scrii pe carte *Dostoewski* sau *Nietzsche*, și începi să spui ce-ți trăznește ție prin cap despre

tot ce ar fi putut gândi sau nu gândi Dostoewski și Nietzsche.

Ai crede la prima vedere că e vorba de comentarii. Dar în cazul gândirii stimulate de care ne ocupăm, comentatorul trece pe primul plan. Bietul Nietzsche sau bietul Dostoewski sunt simple pretexte ca să-ți poată spune *el* ce crede despre viață și despre moarte.

Nu întâlnești o interpretare organică și critică a gândirii lui Nietzsche sau a lui Dostoewski. Întâlnești lucruri *originale*, interpretări simbolice, arbitrar, fără nici un Dumnezeu — toate obținute prin stimulare. Autorii mari au slujit drept excitant, apoi au fost trecuți pe al doilea plan. Ei sunt chemați numai ca să *justifice* gândirea pe care au stimulat'o, interpretarea sau simbolismul pe care, prin opera lor, le-au făcut posibile. Căci dacă nu ar fi existat ei, fără îndoială că n'ar fi existat și toate acele gândiri ținute în marginea operii lor.

Se răspândește tot mai mult, în zilele noastre, moda de a răstălmăci și de a inventa simboluri. Simboluri în orice: în eroii cărților celebre, în personagiile biblice, în viețile imaginare, în realizări plastice, în experiențe artistice. Faptul se pierde adesea sub simbol, este strivit de interpretare. Este o foarte ciudată pornire nu spre abstract, ci spre abstractizare. Viața și faptele se transformă în simboluri, în tâlcuri, în semnificații. S'ar spune că anumiți moderni sunt incapabili să mânuiască

realitățile, să le prindă direct în înțelegerea lor, și atunci le sterilizează și le prefac în abstracțiuni, singurele pe cari sunt în stare să le înțeleagă și să le justifice.

Această pornire spre simbol și spre răstălmăcire explică succesul și abundența interpretărilor marilor autori sau a marilor artiști. Căci îndată ce ai renunțat să interpretezi real și critic o carte sau o operă de artă — câte tâlcuri ascunse nu inundă imaginația, ce ocean de asociații și de simboluri, ce junglă de ghiciri și revelații! Și astfel se naște o literatură filozofică, în care găsești și lirică și metafizică, și teologie și pornografie — care te impresionează prin paradox și prin iureș, prin bogăție și diversitate. Este opera perfectă a unei admirabile gândiri și imaginații stimulate.

PIERDEȚI-VĂ TIMPUL

Dacă m'ași încumeta vreodată să scriu un manual de „Savoir vivre“, nu ași uita să dedic un întreg capitol artei de a-ți pierde timpul. Mi se pare că această fericire — care este în acelaș timp și un admirabil instrument de cunoaștere — a fost de mult uitată. Și a fost uitată tocmai pentru că modernii, adică civilizații, nu știu cum să-și prețuiască timpul, și au atât de mult timp liber încât își reglementează până și distracțiile. Niciodată n'a fost în lume mai mult „timp liber“ decât în veacul acesta. Deaceia niciodată n'au fost mai multe distracții automate, care încearcă să umple acest timp liber, să-l integreze într'o pseudo-activitate (sport, cinematograf, lectură ușoară, flirt); cu alte cuvinte să-l prefacă din „timp pierdut“ în „timp plăcut consumat“. Este o înspăimântătoare sete de „umplere“, de „consumare“, de „petrecere“ (adică de uitare nebăgată în seamă) în toate manifestările vieții moderne. Așa îmi

explic eu incomprehensibilitatea epocii noastre față de anumite adevăruri simple, cari nu pot fi pătrunse decât de unul care știe să-și piardă timpul.

Dar să ne înțelegem. Nu e vorba de o lene intelectuală, de un etern vagabondaj, de o disponibilitate determinată de incapacitatea de a acționa sau de un *spleen* spiritual. Acestea toate nu izvoarăsc decât dintr'o lipsă de certitudini; ori, ceiace e absolut indispensabil unei adevărate pierderi de timp, este abandonarea provizorie a certitudinilor tale, pentru a te putea apropia de certitudinile străzii. Este, cu alte cuvinte, o deschidere către *miracol*. Toate adevărurile acestea simple au aspect de miracol; căci sunt neașteptate, fertile și izbăvitoare ca un miracol.

Gândiți-vă, însă, la viața pe care o duc contemporanii noștri. Când își pierde ei, cu adevărat, timpul? Au întotdeauna o distracție la îndemână, iar când asta le lipsește, au somnul. Niciodată nu rămân singuri. Au întotdeauna narcotice — după cum în timpul liber au ceasornice. Nu vă miră aderența aceasta ciudată a omului modern la ceasornic? Nu vă înspăimântă continua verificare a timpului lor prin săgețile ceasornicului? De mult doresc să mă informez undeva despre felul cum își dedeau întâlniri oamenii altor secole. Ași vrea să știu, de pildă, dacă și ei cunoșteau aceste cruzimi (pe cari eu le cred cu desăvârșire moderne) ale așteptărilor, ale amânărilor, ale întâr-

zierilor. Oare de ce suferim noi după indicația limbilor de oțel ale ceasornicului? De ce bătăile ornicului ajung și bătăile inimii noastre? Nu este ceva cu desăvârșire nefiresc această *exteriorizare* a timpului nostru, această transformare a unui sentiment într'un indicator automat?

Poate că s'ar putea caracteriza întreg stilul epocii noastre prin ceiace se înțelege acum prin *așteptare*; este o așteptare statică, dependentă de un eveniment precis anunțat și verificat de ceasornic; în timp ce altădată, când se creiau legende cu sfinți și eroi, așteptarea era exaltare, anxietate, creșterea până la paroxism a unor stări sufletești nutrite de o viață asociată; era toată setea de viață și voința de mântuire a unei rase sau a unui popor concentrată în așteptarea unui singur om...

Numai cineva care este cu adevărat ocupat și responsabil în munca lui — poate experimenta acea beatitudine și acel instrument de cunoaștere, pierderea timpului. Dar modernii, în genere, nu sunt niciodată „ocupați“, sunt mai totdeauna disponibili unor eventualități efemere; munca lor nu izbucnește din însăși voința de manifestare a vieții pe care o poartă; ei prestează numai un serviciu, sau se narcotizează urmărind o idee (cum e munca științifică, erudiția, cultura în genere), sau lucrează automat, de teamă să nu rămână singuri. În asemenea condiții, nu poate crește setea de a pierde timpul; cel mult, dorința de recreație, de

„petrecere“. Pierderea timpului implică un prea plin, o suspendare provizorie a certitudinilor prezente — dar păstrează și atenția și luciditatea. Dimpotrivă, distracțiile contemporane îți creiază și îți impun o atenție exterioară ție; cum e bunăoară cazul cinematografului, unde atenția sentimentală și critică îți este regisată și dominată de subiectul și arta filmului; sau cazul matchurilor sportive, unde iarăși atenția îți este impusă de un bine precizat eveniment, exterior ție, de care ai aflat cu mult înainte și la care poți asista întrucât ai făcut uz de ceasornic.

Toate aceste distracții nu-ți dau timpul — ci ți-l fură. În sensul că toate sunt astfel automatizate, tipizate, încât știi precis că ai să fii prizonierul unei regii pentru două sau trei ceasuri. Lucrul acesta este admirabil, nimic de zis, dar el nu înseamnă „a pierde timpul“, ci a-l omorî, a-l uita. Este o dureroasă tendință a spiritului modern de a uniformiza totul, de a automatiza până și manifestările cele mai spontane. Această uniformizare nu are nimic deaface cu armonia, cu ritmizarea, care constituie țelul cel mai valid al oricărei vieți omenești.

Rareori trăiești mai surprinzător, mai fertil, ca atunci când îți pierzi timpul. De fapt, numai atunci poți *asculta* cu adevărat; altădată, asculți numai ca să dai replica, sau ca să completezi o informație. Spuneam că dacă anumite adevăruri simple nu circulă și nu nutresc viața contemporană, aceasta

se datorește în bună parte faptului că nimeni nu te ascultă, nimeni nu își pierde timpul, ci toți vin pregătiți pentru răspuns, toți îți interpretează spusesele cum vor ei, toți știu mai dinainte ce se află în tine și cum gândești tu. Ori, unul dintre cele mai decisive adevăruri — și în acelaș timp unul dintre cele mai simple — este tocmai acest dubiu pe care trebuie să-l ai, cel puțin câteva clipe, în fața oricărui om; poate acel om ascunde o tragedie sau poate trăește un miracol, cine știe? Dar cineva care nu știe să-și piardă timpul nu cunoaște această simpatetică expectativă, și deaceia nu cunoaște oamenii. El activează întotdeauna automat; îi stimulezi cutare sentiment, capeți o formulă; îi redeștepți cutare asociație de idei, capeți altă formulă. Dar miracolul tău, viața ta — unde este? Oamenilor aceștia grăbiți, cari știu întotdeauna mai înainte și mai mult decât tine, le scapă tocmai esențialul; trăirea ta autonomă creația ta. Ei nu știu să-și piardă timpul, nu pot să lase viața să curgă prin ei, cu toate revelațiile și toate miracolele sale.

După cum măsoară timpul cu ceasornicul și încearcă să și-l piardă printr'o pseudo-activitate distractivă — tot așa cunosc oamenii printr'un sistem exterior, de cadrane și cifre. Vei înțelege aceasta când îi vei asculta vorbindu-ți despre tine însuși; îți vor spune atâtea lucruri logice, atâtea teorii justificate — dar tu unde ești în toate acestea, viața liberă din tine?

Cât de puțin se cunosc oamenii, cât de singuri rămân — chiar în decorul cel mai bine regisat al unei intimități și dragoste încercate — înțelegi numai într'o zi când îți vei pierde timpul, și vei sta de vorbă cu ei fără să încerci să-i convingi la un adevăr al tău, îi vei privi fără să știi mai dinainte pe cine ai în față. Este o deplină deschidere, o deplină nuditate, această fericită pierdere de timp. Și cunoașterea capătă atunci o perspectivă și o certitudine pe care niciodată nu o vor avea-o cei cari judecă prin cadranul lor, prin înțelegerea lor stereotipă și moartă.

LA VIDA ES SUEÑO!

Calderon a scris o piesă de teatru celebră pe această veche temă: „viața e un vis“. Acum vreo 15 ani, Arturo Farinelli a dat la iveală două mari volume de comentarii istorico-filozofice în jurul acestei *La vida es sueño*. Și despre Calderon, și despre opera lui Arturo Farinelli, am avut prilejul să mă ocup acum câțiva ani. Mai deunăzi, am coborât toate aceste cărți din raft, le-am așezat în fața mea și am început să le răsfoiesc la întâmplare, amintindu-mi pagini iubite și învățând să iubesc pagini uitate la cea dintâi lectură. M'am gândit atunci, că faimoasa *La vida es sueño* își așteaptă încă un comentariu filozofic. O încercare de lămurire a acestei teme universale că viața este un vis.

În ce sens este adevărată această afirmație? În nici un caz în sensul că viața e *ireală*; ci mai de grabă că viața este o continuă creație de miragii, o continuă intervenție a visului prin instinc-

tul pe care îl are de a ieși întotdeauna din realitate, de a nu fi prezent; mai precis, de a *creia* încontinuu un prezent al lui personal, o sinteză proprie organismului său spiritual.

S'a vorbit cândva de *bovarism*, de facultatea de a te crede altul decât care ești. Asta încă nu înseamnă prea mult. Dar oamenii merg mai departe și își închipuie nu numai viața lor altfel, ci și întâmplărilor lor sau ale altora, înșii pe cari îi întâlnesc și îi iubesc, însfârșit toată viața din jurul lor și-o închipuie altfel. Văd lucrurile mai bune, mai extraordinare, mai *medievale* (dacă mi-e îngăduit să folosesc acest cuvânt într'un sens mult mai larg) — și filmează această lume nouă, creiată, personală, alături de lumea reală, mediocră și impersonală de totdeauna.

Cinematograful este aproape un destin al omului; setea lui de alt spațiu, de o altă libertate, de o altă justiție; și, mai ales, setea lui de fantastic, de medieval. Intr'adevăr, facultatea aceasta de a visa treaz, alături de realitate, de a crea un prezent paralel prezentului concret — este atât de specifică omului, încât socotesc descoperirea cinematografului ca ceva predestinat, ceva care nu are nimic de-a face cu tehnica și cu legile fizice, ci deadreptul cu fantasticul, cu sufletul ascuns al omului.

Filmele sunt niște vise miraculoase, la care putem participa și noi; sunt viziunile unor titani, unor oamnei mai liberi decât noi. Cred că atunci când se va înțelege bine analogia dintre film și

însăși condiția vieții noastre sufletești — vom înțelege mai mult și esența omului și covârșitorul rol al visului.

Intr'adevăr, ceiace mă minunează și ceiace nu puteam înțelege prin vechile teorii psihologice — este faptul că foarte puțini oameni sunt *atenți* la ceasul care îl trăesc, foarte puțini oameni sunt prezenți în timpul concret. Ni se spunea că omul a „progresat“ și facultățile lui mentale au „evoluat“ — prin *atenție* la mediul înconjurător. Vă rog să vă gândiți bine și să vă amintiți propria d-astră viață; este adevărat că ați fost *atenți* în momentele decisive? Eu unul, nu. Dimpotrivă, cu cât ceasul era mai primejdios, cu cât realitatea era mai hâdă — cu atât visul intervenea mai hotărât și filmul meu mental înlocuia prezentul concret. Imi amintesc că am rătăcit odată, împreună cu șase tineri, aproape patruzeci de ore pe Marea Neagră, în furtună, pe o barcă al cărei catarg fusese rupt, ale cărei vâsle erau ineficace. Ei bine, toți acei tineri, dar absolut toți, au visat încontinuu; unul se închipuia acasă, pe o bancă în grădină; altul era la Paris, și citea cu voluptate un autor favorit, altul era cu iubita lui, altul cu prietenul lui, ș. a. m. d. Am verificat aceasta de sute de ori; nu suntem niciodată *atenți* la viața din jurul nostru; visăm încontinuu, și paralel cu filmul concret al vieții, filmăm un alt univers, al nostru, pe care suntem stăpâni. Nu mai vorbesc de eveni-

mentele care ne angajează viața sau sufletul, de o întâmplare primejdioasă sau altceva.

Mai mult; dacă se întâmplă să fim *atenți* în acele ceasuri — nu mai ne-amintim nimic, în urmă. Atenția nu are memorie; ea consumă prezentul și se consumă prin el. Nu ținem minte decât amănunte din filmul nostru interior; nu avem decât memoria lucrurilor create de noi, sau a lucrurilor în care am intervenit și noi cu visul, obținând o sinteză personală. Observați că foarte multă lume spune, despre evenimentele capitale ale vieții lor, că *și-le amintesc ca prin vis!* Adică își amintesc turbare tocmai lucrurile cu adevărat *reale*, la care a trebuit să fie atenți. Foarte multe femei spun: „Imi amintesc ca prin vis, când am intrat în biserică“, vorbind despre ziua nunței lor. Am auzit foarte mulți bărbați, cari au făcut războiul, spunând că, atunci când nu se închipuiau mental într'altă parte decât pe front (acasă, la spital sau „în timp de pace“), trăiau o viață despre care acum nu-și mai amintesc nimic, sau își amintesc *ca prin vis*.

Toate lucrurile acestea nu sunt lipsite de importanță pentru înțelegerea „progresului“ speciei umane. Nu cred că evoluția s'a făcut prin *atenție* la mediu, așa cum spune știința și psihologia. Sau, atunci când omul a fost cu adevărat atent, nu cred că a putut învăța ceva prin aceasta, pentrucă nu își mai amintea nimic, după; atenția l-a ajutat să supraviețuiască, în acest caz, dar ea s'a consumat

în acea clipă, nu s'a transformat în memorie, n'a putut avea o funcție pedagogică. Este dealtfel bine cunoscut faptul că ceiace ne amintim dintr'o întâmplare decisivă, în care am putut fi atenți, sunt amănunte cu desăvârșire fără importanță; un obiect, un cântec, o expresie, etc. De multe ori, în asemenea întâmplări decisive, ne *amintim* ceva cu desăvârșire absurd; de pildă, în ziua unui examen hătărător, ne amintim, fără nici un motiv aparent, un amănunt fără nici o importanță (că unchiul clipește din ochi când râde, că poarta liceului a fost odată vopsită și un trecător s'a murdărit, că există o stradă Calomfirescu, etc.). Cineva îmi spunea că în ziua când și-a „declarat“ dragostea în fața femeii iubite, își amintea tot timpul de un desen stupid dintr'o revistă veche, reprezentând un animal oarecare; și că încerca, cu o voință extraordinară, să înlăture tentația de a completa această imagine uitată.

Veți spune; toate lucrurile acestea se cunosc, din teoriile psihologiei asociaționiste, din psihanaliză, din mai știu eu ce. E adevărat; se cunosc, dar interpretarea a rămas tot aceeași, mecanică, punând accentul pe mediu și pe atenție. Ceiace a izbutit să dovedească filozofia și psihologia (dela Kant încoace, pe deoparte, și dela William James încoace, pe de altă parte) este că lumea ne este dată ca o *sinteză*. Dar această sinteză este, așa spune, una *generală*, care aparține întregii spețe umane, și care se bazează pe funcțiunile generale (simțuri,

categoriile conștiinței, memorie, etc.). Mult mai interesantă, mai obscură și mai fertilă este sinteza *personală*, a fiecărui om în parte, filmul lui mental suprapus universului concret (adică universului așa cum este dat întregii specii umane). Și în acest film, prin care omul evadează din prezent, din actualitate, creiază memoria, creiază acea paradoxală eternitate a personalității umane.

Este un lucru eroic, și care cere o educație pe care nu avem unde s'o învățăm, să rămâi în *prezent*, să nu ai o continuitate cu trecutul nici o legătură abstractă, proiectată în timp, cu viitorul. Este un lucru foarte greu să *consumi* timpul; majoritatea oamenilor îl evită, ies din el, fie că evocă trecutul, fie că se gândesc la viitor, fie că *creiază* timpul lor personal, filmul lor interior. În acest sens se poate spune că viața e un vis; în sensul că nu trăim niciodată în prezent, în actualitate concretă. (Există și o altă „actualitate“, sinteză de vis și realitate, adică un prezent modificat de personalitatea noastră, un prezent *creiat* de noi). În acest sens se poate spune că deșteptarea este dureroasă, că deșteptarea din vis este eroică; căci atunci întrerupem filmul nostru, sfărâmăm universul nostru sintetic, rupem legăturile de vis cu trecutul și cu viitorul și ne hotărâm să trăim în ceasul *acesta*, numai în ceasul acesta, fără un ideal proiectat în timp, fără o memorie consolatoare — și atunci ne trezim foarte singuri, înspăimântător de singuri.

DESPRE NUMAI ZECE OAMENI

Nu sunt pierdute decât acele bătălii pe cari nu le începi niciodată. Nu ești învins decât dacă refuzi lupta. Altminteri, orice faci, orice încerci în această existență miraculoasă — sunt victorii; și cât ar fi ele de mutilate, nu trebuie să regreti că le-ai obținut. În conștiința omului modern există această gravă confuzie între victorie și premiu. Cei mai mulți dintre noi credem că am făcut un lucru bun numai dacă primim o recompensă; o felicitare, o distincție, o observație favorabilă. Și, dimpotrivă, socotim eșuate acele acte ale noastre cari au trecut neobservate, sau au fost privite cu neîncredere, sau deadreptul cu dispreț.

Confuzia aceasta își are rădăcini mai adânci; în setea omului pentru fructul faptelor sale. Noi, care nu știm niciodată ce să facem cu pasiunile noastre, credem că o acțiune detașată de dorința recompensei este o acțiune „fără pasiune“, un fapt neutru sau o simplă „disponibilitate“. Ni se pare

că numai acele acțiuni sunt într'adevăr omenești cari sunt promovate de o mare pasiune. Uităm, însă, că pasiunea este aici numai elementul dinamic, vehiculul realizării — iar dorința de recompensă, de fruct, aparține egoismului nostru, și tot ceiace facem în vederea unui astfel de premiu ne limitează și ne leagă de limitele noastre. O pasiune îndeamnă întotdeauna la victorie, la perfecta ei consumare în fapt, la o liberare prin plenitudine. O pasiune — care se află prezentă înapoia oricărui act al nostru — nu caută niciodată premiul sau promovarea ei, nu caută o recompensă. Dorința aceasta e creiată și alimentată numai de „prea omenscul“ din noi, adică de mizeriile și limitările egoismului nostru.

Ne-am obișnuit să acuzăm mereu pasiunile pentru tot ceiace e scăzut și hidos în noi. De fapt pasiunile — cari nu caută altceva decât o desăvârșită actualizare și implicit consumare — nu au nimic de fața cu ceiace credem sau ne place să credem noi despre ele. E absurd să osândești o pasiune pentru că n'ai știut s'o stăpânești. Și nu poți stăpâni decât acele lucruri la care ai renunțat, de care te-ai liberat, nu prin detașare de ele înși-le, ci prin detașare de dorința fructelor lor. Am mai spus și altădată că renunțarea la o acțiune, deci la o pasiune, nu înseamnă nimic; e o negație, o castrare, o alterare. Singura renunțare eficace e renunțarea la fructul acțiunii, la limitele impuse de pasiunea care ne agită în acel ceas.

Dacă acestea sunt adevărate, apoi fără îndoială că nici o bătălie nu e pierdută, că putem fi victorioși fără a obține vreun premiu, că putem fi liberi și *noi înși-ne* fără ca lumea să o știe. Această „noțiune“ de *lume* este un non-sens. Lumea îți cere totdeauna un efort personal minim și o deplină abandonare în voia superstițiilor ei. Gândiți-vă ce cere astăzi lumea dela un om perfect: să fie comunist sau să fie dictator. Aceasta este maximum de plenitudine pe care îl concepe în ceasul de față, lumea. Sunt epoci când nu poți înainta decât mergând contra curentului. Și epoca noastră este o astfel de epocă; un primat absolut al temporalului asupra spiritului, o religie a acțiunii de orice fel, (adică de stradă, de urale, de manifeste), un haos complet.

Ceia ce deosibește pe om de celelalte creaturi nu este inteligența nici rațiunea. Caii savanți dela Ebberfield și maimuțele d-rului Watson depășesc cu mult limita inteligenței unui om normal. Ceia ce ne deosibește pe noi este simțul valorilor, ierarhia. Acea înțelegere globală a lucrurilor, care știe să vadă ordinea, știe să cosmizeze haosul din jurul nostru, știe să orânduiască valorile așa cum trebuie, respectându-le pe toate dar păstrându-le pentru justa lor funcțiune. Un om perfect, adică un om cu desăvârșire liber, este acela care poate „funcționa“ pe toate planurile realității, reacționează la toate stimulile (biologice, etice, estetice, raționacitive) și are valențe active pentru tot

ce e viu și eficient din jurul lui. Unul care nu gândește toată ziua decât artă, politică, pâine sau dragoste — este un monstru, admirabil, magnific, dar numai un monstru. Pentru el nu mai există ierarhie, nu știe că realitatea și viața e un tot care trebuie experimentat pe mai multe planuri. Omul acela trăiește ca un halucinat, ca o bestie, condus de un singur instinct sau de o singură idee. Veacul nostru cunoaște milioane de asemenea monoideici, cari cred că totul se poate schimba dintr'o singură ștersătură de condeiu, că totul va merge bine dacă s'ar pune „planul“ lor în aplicare.

Există și un misionarism monoideic, foarte primejdios. Sunt oameni cari au apucat odată să spană un cuvânt cu majusculă, și nu mai văd nimic din realitate decât prin această iluzie fonică a lor. Unii spun: Sex, Libertate, Pâine, Sport, Revoluție, Karl Marx, Mussolini, etc. — și spun aceasta toată viața, în oricare împrejurare s'ar afla. E tragic destinul lor, să le treacă viața printre degete, în timp ce ei repetă fascinați un singur cuvânt. Nu știu care Rus a spus odată: „Ciubota aceasta a mea prețuiește mai mult decât Faust!“. Rusul acela a fost un simplu imbecil, ca mai toți rușii. Este ca și cum în mijlocul unui concert simfonic s'ar scula unul și ar spune: „Ași prefera un castravete acru!“.

Inteligența — opusul imbecilității — este o funcțiune elastică și polivalentă, care încearcă să prețuiască toată realitatea și s'o evalueze cu valorile

ei proprii. Recunosc un om inteligent după câte valori evită să confunde. Ori epoca noastră trece acum printr'o criză, printr'o penibilă confuzie a valorilor. Valorile spirituale sunt ori complet desconsiderate, ori puse în funcțiune de cauze exterioare (economice, politice, sexuale). Iar în fața acestui haos care ne înconjoară, nu avem nimic ce să-i împotrivim. Nu avem, pentru că vechile noastre experiențe efective și victorioase nu mai corespund ceasului de față; pentru că acele câteva adevăruri cu cari s'a lăudat, până la sațietate, continentul nostru, au ajuns dogme, scheme moarte, prea strâmte pentru dimensiunile omului care se naște acum. Și atunci stai și privești în jurul tău, cu singura consolare că ești *viu*, că ești gata oricând să crești și să te amplifici.

„Deaceia trebuie să ne purtăm înainte, fiecare, bătăliile noastre. Dacă fiecare ins ar activa fără gândul recompensei, pământul acesta ar fi un raiu. Dacă numai zece inși ar activa detașați — adică liberi, deschiși întregii realități, fără prejudecăți și fără dogme — viața ar putea merge înainte nestincherită. Pentru că nu interesează ceia ce se face în jurul nostru. Interesează numai ce facem noi. Să nu uităm că fiecare ne purtăm la sân imbecilul nostru, și numai noi îl putem sugruma.

DESPRE O ANUMITĂ EXPERIENȚĂ

Așteptând, ca fiecare altul, un *om nou* în acest veac — mă întreb dacă lui îi vor mai folosi glorioasele noastre instrumente de cunoaștere; dacă nu cumva el va poseda o cunoaștere plenară, integrală, obținută prin colaborarea întregii lui ființe, adică și a pasiunilor, agoniilor și instinctelor lui. S'a vorbit prea mult despre opacitatea și tristețea pasiunilor; s'a confundat prea adesea pasiunea cu o întunecare a minții. De fapt, numai acele pasiuni sunt întunecate și triste cari rămân închise în individ, rămân limitate, încercuite. Nu ești trist decât dacă te iubești mai mult pe tine însuși decât îți iubești pasiunea. Nu e nimic paradoxal aici; durerea nu există decât atâta timp cât te refuzi ei, cât îi împotrivești un „contrariu“ (fericirea, *bien-être*, calm, confort), adică îți amintești de o stare sufletească pe care ai trăit-o cândva, și pe care acum o regreti. Numai o con-

fuzie de acest fel te poate face să suferi, îți pogoră în suflet tristețea, acel *taedium cordis*, acea inefabilă *acetia*, care îți risipesc liniștea, îți usucă bucuria de a fi viu, îți întunecă mintea. Nu e nimic mai nerertil, mai puțin bărbătesc, mai puțin responsabil — decât asemenea tristeți și melancolii. Nu depind decât de limitarea în care te afli. Nu sunt alimentate decât de lașitatea ta. Nu au nimic de-a face cu pasiunea care te arde.

N'ași ști să definesc altfel „experiența” (orice experiență) decât spunând că e o nuditate desăvârșită și instantanee a întregii ființe. Nu poți experimenta nimic, dacă nu știi să te desgolești, dacă nu lepezi toate formele prin cari ai trecut până atunci, dacă nu faci din tine o *prezență*. Experiențele ieșite din „disponibilitate”, din dorință estetică, din spleen — nu conduc la nimic, căci nu se anulează una pe alta (fiecare ajungând mediul nutritiv, plasma creiatoare a celeilalte), ci se adună ca într'un muzeu, duzini de forme moarte, de mumii, de care te leagă infinite nostalgii, regrete, amintiri duioase sau vesele, etc. Experiențele acestea sunt pur și simplu acumulări de forme moarte, deși au fost vii în ceasul care le-a cerut și le-a actualizat. Adevărata experiență, însă, ajunge aproape o funcțiune a ființei tale întregi, se confundă cu însă-și viața care te poartă și te îndeamnă s'o cunoști, actualizând'o, într'o infinită manifestare, într'o continuă creație.

Deaceia mi se pare că termenul de „experiență”

este puțin cam confuz. Mai nemerit ar fi „trăirea“, acel *Erlebnis* german, atât de bogat și de sugestiv ca sens. Trăirea aceasta nu înseamnă, însă, o simplă abandonare în voia ecuațiilor vitale, cari sunt întotdeauna variabile, contingente și întotdeauna limitate. Când te abandoezi, numai trăiești tu — ci ești trăit, la întâmplare. Cred că tot misterul „experienții“ rezidă în această coincidență perfectă cu termenul exterior ție (care poate fi o întâmplare sau o stare de suflet) și, în acelaș timp, o depășire a lui, o liberare de el. Deaceia fiecare nouă experiență cere o renunțare; nu la faptul în sine, care trebuie realizat, actualizat, cunoscut real, ci renunțare la limitele inerente acestui fapt și la limitele insului care îl cunoaște. Nu cunoști nimic renunțând la o experiență. Dar, deasemenea, cunoști foarte puțin dacă nu renunți la limitele impuse acelei experiențe.

Intotdeauna mi s'a arătat stranie judecata acelor cari socotesc renunțarea o atitudine negativă în fața vieții. Dimpotrivă, nimic pozitiv, eficace și major nu se poate obține fără a renunța la anumite limite, fără a depăși termenii experienții, fără a încerca să ieși din „istorie“ (adică din devenirea formală a vieții, care creiază în acelaș timp forme — istoria — și trece totuși prin ele, dincolo de ele). Dacă nu renunți la trecutul tău, la „istoria“ ta — nu poți experimenta nimic pe viu, deci nu poți cunoaște imediat, real, ci printr'o transparență, prin mijlocire, prin relații; experiența ajunge atunci e-

ventualitate, abstracție, și își pierde caracterul ei de cunoaștere *reală*, imediată.

Singura libertate posibilă o concep prin experiență, căci nu pot scăpa de anumite lucruri decât trăindu-le, nu pot limpezi anumite obsesii decât privindu-le în față, și nu pot cunoaște adevărata dragoste decât depășind-o. În afară de libertate, nu pot concepe o adevărată viață spirituală, adică o adevărată creație, o continuă colaborare cu gestul esențial al vieții. Dar libertatea nu înseamnă libertinaj, libertatea instinctelor oarbe, trăirea în hazard și în eventual. Este o imensă iluzie libertatea aceasta care te robește oricărei eventualități, te joacă și te chinuie fără scop, luându-ți și inițiativa și cumpănirea. Libertate înseamnă, înainte de toate, autonomie, certitudinea că ești bine înfipt în realitate, în viață, iar nu în spectre sau dogme; că trăirea ta, nemai fiind a individului din tine, a limitelor din tine, — este o actualizare liberă a întregii tale vieți, dându-ți neconținut alte forme și neoprindu-se niciodată la ele.

Și ca să obții această libertate, după care tânjește omul modern, nu este altă cale — practică, eroică, iar nu contemplativă — decât aceea a experiențelor. Numai experimentând totul poți cunoaște real viața omenească, poți ajunge un om întreg. Și numai o astfel de cunoaștere — adică o astfel de realizare — face posibilă libertatea omului nou, deschizându-i calea adevăratei creații și adevăratei fericiri. Nu e un peisagiu panoramic acest „tot“ (căci nimic nu se *adună*, unul lângă

altul, ci fiecare fapt se întregește prin ceiace îl urmează), deoarece nu va fi o oglindire a totului în suflet, ci *coincidența* lui cu orice. (Cuvintele sunt uzate, și ar trebui să fiu mai prudent când întrebuițez unele din ele; dar sunt sigur că cei ce vor să mă înțeleagă, mă vor înțelege și așa, în pofida tuturor imperfecțiunilor de expresie).

Mi se pare că un asemenea om nou este strădania întregii noastre epoci. Peste tot se experimentează, se încearcă să se libereze omul vechiu de toate prejudecățile și gloriile trecute, se refac și se fac forme noi de viață socială, unele mai riscante decât altele, dar fiecare străduindu-se să elibereze individul de anumite obstacole (politice, religioase, spirituale) și să creieze altceva în loc, mai viu, mai plin și mai fericit.

Tristețea inevitabilă marilor prefaceri — fie ele individuale, fie implicând întreaga viață asociată — nu trebuie să ne oprească pe loc. Nimic nu s'a creiat prin tristețe, în afară de o anumită poezie. Tristețea e produsă mai întotdeauna de conștiința zădărniciiei și evanescenței rosturilor acestei lumi — dar, cum am mai spus, ea trădează limitele acelei conștiinți, e produsă de „istoria“ ei, de oglindire în trecut. Nicio durere nu mai e tristă dacă e scoasă din „istoria“ omului care o încearcă, dacă e lăsată să lucreze singură, fără a te împotrivi ei și fără a regreta-o. Omul are acest miracol la îndemână (și totuși îl folosește atât de rar) că ar putea fi întotdeauna ceeace, în fond, este. Câți înțeleg acest simplu adevăr cu aspect de ghicitoare?

DESPRE ENTUZIASM ȘI ALTCEVA

Nimic nu mi se pare mai enigmatic decât entuziasmul. Un entuziast este întotdeauna, pentru mine, un om cu taine, un om față de care mă simt atras, pe care nu-l uit repede, chiar dacă i-am înțeles fronda dela cea dintâi întâlnire. De multe ori m'am întrebat de ce îmi sunt simpatici gânditorii de majuscule, acei inși cari spun și scriu: Fiul Omului, Elanul Vital, Revoluția, Moartea, Destinul, Femeia. Cunosc și eu câțiva gânditori din aceștia, pe cari îi ascult cu plăcere, deși nimic nu mă irită mai mult decât majuscula (vă amintiți sunetele acelea perfect întonate, majusculele). Cred că marele lor merit este dicția. Când îți spun, de pildă, Fiul Omului — știi fără greșală că ți-au spus Fiul Omului —, iar nu „fiul omului“. Sunt detalii de acestea cari prețuiesc în orișice cultură.

Ii scuz pennrucă sunt entuziaști. Și pentrucă entuziasmul poate ascunde orișice. Aici regăsesc întotdeauna miracolul, enigma entuziasmului. E o

metodă simplistă și ineficace, aceia de a considera pe orice entuziast un creier intoxicat sau vacuu. Dacă îmi aduc bine aminte, majoritatea oamenilor cari au însemnat ceva în istoria acestui continent — au fost entuziaști. Deci nu putem suprima atât de repede specia aceasta de inși, printre care se numără și mulți gânditori contemporani. Și apoi, nici n'am avea vreun interes să o facem. Spectacolul unei gândiri entuziaste este mai fertil decât orice meditație asupra eroarei.

Anumiți entuziaști gândesc întotdeauna aforistic, automatic (nimic nu mi se par mai automat în gândire decât aforismele, cari se nasc direct din gramatică, iar câteodată chiar din ritmul verbotrice: „extremele se ating“, etc.). Ei vor proceda la o răsturnare mentală a imaginilor sau noțiunilor consacrate — și vor gândi prin acest unghi răsturnat. „Se știe“, de pildă, că trupul e păcătos, că noaptea e întunec, că femeia e femeie, etc. Entuziaștii aforistici vor vorbi, atunci, de o Metafizică a Cărnii (deși nimeni nu poate gândi așa ceva; dar, oricum, e nou, e aforistic), se va spune: Noaptea e Lumina față de Destin (sau cam așa ceva), și se vor scrie pagini asupra Femeiei-Vis, Femeiei-Idee, Femeiei aproximative, și așa mai departe.

Ceiace caracterizează pe acești autori de aforisme, este certitudinea lor că *gândesc*, că jocul lor automat e *Gândire*, că entuziasmul lor este gest creiator. Iar ceea ce este deprimant și amuzant în

toată această afacere, este faptul că s'ar putea să aibă dreptate. Intr'adevăr, majoritatea problemelor gândirii omenești se reduce la asemenea aforisme automate. Cineva a spus odată, cu majusculă, „Viață“ — și mij de oameni au găsit o întreagă problemă în acest cuvânt, și s'au aplicat s'o rezolve. Altul a spus acest aforism: „Moartea este adevărata viață“, și în jurul acestei „idei“ (care în fond nu spune nimic; căci și „moartea“ și „adevărata viață“ ni sunt necunoscute) s'au scris sute de cărți. Dar celebrul: „cunoaște-te pe tine însuși?“. Dar „caută și vei găsi“, „bate și se va deschide“, etc.? Toate aforismele acestea nu spun nimic, sau spun numai atunci când știi deja ce vor să spună — și, totuși, în jurul lor s'a înălțat filosofia europeană. E deprimant.

Este incontestabil că tot ce iese merită atenția noastră în istoria culturii s'a creiat prin și cu entuziasm. Deși — și vreau să accentuez acest punct — entuziasmul poate ascunde orice vacuitate și orice aproximație. Poate deaceia un entuziast ne impresionează întotdeauna; *s'ar putea* să spună un lucru magnific, s'ar putea, cu tot aparentul său ridicul, să trăiască un adevăr de bază. Înțeleg foarte bine impresia de sacru pe care o lasă entuziasmul în lumea greco-romană. Era punctul de contact cu viitorul, cu ce iese *s'ar putea* să se realizeze într'o zi. Era puntea către o lume irațională, dar vie, de unde se adapă toate imaginațiile și care se ghicește în orice istorie. (Nu cumva veți spune

că istoria este o devenire rațională și perfect coerentă? că nu există irațional, ireductibil, libertate și arbitrar, fantastic și obscur?). Poate era chiar contactul direct cu viața.

Mărturisesc odată că am învățat foarte mult dela oamenii ridiculi. Trebuie să adaug că poate am învățat tot atât de mult, dela oamenii entuziaști. O întreagă morfologie a eroarei ași putea scrie din comerțul meu cu entuziasmul. Într'adevăr, ceiace e fermecător în eroare e faptul că o recunoști cu atât mai repede ca atare cu cât ai îmbrățișat-a mai entuziast, mai direct și mai cu majusculă. O eroare ce ți se impune prin logică și experiență, prin meditații și rezistență — e aproape fatală. Aproape toți medicii și inginerii pe cari i-am cunoscut, sunt iremediabil morți întru cele spirituale, tocmai pentru că și-au asimilat eroarea metodic și experimental. Eroarea are această virtute, că poate fi mai ușor înțeleasă decât adevărul; că adesea e mai simplă decât adevărul, mai verosimilă (gândiți-vă la evoluția fizicei în ultimii cincizeci de ani; nu erau mai simple și mai verosimile concepțiile despre materie și energie dela 1880-1890 decât cele de astăzi, pe cari nu le mai pricepe nimeni?) — iar când e mai complicată decât adevărul, apoi atunci e mai atrăgătoare, mai vie, mai fascinantă, în timp ce adevărul rămâne plat, simplist și inoperant.

Ei bine, oamenii entuziaști au acest mare merit că te introduc în eroare, te pun față în față cu

eroarea; fie că ți-o descoperă atât de evident pe a lui, încât te învață pentru toată viața să te ferești de ea; fie că îți relevă instantaneu eroarea în care trăiești tu până atunci, și te invită s'o părăsești. Din acest punct de vedere, comerțul cu oamenii entuziaști poate ajunge o adevărată maieutică spirituală, adică un excelent instrument de cultivarea adevărurilor.

Există o specie de entuziaști pe care nimeni nu i-ar considera ca atare. Sunt oamenii cari trăiesc cu probleme, cari au întotdeauna de verificat sau de justificat ceva, în orice experiență. Oameni cari ajung câteodată foarte sus pe scara valorilor așa zise spirituale; cari creiază în artă și scriu cărți celebre. Aici entuziasmul însuși ajunge o problemă, un leit-motiv pentru alte entuziasme. Insul acela mai că își repetă zilnic: „hai să mă entuziasmez!“. Cunosc un om foarte mare în această țară care repetă această experiență zilnic de treizeci de ani, de când scrie articole de gazetă. Și există deasemenea Romain Rolland, care posedă aproape o tehnică specială a entuziasmului factice, a auto-sugestiei întru gândirea cu majusculă. Și el spune Viață, Libertate, Viață Interioară, Spiritual — cum spune Swami Vivekananda — dar pe când acesta din urmă era un entuziast în eroare, Romain Rolland este unul sugestionat în eroarea entuziasmului. Vedeți că lucrurile se complică.

Sunt limite și în entuziasm. Odată a trebuit să mă mut dela un hotel, pentru că zilnic venea un co-

mesean care striga: *Oh! la bonne soupe!* De fapt supă era proastă, dar omul meu trăia cu majuscule, și viața aceasta în mit ajunge la un moment dat să te exaspereze. Am ales într'adins un exemplu vulgar, pentru că exemplele spirituale sunt mai ușurătoare. Cine nu ne cunoaște entuziaștii, oamenii noștri cari gândesc în aforisme sau cu majuscule, cari au un întreg aparat fonetic și o întreagă semantică la îndemână, pentru a ne face să credem că au adăpostit la sânul lor o gândire personală? Și ceiace e deprimant în cazul lor este faptul că niciodată nu se gândesc că *s'ar putea* să se înșele. Ei au depășit de mult experiența entuziasmului, și trăiesc acum numai prin inerția lui. Și această inerție a mișcării perpetue în gol e (dacă mi se iartă expresia) e mult mai primejdioasă decât inerția cealaltă, statică. Pentru că pune în gardă pe oameni contra oricărui entuziasm. Și ar fi păcat.

DESPRE SPECIILE GÂNDIRII

Adesea, când mă îndoiesc chiar și de lucrurile cele mai onorabil stabilite, privesc cu oarecare invidie — și milă în acelaș timp — siguranța acelorora cari vorbesc despre *gândire*. Procesul acesta, al gândirii, mi se pare mult mai complex, mai obscur și mai bogat decât vrea să-l înfățișeze cărțile de logică și limbajul curent.

Nu mă refer la rezultatele gândirii, la părerile sau certitudinile pe cari ea le elaborează. Acestea sunt lucruri mult mai grave, dar mai ușor de înțeles. Obscur și necercetat mi se pare, însă, chiar jocul gândirii. Sunt fel și fel de chipuri de a gândi, și sunt atât de mult deosebite unul de altul încât mă întreb dacă mai pot fi numite cu acelaș termen.

În ceiace mă privește, efortul pe care îl fac de a gândi asupra unui fapt de toate zilele (un aranjament bănesc, o încurcătură morală, un articol scris sau cetit, o judecată asupra unui om) nu are nimic deaface, dar absolut *nimic*, cu efortul

de a gândi o problemă generală (Orient-Occident, civilizația, opera de artă, etc.) nici cu efortul depus în gândirea unei probleme finale (moartea, neantul, sensul existenței), sau a unei întrebări turburătoare (Dumnezeu, sufletul, etc.).

Am ales dinadins câteva clase de obiecte ale gândirii net diferențiate între ele, pentru a facilita înțelegerea celor ce vor urma. Dar trebuie să adaug că sunt nenumărate alte clase pe care nu le pot nici chiar defini. Există, de pildă, un binecunoscut act de gândire — când încerci să duci *mai departe* ceva, nu ipotetic, ci *real* — care nu se aseamănă cu nici o altă gândire. Nu mai vorbesc de gândirea matematică, sau de gândirea simbolică, sau de cea relativă la muzică; fiecare cunoaște din propria lui experiență cât de aparte sunt aceste acte de înțelegere.

Am menționat de mai multe ori termenul „efort“. Adevărul este că adesea nici nu există efort în gândire. Ci un fel de alergare pe un drum neted, fără obstacole și fără ezitări. Ai atunci precis impresia că se *gândește* prin tine, că înduri o operație fără voia ta; n'aș putea spune că această operație se săvârșește automat, dar ea este în orice caz autonomă. Ii lipsește adică cea mai specifică valoare: voința, personalitatea. Și ceiace este ciudat, mai toate gândurile cari ne lovesc prin *personalitatea* lor — sunt obținute printr'un asemenea proces pasiv.

Există o specie de gândire care se deosibește

de toate celelalte prin — să mi se ierte îndrăzneala — fiziologia ei. Observați că decâte ori meditați profund asupra unor probleme greu de definit (moartea, sensul vieții, scopul), nu izbutiți să obțineți acea concentrare inițială indispensabilă fără a înțepeni trupul, a opri răsuflarea (sau a o ritma cât se poate mai lent), a suspenda provizoriu orice mișcare a trupului și, în acelaș timp, *conștiința* lui. Chiar în cazul unei probleme de matematică, se cere o concentrare care nu se poate realiza decât prin suspendarea conștiinței trupului. Pot foarte bine să mă gândesc la evenimentele politice sau la o problemă de filozofie, și să-mi mișc în acelaș timp membrele, perfect conștient de trupul meu (mai precis, având prezentă conștiința trupului). Dar sunt anumite gândiri cari nu se pot realiza sub nici un chip dacă această conștiință a trupului nu se suspendă, provizoriu desigur.

Ceiace mă amuză pe mine în toată această problemă complicată a gândirii, este faptul că oamenilor li se pare că *știu* cum gândesc pentru simplul motiv că cunosc regulile raționamentului și au învățat puțină psihologie, care le spune o groază de lucruri despre senzații, sentimente și procese sufletești. Adevărul este că problema aceasta a gândirii vii, nu este studiată nici de psihologie nici de logică. (Ceva mai mult, dominația psihologiei în ultima jumătate a secolului trecut a complicat acest studiu și l-a îngreunat cu un balast de care anevoie se poate libera un ins modern).

Știința gândirii vii, știința spirituală (dacă vrei) se află astăzi într'un stadiu asemănător aceluia în care se afla știința naturală înainte de Copernic și Galilei. Nu avem nici o ipoteză generală pe care s'o justifice un număr cât mai mare de fapte, nu avem nici o metodă riguroasă și verificată pentru a putea studia și înțelege gândirea vie. (Dar parcă alte realități sufletești le înțelegem? Metodele și valorile se schimbă la fiecare treizeci de ani, și „sufletul“, e studiat cu ultima metodă promovată de științele pozitive. „Sufletul“ este rând pe rând „materie“, „senzație“, „energie“, „elan vital“, „epifenomen“, și mai știu eu ce, numai *suflet* nu este).

De câte ori s'a încercat să se studieze gândirea vie, s'au aplicat metodele științei experimentale, s'a făcut psihologie. Este totuși foarte ușor de înțeles, cred eu, că psihologia nu are nimic de-aface cu speciile gândirii, cu feluritele eforturi mintale și intuiții turburi cari ne alimentează neconținut conștiința. De fapt, noi experimentăm o multitudine de specii de gândire fără să ne întrebăm, și să încercăm să înțelegem, cum se petrec toate procesele acestea. Și totuși, sunt lucruri pe cari nu le vom găsi în nici o carte, sunt realități pe cari numai o meditație introvertă le poate descoperi.

Că trebuiesc descoperite, nu mai încape îndoială. Obişnuim să denumim cu acelaş termen, „gândire“, o serie de lucruri care, poate, nu au nimic de-aface cu gândirea. Dar nu despre o *querelle* de

termeni este vorba; ci despre o nouă serie de înțelegeri a lucrurilor celor mai esențiale.

Cred, deasemenea, că nu prea ne înțelegem între noi când vorbim de gândire; sunt atâtea feluri de a gândi, și atât de deosebite, încât mi s'a întâmplat de câteva ori acest lucru paradoxal: să *accept* un „adevăr“ printr'un act de gândire, și apoi să-l *resping* recurgând la altfel de gândire. Pare foarte ciudat ceea ce spun, dar dacă ați fi sinceri ați afla că lucrul acesta se întâmplă destul de des, cu fiecare dintre noi. Nu e vorba, cum se spune, de greșeli de logică, de insuficientă concentrare, de întunecare prin pasiuni, de necorectitudine — ci, de cele mai multe ori, de procese complete deosebite pe cari noi le numim gândire.

Nu știu dacă ați experimentat lucrul următor: găsești într'o carte această expresie, „dacă ne gândim, etc.“ — și te oprești din citit ca să te gândești la ceea ce propune autorul, și vezi că nu ajungi la concluziile la cari a ajuns el. Și aceasta nu întotdeauna din cauză că autorul e pătimăș, sau neinforma, sau illogic. Nu poți spune că sunt false ceea ce afirmă el, și totuși nu le poți primi. Îți spui: „n'ași crede așa“, și treci mai departe, învâțat să fii *politicos* cu „punctele de vedere“ ale altora. Totuși, se întâmplă — după prima încercare de gândi cum gândește autorul — să revii asupra pasagiului, să-l gândești *altfel*, și să vezi că are dreptate.

Noi credem, că în acest caz, este vorba de o

reîmprospătare a atenției, de o concentrare mai precisă; că, la prima lectură, n'am gândit *cum trebuie*. Este adevărat că n'am gândit cum trebuie, dar nu în sensul că n'am gândit „destul de bine”, ci că n'am gândit „așa” cum trebuia, cum a gândit autorul. Am făcut alt efort decât acela care ni se cerea.

Cât de neserioase ar părea afirmațiile acestea, ele sunt totuși juste; și dacă începeți să vă ocupați puțin și de gândirea d-stră vie, nu numai de gândirea moartă a altora, veți descoperi și alte lucruri mult mai senzaționale.

Lucrurile acestea însă, atât de esențiale, nu le ia nimeni în seamă. Continuăm să repetăm truismele despre gândirea geometrică și gândirea intuitivă, și pentru că am găsit aceste două cuvinte ni se pare că am rezolvat întreaga problemă a înțelegerii.

DESPRE FERICIREA CONCRETĂ

Fericirea este o problemă pe care nu trebuie să ți-o pui niciodată pentru tine. Fericirea are un sens și un conținut concret numai atunci când o envisajezi pentru altul. De câte ori îți spui: „dacă fac cutare lucru, dacă sacrific cutare slăbiciune, dacă trec obstacol — sunt fericit!“, de câte ori îți spui astfel, trăiești o iluzie, care te va face să suferi mai mult și mai desnădăjduit. Ne putem aranja conforturi, bucurii, plăceri, voluptăți, satisfacții, recompense — dar niciodată nu ne putem anticipa și realiza fericirea. Observați că decâte ori reduceți noțiunea aceasta la propria D-stră personalitate — ea își pierde complet sensul. E reală cât timp e absentă, cât timp e o simplă nostalgie, o așteptare, o iluzie. Vă spuneți: „dacă ași câștiga un milion aș fi fericit!“. Dar încercați și convingeți-vă singuri; niciodată o asemenea așteptare a fericirii, o asemenea prefigurare a fericirii, nu se concretizează, nu se poate experimenta. De cât ori veți

creia mental sau sentimental o fericire, care se află undeva în spațiu sau în timp, într'o absentă, într'un „ideal“ — fiți sigur că nu o veți întâlni niciodată.

E stranie această *obiectivitate* a fericiri. Este unul dintre puținele lucruri pe cari nu izbutim să le realizăm singuri, pentru noi. Dimpotrivă; putem face un număr infinit de oameni fericiți, de un număr infinit de ori. Fericirea ajunge *concretă*, stare, experiență — numai atunci când dorința care o precedează este îndreptată către altul. Pentru realizarea fericirii altuia, nici o renunțare nu e prea mare, nici un sacrificiu nu e prea costisitor. Un om care înțelege că nu poate atinge niciodată fericirea, prin propriile lui mijloace, prin propria sa ascensiune spirituală — nu are decât un singur lucru de făcut (vorbind din punctul de vedere al carității, criteriul prin care sunt scrise aceste note): să realizeze fericirea altuia, a altora. Trăim o epocă prea puțin paradisiacă; oamenii înțeleg tot mai puțin că există o realitate a fericirii și o datorie de a o împlini, fie chiar pentru alții. Deaceia rândurile acestea, despre un subiect atât de plat, „fericirea“, poate par neserioase. Nu încerc să le scuz: lămuresc numai pentru ce le scriu și cum se integrează ele în glosa timpului nostru.

Trebuie să fim realiști și să privim realitatea în față. Alte vremi își creiau „idealuri“, își creiau o abstracțiune într'un timp și într'un spațiu ireal, pe care experiența nu-l va cunoaște niciodată. A trăi în realitate este cea dintâi datorie a noastră.

Și niciodată nu verificăm mai decisiv realitatea decât în suferința noastră și în fericirea altora. Maximul de concret îl cuprindem în aceste două extreme, niciodată între ele. Este o iluzie să crezi că o viață obișnuită, mediocră, fără suferințe și fără fericiri, întruchipează adevărata viață reală, maximul de concret. Dimpotrivă, o astfel de viață orizontală participă la gradele cele mai inconștiente ale existenței și se depărtează deci de concret.

Dacă ne propunem să trăim o viață reală, trebuie să renunțăm la orice act care — într'un spațiu-timp proiectat mental — este orientat către fericirea *noastră*. Cele mai abjecte iluzii, cele mai otrăvite idealuri, cele mai deprimante abstracțiuni sunt legate de această alergare după fericirea noastră. Dacă ne este dat cândva să cunoaștem fericirea concretă, o vom întâlni pe neașteptate, pe nevrute, dela altul; dăruită, nu cucerită. Să încercăm să ne extirpăm chiar nostalgia fericirii noastre. Să renunțăm până și la gândul că ne-ar putea fi, într'o zi, dăruită. Să ne despersonalizăm într'atât — în această privință — încât să ajungem simple instrumente în voia vieții și a destinului. Caritatea, care plutește, larg, în această viață universală din preajma noastră — va găsi în făptura noastră despersonalizată potirul în care să se adune, pentru alții.

Ceiace vreau eu să subliniez este faptul că această atitudine nu este *altruism*, nu este morală, nu este religie. Nu facem așa pentru așa este

bine; facem așa pentru că nu se poate altfel, pentru că așa este *real*, astfel trăim în concret și ne izbăvim de exasperantele noastre abstracțiuni. Nu este o lege morală ci așa spun eu; este o stare naturală, reală. Cine vrea să trăiască în concret, trebuie să se supună implicațiilor concretului: nici odată pentru tine.

Un om cu cât este mai tare cu atât are mai puțină nevoie de el. Tăria nu se măsoară prin raporturile dintre om și lume, ci dintre om și el însuși. Lumea care are nevoie de tine te poate oșândi pentru cutare fapt al tău; dar dacă tu ești destul de tare ca să ți-l poți permite, ești destul de tare ca să poți renunța la o putere pe care o stăpânești — puțin îți pasă. Cu cât renunți mai mult la tine, la posesiunile tale, la fructele actelor tale — cu atât ești mai plin pe dinăuntru, ești mai concret și mai viu.

Fericirea altuia merită orice renunțare, orice abdicare. Nu confortul lui, nu orgoliul sau voluptatea lui — ci fericirea. Majoritatea oamenilor practică renunțarea pentru confortul celorlalți; și o practică din lașitate, din lene, din indiferență. Renunți la tine ca să nu plictisești pe celălalt, să nu-l contrazici, să nu-l obosești, să nu-l incomodezi. Aceasta nu e renunțare, ci lașitate, nebărbăție. Veți spune: „dar așa înțeleg oamenii fericirea, asta e concepția lor despre fericire, e bine să le-o păstrăm“. Nu; oamenii exagerează întotdeauna influența unui act de al lor asupra seme-

nilor. De fapt, își camuflează prin aceasta dorința lor de a nu fi puși în situații neconfortabile. Se spune: „N'am vrut să-i răspund ca să nu-l fac să sufere!“ Adevărul e altul; n'a vrut să-i spună (ce, nu importă) pentru că s'ar fi aflat atunci într'o situație incomodă, deși cel de al doilea n'ar fi suferit într'atât cât lasă a înțelege cel dintâiu.

Deci, când tolerăm slăbiciunile altora nu înseamnă că le procurăm fericirea. Le menținem confortul, atâta tot. Dar dacă, la urma urmelor, fericirea n'ar fi decât o serie de lucruri confortabile? Este un punct de vedere care, cu o inteligență mai ascuțită decât a mea, s'ar putea susține. Numai că, asemenea discuții interesante nu mă interesează, deși ele par poate mai originale și mai profunde. Nu cred, totuși, că o serie prelungită de conforturi creiază fericirea. Mai întâi, orice confort are o parte negativă; absența lui aduce a atenuare a plăcerii, durerea, chiar suferința. Fericirea este o stare din care nu se mai poate lua nimic, la care nu se mai poate adăoga nimic. Apoi, fericirea este întotdeauna un lucru neînsemnat, un lucru oarecare, peste care trecem cu vederea, car nu ne poate atrage atenția. Un confort poate fi situat, localizat, exteriorizat; îl schimbi, îl îndepărtezi, îl porți cu tine. Pe când fericirea este o stare fluidă; la care nu ajungem prin grade; nu urcăm spre ea, nu o cucerim, nu o mărim. Ea este, pur și simplu.

Cineva mă poate întreba: nu este mai bine să păstrezi intacte conforturile unui ins, în loc de a-l

sgudui ca să-i dai fericirea? Evident, atât timp cât nu ești sigur că poți aduce în loc fericirea, este fără sens orice încercare de suprimare a conforturilor cuiva. E absurd să spui: „există o stare de fericire, pe care tu nu o ai“ — și să treci mai departe. Cine are curajul să aducă fericirea cuiva, trebuie să rămână pe loc. Dar, haide să ne numărăm, să vedem câți suntem atât de tari, câți avem curajul acestei nebunii supreme? Există mii de cerșetori, de invalizi, de prostituate. Fericirea lor stă în puterile noastre. De asta nu ne mai putem îndoi. Câți suntem gata să ne sacrificăm viața pentru fericirea unuia singur (căci numai *unul singur* este într'adevăr concret) dintre acești bătuți de soartă? Și câți putem rămâne, până la sfârșit, în împlinirea acestei carități?

Ne-am născut toți cu o superstiție; că ne așteaptă locuri mai bune sus, niciodată mai jos. Avem fiecare un ulcior cu ulei, și în loc să-l împărțim o-paițelor oamenilor sărmani, care putrezesc în întunec, îl păstrăm haini la piept, așteptând felinarul farului pe care fiecare credem că suntem meniți să-l aprindem, să lumineze lumea întreagă. Și în timpul acesta, oamenii mor lângă noi.

DESPRE UN ANUMIT SENTIMENT AL MORȚII

Miracolul morții nu constă în ceiace sfârșește ea, ci în ceiace începe. Nu mă înspăimântă nimic în faptul că moartea pune capăt biologiei, că încheie definitiv seria experiențelor organice, că, într'un cuvânt oprește pe loc *viața*. Sub acest aspect, cunosc deja moartea; din experiențele mele, din ceiace văd la alții; m'am întâlnit de nenumărate ori cu fenomenele morții, cu agonia, cu stingerea, cu oprirea pe loc. Am murit de atâtea ori până acum, ca orice om, încât moartea cea adevărată nu mai mă poate înspăimânta. Fiecare cunoaște moartea în acest sens. Ce nu cunoaște nimeni este *începutul* de după moarte. Este adevărat că după fiecare moarte în viață, izbutim, într'un fel sau altul, să ne naștem din nou, să reluăm altă viață. Dar toate aceste renașteri se petrec în cadrul vieții organice și morale, au conținut identic, nu variază decât structurile. Renaștem neconținut, dar renaștem cu

aceleași valori, cu aceeași experiență organică, aproape cu aceleași lumini spirituale. Nu este o schimbare decisivă, unică, ireversibilă.

Schimbarea aceasta ireversibilă o experimentăm numai prin moarte. Și ceiace este miraculos în moarte este faptul că începe atunci „ceva“ cu desăvârșire deosebit de tot ce cunoaștem noi, cu desăvârșire deosebit de ceiace ne așteptăm să fie. Se continuă ceva pe care noi nu avem ochi să-l vedem în timpul vieții. Se continuă ceva pe care *l-am fi putut cunoaște*, dar pe care nu știm să-l căutăm în timpul vieții; un imponderabil, o taină, o absurditate, știu eu ce? Adevărul e că; deși *începe* ceva complet deosebit de viață, moartea *continuă* totuși o conștiință pe care *am fi putut* s'o intuim încă din timpul vieții. Acesta e și paradoxul central al morții: *altceva* decât viața și totuși ceva pe care l-am putea cunoaște chiar cu ajutorul vieții.

Mă întreb chiar dacă adevărata esență a vieții nu este tot una cu esența morții. Dar nu în sensul pe care îl dați d-stră morții și vieții. Pentru d-v. viața este permanentă trecere, un fluviu continuu — iar moartea este acelaș lucru, cel puțin în faptul ei inițial, este o trecere, o pierdere dincolo. D-stră pulverizați viața, și proiectați această imagine evanescentă asupra morții. Identificați viața și moartea în ceiace au ele neesențial. Pentru mine, dimpotrivă, esența vieții nu este dinamismul ei exterior — ci o saturare, ceva din care nu se mai

poate scade nimic, la care nu se mai poate adăoga nimic. Și atunci mă întreb dacă moartea nu este acelaș lucru.

Oamenii, care experimentează de milenii partea negativă a vieții, golurile ei, *neființa ei*, oamenii au conceput moartea ca un maximum de neființă, ca un vacuum etern, ca un absolut negativ. Ei au proiectat în eternitate, în moarte, *absența* vieții din viața de toate zilele. Dacă cercetați concepțiile (filozofice și științifice, căci cele populare au mai multă intuiție, și sunt deci mai aproape de adevăr) despre moarte, veți găsi la rădăcina lor incapacitatea de a viețui, impotența, neființa. D-stră, care aveți superstiția filozofilor și științaiilor, credeți că dacă un savant vă prezintă o carte bine gândită („profund“ gândită) asupra vieții — trebuie să-l credeți pe cuvânt. Dimpotrivă; nu credeți niciodată astfel de oameni, cari trăiesc în marginea vieții, în afară de viață, trăiesc abstract și livresc, simțind ce *pot* simți (deci foarte puțin), gândind în maniera lor, adică atât cât pot gândi.

Printre marile anomalii ale lumii moderne se numără și faptul că știința și filosofia ne învață viața și *moartea*. Gândiți-vă o clipă la absurditatea acestui lucru: oameni care cunosc viața din laborator, o cunosc prin analize, îi cunosc fenomenele ei și oameni care gândesc asupra vieții dintr'un cabinet, tocmai aceștia sunt chemați să ne învețe cel mai esențial și cel mai decisiv fapt: existența noastră, moartea noastră. Dealtfel, ei nu fac

decât să completeze și să articuleze experiențele noastre negative, neființa noastră.

Dar să ne întoarcem. Spuneam că am putea cunoaște moartea încă din viață; nu moartea așa cum o știm toți (osificările spirituale, oprirea pe loc) ci moartea în înțelesul ei prim, de *începere*, de inaugurare ireversibilă. Ne lipsește, pentru aceasta, un imponderabil, o trăire completă a vieții, ne lipsește ceva pe care nu-l cunoaște nimeni; și deaceia moartea ni se prezintă ca un miracol, căci ne introduce firesc în acel imponderabil pe care, poate, atâția din noi îl căutăm zadarnic în timpul vieții.

Miracolul constă mai ales în totala răsturnare de valori. Viața, așa cum o înțelegem noi, este o continuă ascensiune, o continuă perfecțiune morală și spirituală, un neînterupt șir de cuceriri, de posesiuni, de înțelegeri, de experiențe. Un om perfect, după judecata noastră, este acela care a cunoscut mai mult, s'a înălțat mai sus cu mintea și cu sufletul, a înțeles mai mult. Dela 12 la 60 de ani, să spunem, omul acesta perfect se trudește necentenit să ajungă mai sus, să se purifice, să înțeleagă, să cunoască. Ajunge în pragul morții un om perfect. Și atunci, printr'o simplă experiență organică, el moare, se trezește deodată într'o altă lume, unde începe altceva, unde valorile sunt altele și ascensiunea este înțeleasă altfel.

Acesta este miracolul. Acesta este paradoxul; cheltuiești o viață întreagă pentru a te înălța, a te

purifica și a *cunoaște*, ca să ajungi, în moarte, cine știe, la cea mai de jos treaptă a perfecțiunii. Prin simplul fapt al morții, o biată femeie bătrână poate ajunge mult mai sus decât un Bergson, un Einstein, un Rodin. Umbli pe stradă și întâlnești pe la colțuri cerșetori în zdrențe, femei sărmăne, sau auzi de oameni cari suferă cele mai cumplite boli, care și-au pierdut tinerețea în spitale — și îi compătimești, fără să te gândești o clipă că poate oamenii aceștia sunt îngeri printre noi, sunt arhangheli veniți să ne ispitească, sau sunt simple suflete care, atunci când își vor lua zborul, se vor afla mult mai aproape de lumină decât cei mai mari înțelepți, cei mai mari sfinți și filantropi ai noștri. Este o simplă închipuire a mea, fără îndoială, dar paradoxul și miracolul morții ne dă drept la orice închipuire. Mă gândesc, însă, la zădărnicia setei noastre de perfecțiune, de ascensiune — atât timp cât există o moarte ale cărei legi nu le cunoaște nimeni.

DESPRE MIRACOL ȘI ÎNTÂMPLARE

Cei care contestă existența miracolului, uită că miracolul are și el o istorie, o fenomenologie. În antichitate, miracolul era *contrastul*. Miracolul modern, dimpotrivă, este *contactul*; simpla alăturare de fapte, nu numaidecât opoziția lor, dramatică, revelantă. Miracolul — adică *întâmplarea*, venirea împreună a unor lucruri care ar fi putut rămâne izolate pe vecie.

Gândiți-vă bine la esența acestui miracol cotidian ca să puteți înțelege posibilitățile unei noi apologetici, a unei noi demonstrații a lui Dumnezeu.

Căci, nimeni nu ne poate dovedi că Dumnezeu, sau zeii, nu intervin zilnic în viața noastră. E posibil, e probabil, că Dumnezeu ni se arată *necontenit*. Dar cum vreți să-l vedem și noi, să-l *recunoaștem*? Dumnezeu nu e obligat să ia forma pe care i-o acordăm noi.

Oamenii spun: „Nu mai există mister!“ — pen-

trucă misterul nu se revelează sub forma pe care o aşteaptă ei. „Unde sunt îngerii?“ întreabă. Dar îngerii *nu sunt* aşa cum i-am închipuit noi. Poate că ei vin necontenit în viaţa noastră, dar noi ne aşteptăm să-i vedem fie aşa cum i-au închipuit părinţii noştri, fie *contrariu*, adică la cealaltă extremă. Dar îngerii, ca şi toate celelalte făpturi cereşti, divine — nu au nici o obligaţie faţă de felul nostru de a-i concepe, faţă de demonstraţiile noastre sceptice sau apologetice noastre entuziasmante. Ei sunt aşa cum sunt. Noi dăm miracolului — adică intervenţiei divinităţii în istorie — o valoare de pur mister. Dar adevăraţii agenţi ai miracolului nu sunt obligaţi de loc să-i accepte aceiaşi valoare. Dacă concepţia noastră asupra misterului nu coincide cu adevărata substanţă a misterului — cu atât mai rău pentru noi. Nici o logică din lume nu poate obliga divinitatea să ia forma şi să activeze în formele pe cari i le-am *propus* noi. Toate demonstraţiile contra existenţii lui Dumnezeu, contra îngerilor (adică a oricărei erarii cereşti), contra miracolelor — sunt absurde şi ridicole. Toate aceste demonstraţii pornesc dela un punct fals: absenţa lui Dumnezeu din lume, absenţa miracolului din istorie. Dar aceasta e cu desăvârşire ridicol. Căci despre ce *absenţă* poate fi vorba? Despre absenţa lui Dumnezeu de acolo unde *l-am fi aşteptat noi*, despre absenţa miracolului *aşă cum ni l-am închipuit noi*. Sincer vorbind, este cu totul alt lucru.

Creștinismul, făcând pe Christos fiu de om, a îmbibat miracolul și caritatea în omenire într'un grad mult mai mare ca înainte, când zeii erau *alt-ceva* decât oamenii. (Deaceia se poate spune, foarte logic, foarte științific, că dela Christos încoace substanța întregii istorii s'a schimbat). Acum, Christos fiind ȘI om, minunile se fac sub chipul oamenilor, în fiecare zi. Înainte de Christos minunea mai putea fi taumaturgă, excepțională, dramatică. Deatunci ea este umană — adică irecognoscibilă.

Miracolul are această singură deosebire de un fapt ordinar (adică de un fapt explicabil, produs de forțe firești, cosmice, biologice, istorice) că *nu poate fi deosebit*. Cât de paradoxală ar părea această definiție ea este totuși foarte simplă. (Gândiți-vă bine și o veți înțelege). Irecognoscibilul este forma perfectă de revelație divină; căci divinitatea nu se mai *manifestă*, nu se mai realizează prin contrast, ci activează direct în umanitate, prin contact, prin venirea laolaltă.

Întâmplarea — în sensul propus la începutul acestor note — capătă acum o altă valoare. (Întâmplarea este luată aici nu în înțelesul de ceva excepțional, neprevăzut, nici în înțelesul de ceva fatal, predestinat — ci pur și simplu ca „fapt“, ca ceva întâmplat, adică realizat). Dacă miracolul este ceva irecognoscibil, adică un fapt după *toate aparențele* ordinar — atunci toate faptele ordinare capătă o maximă importanță, căci în oricare din

ele poate fi o intervenție irațională, divină. Întâmplarea poate ajunge atunci călăuza existenței noastre.

Dar mai e ceva, și mai important. Întâmplarea înseamnă lucru real, lucru realizat — și orientarea noastră către întâmplări înseamnă o orientare *realistă*. Iată deci încă un paradox al miracolului creștin (adică a fenomenologiei miracolului după intervenția lui Christos în istorie): întoarcerea la realism, la bun simț, la cotidian. O concepție anti-mistică a miracolului, căci se delimitează foarte strict experiența religioasă, adică experimentarea pe căi excepționale a miracolului.

Dumnezeu nu se mai lasă cunoscut numai pe calea experienței mistice — o cale gravă, obscură, plină de tentații, plină de obstacole — ci se lasă „cunoscut“ mai ales pe calea irecognoscibilității. Adică, așa cum trebuie și așa cum a fost întotdeauna: cunoașterea de toate zilele a lui Dumnezeu (deosebită de celelalte grade, mai clare, ale cunoașterii divine: contemplația, mistica, extazul) este obscură, este *fără voie*, este firească. Nu mai e o cunoaștere propriu zisă, ci o recunoaștere, o foarte obscură participare la divinitate. Miracolul ne conduce fără știrea și fără vrerea noastră.

DESPRE SCRIS ȘI SCRITORI

Un prieten îmi vorbea de curând de o propunere; „tinerii să tacă zece ani“. Adică să se retragă fiecare în cămăruța lui, să muncească, să sufere — și numai după zece ani să scrie. Intrarea lor în publicistică ar fi atunci fulgerătoare. S'ar impune cu atâta siguranță — încât nu le-ar putea rezista nimeni. Și lichidarea aceasta a cadavrelor culturale și literare, cu care se ocupă acum unii din noi, ar fi atunci aproape automată.

Nu vreau să discut dacă izbânda, după zece ani de „tăcere“, ar mai putea avea vreun rost, ar mai putea aduce vre-o mângâiere. Mă gândesc numai la eficacitatea acestei soluții, retragerea. Pentru că problema e și foarte încurcată, și foarte subtilă. De pildă, cunosc un om care publică de zece ani aproape zi la zi, și totuși *n'a început încă a scrie*; se pregătește numai. Și ca el sunt mulți alții; cari refuză să publice ceiace au scris, sau refuză să scrie ceiace gândesc. La urma urmelor,

scrisul nu e chiar așa de simplu pe cât pare; nu înseamnă că tot ce *se publică, se scrie*. A fi sau nu în publicistică, a intra sau a ieși din ea — sunt lucruri fără nici o importanță.

Singurul lucru important din toate acestea ești tu. Ființa ta interesează, gândirea, experiențele, reacțiunile, terapeutica ta. Cred că am scăpat de-acum de superstiția „stilului“, cu care s'a confundat atâta vreme scrisul. Ca să-ți faci „stil“, poate că e necesară o claustrare; nu de zece, ci de cincizeci de ani. Pentrucă stilul deja implică perfecțiunea, ameliorarea prin tehnică — și perfecțiunea aceasta nu e niciodată atinsă.

Dar scrisul? Ce legătură poate avea scrisul cu „stilul“, cu „perfecțiunea“, cu „ameliorarea“? Scrii așa cum ești tu *acum*. Nu peste zece ani. Peste zece ani vei fi altul, mai completat, mai adânc, poate, — dar altul. Pe mine mă interesează omul din tine, cel deacum, și pe acesta numai scrisul tău mi-l poate releva. Puțin îmi pasă de imperfecțiuni, de naivități; de contradicții, de obscurități. Acesta ești tu cel deacum; cel singur viu; și dacă simți imboldul scrisului (care este și el un fel de a te trăda, de a te mărturisi), scrie și nu te corecta peste un an. Am trăit destul în mitologia corectărilor și perfecțiunilor. A venit, cred, timpul să lăsăm toate prejudecățile la o parte și să privim adevărul în față: că toate ostenelele noastre pe acest pământ sunt pieritoare, că nu merită nici o revenire și nici o perfecționare după ce a

trecut ceasul care le-a cerut, că tot ce facem, dar absolut tot, e ursit distrugerii, ca orice lucru pământesc; că, în clipa când vom trece dincolo, în viața adevărată, orice lucru al nostru de aici se va pierde în ceața completei dezinteresări și nu va mai exista pentru noi decât ca *fapte*, și faptele au această virtute — că sunt la fel de valoroase toate, sau la fel de inutile.

Imi amintesc că unul din profesorii mei dela Universitate m'a întrebat odată de ce scriu și de ce public „atât de tânăr“; că ar trebui să mă coc, să aștept nu știu câți ani (mi se pare vre-o douăzeci), ca o să-mi pară rău mai târziu, etc. La care eu am răspuns simplu: Domnule profesor, *poate* că peste zece ani mor. Și acesta e adevărul. (Nu „*poate*“, ci sigur). Pentrucă suntem îndemnați să creștem, suntem urșiți să ne schimbăm, și ceiace ași putea gândi la douăzeci de ani (și care în sine, are de sigur o valoare — dacă nu judecăm prin „stil“) fără îndoială că nu mai pot gândi la patruzeci. Nu mai pot pentru simplul motiv că tânărul a murit de mult în mine, ca să lase locul altui ins, mai matur și mai potolit. Și ar fi stupid ca acel om de atunci să regrete entuziasmul și greșelile tânărului. Ce are deafăce unul cu altul?

Mi se pare că toată problema asta cu așteptarea, cu perfecțiunea în tăcere, cu compromiterea, etc., își are rădăcinile în nume. Deaceia — dacă propunerea ca să se renunțe la nume e prea inumană (dumnezeiască) pentru a se realiza vre-

dată — ar fi foarte nemerit ca autorii să-și schimbe numele din trei în trei ani. Ca să nu-i stinghereasca trecutul, să judece întotdeauna proaspăt, să rămână întotdeauna vii, în viață, nu cu o carapace de legendă pe spate. Perfecțiunea scrisului își avea un rost numai când se credea, încă, în „stil“. Pe atunci autorul își lucra fiecare pagină, își ordona cartea, își transcria de șapte ori manuscrisul. Era un permanent „nemulțumit de ceiace făcuse“. Dar sentimentul acesta de „nemulțumire“ e cu desăvârșire exterior scrisului. Nimeni (sau poate numai un cretin) va fi vreodată mulțumit de cele ce scrie. Atunci, nu e inutilă râvna și suferința pentru a ameliora un lucru peste care ai trecut de mult?

Nu știu când se va înțelegere de toată lumea că nu importă cum e scrisă o carte. Importă numai cel care o scrie. Și ați văzut că numai cărțile „imperfecte“ au sfidat și sfidează timpul (Rabelais, Cervantes, Shakespeare, Balzac, Dostoewski)? Sunt cărți cari pot fi scrise în douăzeci de feluri (d. p. Gulliver, sau Don Quichotte). *Intâmplător* ni-a rămas cartea așa cum o avem. Ea putea fi scrisă cu totul altfel, și ar fi fost nu mai puțin savuroasă, sau genială, sau adâncă. *Tristram Shandy* este o carte pe care orice romancier de mână treia, orice gazetar și orice profesor de limba engleză ar fi putut-o scrie „mai corect“, mai stilizată, mai ordonată. Iar *Climats* a lui Maurois este o carte pur și simplu „perfectă“.

Nu domnilor, povestea aceasta cu aşteptarea, pregătirea şi perfecţionarea n'are nici un sens. Nu trebuie să ne preocupe prea mult nici viitorul, după cum nu ne preocupă trecutul. E aproape absurd să cred că peste un anumit număr de ani cartea pe care o scriu acum aşi scri-o „mai bine“. Aşi scri-o altfel, atâta tot. Problema cu care mă zbat acum, nu o voi rezolva „mai corect“ — ci o voi ignora pur şi simplu, având a mă lupta cu alte probleme. Aşa e, şi aşa trebuie să fie.

Căci toate acestea, în fond, nu au o prea mare însemnătate; ele participă la zădărnicia ceasului de faţă, şi tot pieritoare sunt. E bine că le facem, dacă simţim imboldul şi dacă e nevoie să le facem. Dar atâta tot. Le uiţi apoi, cum uiţi atâtea lucruri urgente, fierbinţi, nebuneşti, dureroase, dulci, ale ceasului de faţă — şi cari, mâine, îţi vor părea numai *fapte*.

Dacă izbutim să facem din fiecare pagină a noastră un *fapt*, apoi puţin importă dacă o scriem la cinsprezece sau la şaptezeci şi cinci de ani. „Faptele“ acestea nu au nimic de a face cu perfecţiunea, cu stilul. Cel mult dacă pot fi numite „operă“; căci înapoia lor se ghiceşte un creier şi un suflet care au crescut, ci nu au dăltuit toată viaţa acelaş bloc de marmură, ca să obţină o statuie perfectă. Mi-e milă de asemenea nemuritori de provincie.

DESPRE OAMENI ȘI ROMAN

Citind *Manhattan Transfer* al lui John Dos Passos mă gândeam ce admirabil lucru e să întâlnești într'un roman oameni vii pe cari, dacă i-ai fi întâlnit în viață, ai fi ezitat să-i crezi sinceri și, mai ales, vii. Se întâmplă un fapt, în aparență, paradoxal: că psihologia curentă în viața de toate zilele complică și falsifică oamenii. Judecându-le acțiunile și intimitatea după psihologie, ajungem la o serie de clasificări factice; cea dintâi, clasificarea oamenilor în sinceri și falși, în verosimili și neverosimili, în normali și exagerați, etc. Toate acestea sunt nu numai clasificări arbitrare, dar și cu desăvârșire false. Te convingi cunoscând, de plidă, pe Stan din *Manhattan Transfer*, pe acel copilandru desechilibrat și alcoolic de care se îndrăgostește Ellen, și care activează într'un mod cu totul „anormal“, „exagerat“, fără a avea, totuș, o singură clipă impresia că te afli în fața unei fan-toșe. Stan trăiește cu o vigoare și o imediateza

care te depășete pur și simplu; ridici ochii de pe carte, și viața ta și a prietenilor tăi ți se pare odată searbădă, transparentă, automată. Înțelegi că psihologia te-a păcălit încă odată.

Cazuri de acestea se mai cunosc în literatură: dacă n'ar fi decât Dostoewski, care a descoperit psihologiei zone noi și cunoașterii instrumente noi. Cazuri când judecățile curente asupra oamenilor și criteriile simpliste asupra vieții sufletului sunt modificate de realitatea revelată într-o carte. Și încă la Dostoewski oamenii sunt explicați, comentați, justificați. Li se creiază o întreagă armură psihologică, prin care autorul a crezut poate că îi susține — când ei se susțineau prin simpla lor viață.

În romanul lui John Dos Passos, ceiace impresionează și impune este totala lipsă de psihologie, de analiză și explicație. Nici o linie care să explice „ce vrea personajul“ sau „de ce a făcut el ce-a făcut“. O perfectă autonomie a oamenilor, o desăvârșită nuditate. Ei se mișcă, trăiesc și mor conduși de destinul lor — fără ca autorul să-i susțină și să-i corecteze.

Calitatea aceasta este cu adevărat rară în romanele continentale: ca oamenii să trăiască singuri, fără psihologie, adică fără intervenția autorului în explicația și justificarea lor sau a acțiunilor lor. Mă gândesc la ce eforturi de analiză și construcție recurg romancierii continentali ca să poată pune pe picioare o jumătate duzină de oameni (în *Man-*

hatten Transfer sunt aproape cincizeci), câte admirabile pagini de „psihologie“ trebuie să compună ca să dea aparența de normal unui erou (ca și când aceasta ar avea ceva deaface cu viața unui om adevărat), înfârșit câte aparate trebuie să inventeze ca să poată umbla personagiile. Suprimați introducerile de biografie, explicațiile psihologice, nuanțările analitice — și veți vedea că un foarte bun roman rămâne deodată inert și personagiile lui fantoșe. Cunoaștem aceste personaje pentru că ne vorbește autorul de ele, ne asigură că au o stare civilă, ne spune că au făcut cutare sau cutare lucru, ne destăinuiește ce cred ele despre anumite realități, le poartă de mână prin tot cuprinsul romanului, le explică, le justifică și le ilustrează. Tare ași vrea să le privesc trăind singure, aceste personaje cari îmi vin întotdeauna în față cu o armură de justificări psihologice, pe cari nu le pot cunoaște direct din faptele sau gândurile lor și despre care nu pot spune, la urma urmelor, că nu le cunosc (căci cunosc orice stare sufletească sau virtualitate ce mi se prezintă coerent, așa cum cunosc și sălbatecii dintr'o carte de antropologie) dar despre care nu pot spune, în același timp, că sunt *oameni*.

Pentru că noi, în viața cotidiană, cunoaștem mai mult etichete (snobul, omul cumsecade, tânărul zăpăcit, mondenul, fata inteligentă, femeia superioară, etc.) și un automatism psihologic (tristețea, bucuria, voluptatea, entuziasmul, deprimarea,

etc.) — și ne-am obișnuit a crede că cunoaștem *oamenii* — tot așa credem că personagiile unui roman *trăiesc* îndată ce le ghicim oarecum structura, știm cam ce virtualități se ascund în sufletul lor și bănuim ce-ar putea face într'o anumită împrejurare. Dar aceasta nu e o *cunoaștere* propriu zisă — și ceiace cunoaștem nu sunt *oameni* propriu ziși. Când ni se prezintă un domn drept poet și o femeie drept demimondenă, noi am stabilit deja anumite formule asupra lor — și prin aceasta credem că-i cunoaștem. Deasemenea, când într'un roman ni se spune că Ion Ionescu este muzicant și neglijent și iubește o vecină de mahala — credem că cunoaștem pe d. Ion Ionescu. Dar aceasta nu numai că este o cunoaștere sumară; este deadreptul o pseudo-cunoaștere. Autorul nu trebuie să ne vorbească despre d. Ion Ionescu — ci să-l lase să activeze așa cum e el, nu așa cum îl vede autorul. Orice explicație psihologică e inutilă, atât timp cât nu se referă decât la o etichetă sau la un automatism sufletească.

Deci să nu credem că *cunoaștem* personagiile unui roman numai pentru faptul că știm să le explicăm psihologicește și știm în ce clasă să le integrăm. Așa, „psihologicește“, cunoaștem o sumă de oameni alături de noi, din chiar viața noastră, despre care, totuș, în fond, nu știm nimic. Există o cunoaștere *esențială, reală*, directă, care nu are nevoie de psihologie. Poate unii au experimentat-o

în viață; în literatură ea se întâlnește mai rar, și în speță la anglo-americiani.

Când am cunoscut astfel un om, orice s'ar întâmpla cu el nu ne sâcăie, nu ne dă impresia de factice, de exagerat, de arbitrar. Pomeneam de Stan din *Manhattan Transfer*. Ași putea aminti *Tarr* al lui Wyndham Lewis, ale căror personaje (în special acel magnific Kreisler) activează dezordonat, funambulesc, arlechinesc — și sunt totuși vii, reale, imediate. Autorul a știut să ni le facă cunoscute; și apoi și-a permis orice cu viața lor, fără să mai recurgă la „psihologie“. Căci psihologia e adesea piatra de mormânt a romancierului.

DESPRE MOARTE ȘI ISTORIE LITERARĂ

Am recitit de curând unul dintre cele mai frumoase și mai personale eseuri ale lui Samuel Butler, „Cum să realizezi o viață perfectă“ (traducere aproximativă; originalul e *How to make the best of life*). Butler se scuză dela început că i s'a cerut să vorbească despre o temă atât de dificilă; căci el însuși nu e deloc sigur că a realizat tot ce a putut mai bun din viața pe care a trăit-o. „Viața e asemenea unuia care cântă solo la vioară în public, dar fără să știe să cânte, ci învățând atunci, în fața publicului“. Totuși, în cele din urmă, ne spune care ar fi, după el, secretul vieții perfecte, pline și rodnice: acela de a trăi după moarte, în dragostea prietenilor, a elevilor, a urmașilor. „Moartea dă unor oameni o viață față de care existența lor pământească ajunge o simplă umbră“.

Am pomenit de acest eseu al lui Butler pen-

trucă, deși fără aparentă legătură cu cele ce voi spune mai la vale, el este o admirabilă introducere în discuția rolului unui gânditor sau scriitor care merge împotriva timpului său.

Adică unul care trece peste timp. Insuși Butler a fost unul dintre aceștia. Cea mai bună carte a sa n'a publicat-o în timpul vieții; și de fapt tot ce-a publicat în timpul vieții a trecut neluat în seamă. Nu numai că n'a fost remarcat de public. Asta n'ar fi însemnat prea mult. Dar n'a fost remarcat nici de critică, nici de elită, nici de prieteni. Toți au văzut în el un om ciudat, și s'au oprit la ciudățeniile lui. A trebuit să treacă douăzeci de ani ca să înceapă să fie cercetat și tradus. Vor mai trece încă cincizeci până va ajunge popular. Până ce va obține acea „viață față de care existența pământească va fi o simplă umbră“.

În tot ce am spus până acum este vorba despre moarte, și aceasta este o problemă care mă depășește. Dar mi se pare că există și alte specii de moarte. O moarte care se confundă în bună parte cu istoria oricărui om. Fiecare dintre noi am lăsat în urmă câteva morți, pentru că fiecare am început de mai multe ori o altă viață. Sunt lucruri pe care ești chemat o singură dată să le faci sau să le spui — și după aceea nu te mai interesează; le-ai uitat, au trecut în istoria ta, în moartea ta. Și se întâmplă ca tocmai aceste lucruri — cari pentru tine au murit de mult — să fie prilejuitoare de viață,

să provoace gândirea altora, să le deștepte curiozitatea, furia sau dragostea.

Mă gândeam la soarta acelor reviste bune despre care se află că sunt bune numai un sfert de veac dela dispariția lor. Mai toate curente literare s'au născut și au fost alimentate de asemenea reviste, cari au circulat un număr de ani în cercuri foarte închise și numai întâmplător (cum e cazul lui *Nouvelle Revue Française*) au ajuns populare și puternice. La noi, o seamă de reviste de scurtă și nervoasă apariție represintă aproape tot ce a fost mai bun în literatură și gândire dela războiu încoace. Nu știu ce va cerceta istoricul literar al viitorului din rafturile bibliotecii Academiei. Dar sunt sigur că la zece ani odată se vor găsi o duzină de tineri cari să caute, să savureze, să scoată note din *Cetatea Literară*, de pildă. Morțile acestea pun capăt efemerului, diurnului, transitorietății — ca să facă loc unei adevărate vieți, pe care autorul nici nu a bănuțit-o, sau pe care, în cel mai bun caz, a uitat-o. Sunt sigur că „Fals tratat pentru uzul autorilor dramatici“ se va bucura în cincizeci de ani de o atenție pe care scrierile d-lui Camil Petrescu nu a obținut-o niciodată până acum și pe care, foarte probabil, nu o va obține nici deacum înainte.

E surprinzător cum lucrurile cele mai puțin însemnate, cele mai puțin solemne și cele cari evită cât mai net eternitatea — au șanse să trăiască cel mai mult. Cazul jurnalelor intime, pomelnic de morți, de fapte moarte, de gânduri moarte. Nimic

mai viu și mai fascinant, totuș, decât cimitirile acestea. Autorii lor au știut atât de bine să moară în fiecare zi... Iată solemnele amintiri ale lui D'Annunzio: *Le Faville del Maglio*, pagini câteodată admirabil scrise — dar uscate, uscate, nu moarte. Și comparați-le cu jurnalul lui Otto Braun, acel tânăr filosof german, care a murit pe front, și care habar n'avea de comoara pe care o purta în ranită.

Incontestabil, trebuie să ai talent, inteligență, geniu. Dar câți nu au și talent, și inteligență, și geniu? Asta nu înseamnă aproape nimic; înseamnă aproape că ești un candidat. Candidat la orișice. Ca să treci mai departe, trebuie să știi și altceva: să mori. Și se pare că știința aceasta e mai greu de învățat. Să mori în fiecare zi, cu fiecare operă, cu fiecare pagină scrisă. Ceasul acela de viață să fie cu desăvârșire ars — ca să-l poți uita, să nu-ți mai aparție, să-l lași în urmă ca pe un cadavru. Deaceia cred eu că „jurnalul“, însemnările intime, notele fără importanță — conțin atâta tărie și atâta sete de veșnicie. Pentru că sunt scrise subit ca și o moarte, sau agonizează ca și o moarte, sau sunt dătătoare de seamă ca despre o moarte. Nu au nimic din viul acestei lumi în ele — și nu sunt „făcute“. Sunt așa cum le vede autorul în clipa când le scrie: prea incendiate, prea chinuitoare, prea nude ca să poată exista mult timp în această lume vie a transitorietății și a instantaneului. Și atunci, ca printr'o taină trec în cealaltă viață, a lucrurilor moarte, mari sau mici, dar moarte.

PUNCTE DE VEDERE

Mi-a căzut în mână cartea unui medic indian, Dr. Rele, asupra zeilor vedici, intitulată *The Vedic Gods as figures of biology*. (Bombay, ed. Taraporewala, 1931). Dr. Rele nu e un nume necunoscut amatorilor de ephemeride orientale. Cu câțiva ani mai înainte a publicat două cărți cari au provocat amândouă interminabile discuții în presa indiană, cu răsunete vagi și în Europa și America. Cea dintâi, *The Mysterious Kundalini*, se ocupă de yoga; cealaltă era o interpretare asupra Bhagavadgitei. Amândouă, însă, scrise de un medic — erau soluții pe jumătate științifice, pe jumătate fanteziste aduse unor probleme de fiziologie mistică și psihologie religioasă. Antrenante la cetit, bogate în sugestii, surprinzătoare în dialetica lor intimă. Cărți cari s'au bucurat de prefețe ilustre (Sir John Woodroffe, E. J. Thomas, etc.) și de multă atenție din partea publicului.

Acum, ceiace mă interesează în cazul acestui

Dr. Rele nu e numai faptul că el crede că a găsit criteriul prin care trebuesc interpretați zeii vedici; ci și faptul că își susține exegeza cu o consistență și o bogăție de amănunte impresionantă. Cetindu-i cartea, urmărindu-i argumentul — descoperi că într'adevăr zeii vedici *ar putea fi* foarte bine „figuri biologice“, cum spune doctorul. Expresia trebuie înțeleasă; nu e vorba de principii generale biologice — de lumină, de soare, de viață, de alimentație, așa cum interpretau până acum anumiți teoreticieni îndrăzneți dela *Vedic Magazine* (organul sectei Arya-Samaj) — ci de fapte precise, de localizări în scoarța cerebrală, de foarte dificile și subtile amănunte anatomico fiziologice, cari, spune dr. Rele, erau cunoscute *rishilor* și sunt pe deplin destăinuie în himnurile vedice. Agni, de pildă, nu e *numai* zeul focului ceresc și sacrificial; ci e „materia cenușie din sistemul nervos cerebro-spinal“ (p. 90). Astfel spusă, părerea doctorului pare deconcentrantă; dar argumentul și textele o justifică. Agni poate fi și materia cenușie, după cum fiecare alt zeu vedic *poate* fi acel organ sau acea funcțiune fiziologică indicată de dr. Rele.

Ceiace e interesant e coerența și complectitudinea pe care o capătă personalitățile sau riturile vedice dacă sunt interpretate biologic. Nu apar arbitrar. Ci ca o viziune perfect obiectivă — rodul atâtor observații și experiențe asupra corpului omenesc și funcțiunilor sale — care e exprimată mitologic, adică fantastic.

Dar tot așa de verosimile, de coerente și de firești, apar și celelalte ipoteze asupra figurilor vedice. Orice ipoteză, pentru un anumit timp, pentru o anumită structură intelectuală — e justificată, și acopere faptele; dacă nu toate, cel puțin pe cele esențiale. Întrebarea care a turmentat știința și critica filosofică a veacului trecut e: cum se deosebește *adevărata ipoteză* de ipotezele frauduloase, de pseudo-explicații? Iată, de pildă, cazul de care ne ocupăm: exegeza vedică. Dela Sâyana până la Arthur Berridale Keith — câte interpretări și câte puncte de vedere! Roth, pe la mijlocul secolului trecut, se emancipează de interpretarea medievală a lui Sâyana, ca să ofere o alta mai pură, mai aproape — credea el — de spiritul primitiv al acestor cărți sfinte. După el vine Max Müller, cu binecunoscutele și nefundatele lui teorii, cărora le ia locul alte ipoteze, mult mai verosimile, ale lui Bergaigne și școala franceză. Însfârșit, apare curentul sociologic — care înlătură ultimele rămășițe de antropologie — și în cele din urmă, interpretarea fenomenologică.

Acum, care din toate aceste interpretări e cea justă? Greu de spus. Un linguist va alege pe aceea care va acoperi cât mai multe fapte din istoria limbii sanskrite. Un istoric al religiilor va opta pentru o ipoteză care interesează pantheonul vedic în linia generală a evoluției religioase. Un sociolog, va gândi și explica faptele prin punctul său de vedere.

Totuși, un lucru trebuie reținut: că Vedele pot fi interpretate și înțelese în atâtea feluri. După cum pot fi interpretate și prin maniera surprinzătoare a d-rului Rele. Acum, ceiace se poate învăța din cartea doctorului e mult mai important decât ceiace vrea el să ne învețe. Eu nu cred că *rishii* știau toate acele adevăruri biologice pe cari dr. Rele încearcă să ne convingă că le știau. Dar recunosc că zeii vedici pot figura ca valori biologice. Cu alte cuvinte, un fapt poate fi valorificat (și coherent valorificat, nu alegoric sau simbolic) într'o pluralitate de puncte de vedere.

Și cred că criteriile nu se exclud unele pe altele. Zeii vedici pot fi foarte bine, și în *acelaș timp*, forțe naturale, cosmice, sacrificiale și biologice. Pot avea și valori etico-sociale, religioase și științifice. Nu pentru că vechii indieni *cunoșteau* toate acestea și *voiau* ca zeii lor să simbolizeze aceste adevăruri. Ci pentru simplul motiv că mitologia vedică — alături de alte multe creații ale vieții asociate — e o realitate polivalentă, care poate fi apropiată, înțeleasă și valorificată prin oricâte puncte de vedere.

Amintiți-vă de *Cântarea Cântărilor*, un poem nupțial (după ultimile rezultate ale exegezei biblice) pentru mirii păstori, care posedă, totuș, o structură mistică, una alegorică, una eclesiastică. Privit printr'un anumit punct de vedere, poemul se transfigurează îndată, capătă alte valori, altă orientare și cu totul alte intenții. Dar cine ar pu-

tea spune că autorii *au știut* sensul mistic sau sensul alegoric al poemului? Și totuși, cine poate nega evidența acestor sensuri?

Se pare că sunt lucruri, sau adevăruri, cari se verifică tot atât de bine și în acelaș timp pe o pluralitate de planuri. Față de ele, nu mai putem păstra un criteriu monovalent, o judecată de valoare absolută. Sunt creațiile activității fantastice a unei colectivități, a unei epoci, a unei rase. Și deși sunt „simbolice“, nu aparțin nici unui simbolism; vreau să spun că nu e nimic făcut, nimic individuat în creația lor. Sunt datele imediate ale unei conștiințe asociate. Și de câte ori încercăm să le izolăm și să le valorificăm — nu obținem decât puncte de vedere.

MODA BĂRBĂTEASCĂ

Mi s'a părut întotdeauna ciudată dezinteresarea contemporanilor pentru marile și adevăratele probleme. Când se găsesc atâtea sute de mii cari să soarbă și să comenteze din tot sufletul cele din urmă știri politice — cu greu întâlnești unul sau doi cari să se ocupe îndeaproape cu moda bărbătească, de pildă, o problemă mult mai sobră și mai vitală decât toate remanierele și comploturile politice din lume. Care să fie cauza acestei stranii indiferențe, e ușor de spus. Dar nu ea interesează. Ci faptul că stăruie de zeci de ani, în pofida formidabilului rău pe care îl produce, în pofida neurastenizantei monotonii pe care o introduce treptat în existența bărbaților.

Se pare că dela moartea „frumosului Brummel“, elita gânditoare și curagioasă n'a mai dat nici o atenție acestei capitale probleme: igiena și estetica hainelor bărbătești. Câte un izolat la fiecare deceniu a încercat o reformă, a propus o cămașă

fără guler, a izbutit un nou și mai confortabil model de gheată. Dar nici elita nici mulțimea nu i-au urmat. Incercările lor au fost privite cu aerul amuzat și nepăsător cu care se privește un lucru senzațional. Și moda bărbătească a ajuns un subiect frivol. Și bărbații nu se mai îmbracă decât după ritualul stupid al croitorilor eleganți, după fantezia snobilor sau gustul cucoanelor.

Problema s'a trivializat atât, încât nu-mi amintesc să fi întâlnit vreodată un bărbat serios care să consimtă încai că există o problemă a îmbrăcămintei bărbătești.

Bărbatul serios socoate o obligație de castă să umble cu haine plate, modeste, cenușii, vechi, murdare. E și acesta un romantism întârziat. Un soi de împotrivire contra instinctelor — cari cer înaintea de toate o haină comodă (iar nu sacul cu nasturi care e vestonul modern), un pantalon larg și decent (nu burlanele de postav, cari îți împiedică mișcarea coapselor, te fac să asuzi și să-ți iasă genunchii, te țin legat pe scaun și-și flutură atât de grotesc marginile în mers), o cămașă igienică și flatând frumusețea gâtului masculin (nu cele cu guler, cu cravate, cu manșete).

E groaznic cât de caraghios ne îmbrăcăm noi. Nu numai că nu e igienic, nu e confortabil, nu e decent — dar e cât se poate de urât. Ați privit un bărbat alergând pe stradă, după tramvaiu sau după pălărie? Cea mai slută fată pare o Diană, comparându-le mișcările, poziția trupului în fugă, atitudinea capului. Fără îndoială, un european mo-

dern e făcut să fie urât și ridicul. Colaborează la meschinizarea lui duzini întregi de agenți, superstiții și mode. De aici, probabil, surpriza, plăcută ochiului, a bărbaților în costum de baie — și indiferența mai mult sau mai puțin generală cu care sunt privite femeile în acelaș costum. Dar moda a izbutit să ascundă sau să meschinizeze tot ce e linie, echilibru, semnificație, în frumusețea virilă.

Se spune că actualul costum e comod și ieftin. Dar asta e o gogoriță. Mult mai comod e costumul de cercetaș (care e universal în Europa nordică, în colonii, în Răsărit), sau costumul de golf, sau șalvarii. Dacă e vorba de comfort, apoi șalvarii sunt neîntrecuți. Sunt atât de largi încât nici nu-i simți, sunt discreți, majestoși și plini de decor. Dacă n'ați umblat niciodată în șalvari, nu știți ce e aceia fericirea genunchilor și a coapselor. Dar nu șalvari de carnaval, ci o pereche zdravănă de șalvari afghani, largi și catifelati. Apoi, gândiți-vă ce oribile sunt cămășile noastre, cu manșete și butoni, cu guler care te sufocă, și cravata care rupe spațiul magnific al pieptului. O cămașă mexicană, cu mâneca largă și nu prea lungă, e de o mie de ori mai comodă și mai frumoasă.

Mijlocul nostru e meschinizat de betelia pantalonului și de cordon. V'ați gândit vreodată la brâu? Schimbă instantaneu silueta și scoate agreabil în evidență, linia umerilor. E inutil să insist asupra pantofilor de tot soiul, un adevărat canon.

Va să zică nu costumul actual e cel mai co-

mod. El s'a introdus și a fost acceptat printr'o prodigioasă serie de mutilări, ajustări și sudări. Dacă s'ar scrie vreodată istoria modei bărbățești dela „frumosul Brummel“ înapoi — s'ar putea descoperi lucruri extraordinar de interesante: influența marilor industrii, decadența spiritului „dandy“ și înlocuirea lui prin „snob“, orientarea tot mai accentuată către fantezie, inițiativa oamenilor fără gust (croitorii parizieni, lorzii) în locul inițiativei artistului, etc. Decadă după decadă, costumele noastre s'a trivializat și s'a urâtit.

Acum a ajuns monoton, plat și impersonal. Viața de interior a unui bărbat modern e lipsită de orice culoare, de ceremonial, de armonie. În această privință, viața de interior a unei femei e o viață privilegiată. S'ar spune că aceasta nu interesează și nu influențează pe un om serios. Ba face și una și alta. Gândiți-vă cât de mult dispune o cameră luminoasă, sobră și personală — comparată cu una de hotel, tipică, străină. Acelaș lucru și cu hainele; cari constituie un fel de „experiență indistinctă“ de care nu ne putem scăpa niciodată. O haină comodă, cu un mic dar kinetic ceremonial, dispune tot atâta cât o glastră în soare, cât o fereastră bine luminată. Dar aceste mărunte voluptăți de interior ni sunt interzise, nouă. Cel mult dacă pijamaua ne mai oferă asemenea voluptăți.

Dar la problemele acestea nu se mai gândește nimeni. Și urmăm toți, placizi, fanteziile unui croitor milionar și snob din Capitala Lumii.

APOLOGIE PENTRU DECOR

Acum câteva zile am scris un articol despre „moda bărbătească“ în care atrăgeam atenția asupra seriozității acestei probleme. Se pare că articolul a fost socotit o simplă glumă. Sau, în cel mai bun caz, o chestiune inactuală. Cred că înțeleg dezinteresarea aceasta: moda bărbătească, împreună cu alte oapitale elemente de „mediu“ (estetica interiorului, ceremonialul meselor zilnice, umbletul pe stradă, etc.) face parte din așa numita „experiență indistinctă“, o experiență continuă și oarecum neutralizată pe care modernii și-o asimilează treptat, inconștient și de care nu se pot desface niciodată.

Incontestabil că ceiace interesează în primul rând pe un ins modern — e experiența; adică realizarea unor sinteze întotdeauna noi, inedite; descoperirea unor adevăruri, voluptăți sau decepții nemai întâlnite; într'un cuvânt, surprinderea, eterogenitatea, unicul. Incontestabil că fericirea auten-

tică tot de o asemenea experiență depinde; și orice progres — emoțional, intelectual, estetic, etic — numai prin asemenea noi sinteze se poate obține. Sinteze cari angajează întotdeauna un element esențial din personalitatea umană; care, de cele mai multe ori, sunt întovărășite de luciditate deplină sau, în orice caz, de o *prezență*.

Dar nu e mai puțin adevărat că o bună parte din existența noastră se consumă într'o experiență indistinctă. De care, evident, nu depinde fericirea noastră, dar depinde un indiscutabil bien-être necesar și muncii și contemplației. Foarte rar experimentăm sau gândim cu voia noastră. Dar, *in-continuu*, se experimentează pe socoteala noastră și gândim fără voie cu rezultatele acestor experiențe. Ceiace spun aici va fi mai puțin înțeles de un cerebral auster, dar va fi, fără îndoială, perfect înțeles de un artist, de un om de teatru, de oricine e convins de covârșitoarea influență a decorului asupra emoției și creației.

Nu ne putem emancipa niciodată de acest indistinct pentru că nu ne putem emancipa niciodată de mediu; nu de mediul social, în genere, ci de cele mai neînsemnate amănunte fizice (lumina, filtrarea luminii prin ferestre, geometria camerei, armonia mobilelor, zgomotele, culorile, idiosincraziile străzii, etc. etc.). Acum, ceiace mă uimește pe mine la occidentalul modern e tocmai dezinteresarea aceasta de „indistinct“, de decorul viabil, de „personalizarea“ mediului. Înțeleg să o

facă un om spiritual, sau un mistic, sau un îndrăgostit; căci setea pentru absolut a acestor oameni îi izolează și imunizează în mijlocul experienții indistincte. Dar nu înțeleg să o facă un om temporal, unul care se orientează către structuri orizontale. Dimpotrivă, insul modern — fără voia lui, desigur — a pierdut atât de mult comuniunea cu decorul încât l-a și scos din „indistinct“, și îl caută la cinematograful, la radio, în romane. Foarte rari sunt modernii cari și-au alcătuit un decor atât de personal încât s'a transformat în mediu, și un decor în care se pierde, se confundă, fără să mai întâlnească rezistența și surpriza „experienții“, și care totuși îi influențează indistinct, potențându-le bien-être-ul, promovându-le jocul inteligenței, intensificând voluptățile. Deaceia un număr înfricoșător de oameni suferă cronic de neurastenii sau placiditate, de inerție intelectuală sau idiosincrazii morbide — rezultate din conflictul lor subconștient și permanent cu mediul cosmic — înfârșit de spaima de solitudine, de contemplație, de reverie lucidă.

Mi se pare că viața modernă ar putea fi mult mai plină, mai armonioasă, mai fecundă, într'un cuvânt mai vrednică de a fi trăită — dacă oamenii ar încerca să-și organizeze experiența lor indistinctă. Experiența pur și simplu — adică acea aventură către inedit — a fost promovată în toate ramurile activității omenești moderne. A influențat și filosofia, și etica și arta. E cu atât mai ciu-

dată, așa dar, dezinteresarea de tot ceiace constituie mediul nostru personal continuu. Incercările arhitecturii moderne, de pildă, nu au fost încă asimilate; ele rămân exterioare, un decor formal sau fantezist, așa cum e, încă, cinematograful.

Că o „reformă“ a elementelor cari alimentează experiența indistinctă înseamnă o complectă ameliorare a vieții sufletești intime — o dovedește o serie întreagă de fapte. Băiatul care părăsește cămașa de noapte pentru pijama descoperă bucurii necunoscute, când se poate plimba decent și confortabil prin odaie, poate fuma răsturnat într'un fotoliu, poate ceti ziarele altfel decât cum le citea într'o cămașă de noapte. Tânărul în costum de tenis nu e nici odată trist, nici deprimat, nici îmbufnat. O cămașă nouă fără guler îl face generos. O cameră curată, plină de lumină, cu o masă de lucru sobră și îmbietoate — îl face fericit. E atât de simplu să fii fericit dacă știi cum să-ți triezi și să-ți organizezi experiența indistinctă. E un soi de magie, armonia aceia de culori, linii și forme — al cărui secret îl păstrezi numai tu, în care numai tu poți rămâne fără să te simți strein. Un actor, care joacă în fiecare seară într'un alt „mediu“ — vă poate spune dacă influențează sau nu covârșitor toate aceste elemente cari la o laltă alcătuiesc decorul. E singura dată când dinamica psihică se schimbă complect fără ca insul să observe sau să sufere.

Sunt anumite climate culturale unde decorul a

fost întotdeauna indispensabil, dar nu ca element exterior, ci asimilat într'o experiență indistinctă. Așa e în Orient, unde viața de interior cunoaște adâncimi și liniști nebănuite europeanului, unde gesturile cele mai banale (umblatul prin casă al tinerelor fete indiene, care se schimbă după prezența odăiei; dacă e singură, dacă e cu mama, cu tatăl, cu un străin, cu un bătrân, etc.) ajung ceremonial. Nu mai vorbesc despre viața de interior a japonezilor pe care, toți cei ce au cunoscut-o în deaproape, o descriu ca pe un șir neîntrerupt de emoții — datorite tocmai kimonourilor cu valori simbolice, ritualelor meselor, a ceaiului, etc.

Mi se pare semnificativă, în această privință, rezistența europenilor, mai ales a anglo-saxonilor, la decor — înțeles ca o experiență indistinctă, iar nu ca ceva care trebuie arătat altora, *a show*. Oamenii aceștia, când se stabilesc în Orient, în loc să împrumute ceiace singur poate fi împrumutat deacolo — decorul — păstrează cele mai șterse și mai incomode manii occidentale. În Darjeeling, în plină arhitectonică nepaleză, întâlnești groaznice hotelurile europene, cu sufragerii ca la Birmingham, cu paturi înalte și ferestre înguste, cu coridoare în loc de terase, totul colorat cenușiu. În Sudul Indiei, în provincia Bangalore, într'o floră tropicală — întâlnești castele englezești stil John Company, cu parcuri geometric tăiate, cu alei cu pietriș, cu tunele și donjoane. Iți vine să urli.

Englezii sunt în privința aceasta niște oameni prodigioși. Pentru că țin la apucăturile și mediul

lor nu întrucât acestea le sunt o experiență indistinctă, ci întrucât ele se confundă cu tradiția. Păstrează un formalism atroce, beau ceaiu noaptea (deși e peste o sută de grade Fahrenheit), cinează în smoking, (chiar dacă sunt izolați în vre-o de Dumnezeu uitată plantație), umblă pe străzile Calcuttei cu guler tare, etc. Fac toate acestea dintr'un admirabil spirit de solidaritate cu Marea Britanie, din prestigiu. Și duc o viață insuportabilă, ajung neurastenici, se îndoapă cu whisky și tutun, blestemă Asia.

Cred că nu exagerez spunând că neînțelegerea Orient-Occident se datorește în bună parte incapacității occidentalilor de a aprecia elementul ceremonial și decorativ din viața orientală. Am întâlnit o sumă de europeni inteligenți cari nu pot înțelege de ce orientalii sunt atât de fericiți, duc o viață mai plină și mai densă, se bucură mai mult și de soare și de paseri, sunt mai aproape de natură — în ciuda defectelor lor, în ciuda ignoranței, lenei și bolilor.

Mi se pare că nimic nu poate potența mai mult bucuria de a trăi, de a fi viu printre alți oameni vii — decât transformarea existenței brute, inerte și obscure, într'o serie magnifică de ceremoniale și decoruri. Viața mentală și emotivă capătă valențe noi, antene noi. Sufletul ajunge un vas ales în care și creația și Creatorul toarnă minuni.

...Deaceia moda bărbătească nu e o problemă inactuală, nici o îndeletnicire frivolă, cum atâția s'au grăbit să afirme.

S E X

Nu știu de ce se bucură modernii decâte ori descifrează într'un simbol sau într'o ceremonie antică — sexul. E aproape o manie, cercetarea aceasta abilă și surprinzătoare a tuturor implicațiilor sexuale în religia, în arta, în instituțiile civilizațiilor pre-europene. Manie care, câteodată, alunecă deadreptul în ridicul; de pildă, atunci când nu vede în toată arhitectura asiatică și mediterană decât simbolurile organelor de reproducere (cunoașteți interpretarea moscheiei dată de școala dela Viena, sau cea a lui Maurizius Hirschfeld despre tectonica egeeană).

Nu încerc să tăgăduiesc prezența nudă și nemijlocită a sexului în foarte multe acte religioase, civile și artistice ale acestor civilizații cari au precedat civilizația noastră; civilizații în cari, de altfel, aceasta din urmă și-a împlântat adânc rădăcinile și și-a alimentat multă vreme viziunea despre lume și despre viață. Dar cred că e un ana-

cronism și o dezolantă lipsă de perspicacitate, să se confunde valoarea și funcțiunea sexului din acele timpuri și acele zone de cultură — cu morala sexuală a veacului nostru sau cu funcțiunea sexuală așa cum a fost reglementată ea în civilizația noastră, creștină. Judecăm cu emoțiile și cu criteriile noastre, mai ales cu superstițiile noastre, și credem că oamenii aceia erau lubrici, că religia lor era orgiastică și viața lor civilă libertină — numai pentru că întâlnim peste tot sexul și simbolurile sexuale. E cu adevărat deprimantă opacitatea aceasta întru înțelegerea și justificarea altor zone de cultură decât a noastră. Pentru că unii dintre noi se revoltă împotriva rigorismului civilizației creștine — privesc înapoi spre Grecia și îi exaltă libertățile, vorbesc de orgiile ei religioase și de libertinajul moravurilor ca și cum grecii ar fi fost atât de obsedați de aceste probleme sexuale și tot atât de intoxicați de voluptăți refulate ca și contemporanii noștri. Se laudă Grecia, Orientul apropiat, Asia Major, etc., etc. — pentru că modernii cred că găsesc acolo ceiace ar fi dorit să găsească aici: libertinajul, morală sexuală emancipată, voluptăți, etc. Și aceleași zone de cultură sunt condamnate, de alți moderni, pentru că autonomia și primatul pe care îl avea câteodată sexul — le jicnesc frumoasele lor sentimente și orgoliul civilizației și moralei lor.

Nu se înțelege un lucru esențial: relativitatea valorilor funcțiunii sexuale. În fond, funcțiunea

aceasta a fost și va rămâne neutră; fiecare civilizație o colorează cu propriul său *Weltanschauung*. Acolo unde sexul și simbolică sexuală predomină — nu înseamnă că există o mai mare libertate sexuală, pentrucă noțiunile acestea de „libertate sexuală” și celelalte aparțin problematicei noastre, sunt puse de civilizația noastră, și nu avem nici un indiciu să credem că ele au fost cunoscute și în alte zone de cultură. Noi nu avem nici un motiv să credem că prezența simbolurilor sexuale exercită asupra conștiinței lor aceiași emoție pe care o exercită în conștiința noastră. Îți trebuie foarte puțină pregătire istorică și perspicacitate ca să înțelegi că multe popoare nu se excită în prezența indicațiilor sexuale (plastice sau literare) așa cum se excită europenii. Erotica din „1001 de nopți” poate excita pe un André Gide, dar pe un oriental îl „desfată” — adică îi procură acea emoție senină pe care o primește în fața primăverii, a belșugului, a tinereții, a bogăției; e numai un preaplin, o încântare a întregii lui ființe — iar nu turburarea aceia fiziologică, lupta aceia libidinoasă a modernului. Fecioarele indiene ating simbolul mărturisit genital al zeului Shiva fiind perfect conștiente de rostul lui. Dar ele nu văd eroticul, omescul, tentația sau obsesia sexuală în acest simbol; văd pur și simplu ceiace este esențial: puterea lui creeatoare, dătătoare de viață.

Acesta este un amănunt asupra căruia trebuie să stăruim. Majoritatea popoarelor și civilizațiilor

n'au văzut în sex ceiace văd europenii — un izvor de voluptate și o problemă morală — ci numai funcțiunea lui fundamentală: procreația. Deaceia l-au integrat firesc printre marile rădăcini ale vieții, alături de sete și de foame, și l-au implicat, real sau alegoric, pretutindeni unde era vorba de viață, de energie vitală, de creație, de regenerare. Dela *generare* la *regenerare* e numai un singur pas; și popoarele cu mentalitate realistă (mai ales grecii) l-au făcut — căci cum să simbolizeze mai precis *a doua naștere*, naștere în viața spirituală, liberă și beatifică, decât prin funcțiunea nașterii celei dintâi, nașterea carnală?

Faptul că întâlnim sexul în religie nu trebuie să ne scandalizeze nici să ne facă să credem că origina tuturor religiilor e josnică, e un simplu complex de *tabu*. Cine gândește așa dovedește că nu înțelege nici sexul nici religia.

Fundamentul oricărei religii a fost *regenerarea* omului, armonizarea lui cu mediul cosmic sau cu creatorul — și experiența aceasta de a „doua naștere“ nu putea fi mai bine explicată decât prin sex, așa după cum filosofia e ilustrată prin „sete de cunoaștere“ iar evoluția civilă prin „foame de libertate“. Sunt funcțiunile nutritive ale omenirii — și sunt în acelaș timp funcțiunile nutritive ale spiritului. Sexul nu are nimic impur, nimic păcătos și obscur în sine — și ilustrarea unirii cu divinitatea printr'un simbol sexual nu dovedește alt-

ceva decât *realismul* mentalităţii aceluia popor care a folosit-o.

E cu desăvârşire greşit să crezi că, pentru că în civilizaţia europeană sexul a fost alterat şi cerebralizat, oriunde se întâlneşte simbolică sau realismul sexual se întâlneşte şi problematica (sau mai bine zis cazuistica) moralei sexuale moderne. La Eleusis, în cele dintâi două nopţi se înfăptuiau exhibiţii sexuale cari jenează penibil pe savanţii contemporani când trebuie să le descrie. Imi amintesc cât de stingherit era P. Foucart şi cât de satisfăcut Père Lagrange faţă de episodul Baubô din misterele dela Eleusis, episod care constă în cele mai obscene exhibiţii de choilia şi phalus. Şi totuşi, nimic mai firesc, mai pur şi mai înălţător decât aceste exhibiţii — pentru conştiinţa celui care se pregătea de epoptia nopţii a doua. Pentru noi, însă, surmenaţi de sexualitate cerebrală — toate acestea nu sunt decât orgii şi bacchanale. Am ajuns atât de opaci, încât nu înţelegem nici *istoria* unui fapt sau simbol sexual; nu înţelegem, de pildă, că acel episod Baubô a putut cândva, înainte de Eleusis, să fie un ritual agrar, iar mai târziu, în epoca alexandrină, prilej de amuzament pentru sceptici. Noi vedem sexul deavalma, şi savanţii noştri, când s'au hotărât să caute sexul în istoria omenirii, îl găsesc pretutindeni, fără diferenţieri, fără să precizeze unde era într'adevăr (dacă era) prilej de desfrâu şi unde era funcţie firească.

Recentele investigații psihologice și pseudo-psihologice asupra sexului în cultură, sunt aproape fără aport real. Pentru că sunt pornite dintr'un punct greșit: că sexul a fost întotdeauna socotit impur și că împotriva lui s'au dus lupte de milenii. Se uită că singurul fapt care impresiona pe oameni până la Sócrate — și care impresionează încă și astăzi, în alte zone — era *creația*, viața, ritmul vital. Și că tot ceiace se leagă de această creație — ca și de reciproca ei spirituală, de *regenerare* — nu putea fi decât promovat, lăudat și ilustrat.

ROMANUL POLIȚIST

Sunt un pasionat și îndărătnic cercetător al psihologiei publicului cetitor; dela noi și din toate părțile. Mi se pare că nimic nu dezvăluie mai complet ceiace *ar vrea să fie* un ins, decât cărțile pe cari le caută și le citește. Și, evident, ceiace vrea să fie e mult mai vorbitor decât ceiace este.

E ciudată, deci, dezinteresarea unui „anumit public“ de romanele polițiste. O sumară anchetă pe la librării și pe la chioșcuri vă va convinge, dacă mai e nevoie, că Pittigrilli și Dekobra se vând mai mult decât Edgar Wallace. Acest lucru se petrece și în Italia și în Franța, unde literatura erotic-sentimentală a fost întotdeauna mai apreciată decât cea de aventură și crimă. La noi, romanul polițist e savurat în cursul inferior de liceu și în anumite medii de funcționari (de obicei, cei dela Bănci). În cursul superior, colegienii descoperă romanul sentimental, la cari se vor opri pentru restul vieții (nu vorbesc de elită). Iar straturile cari rămân

sub nivelul liceului, se alimentează cu romanele fascicule, cari nu sunt, în ele înșiși, decât o formă inferioară și impură a romanului sentimental.

Faptele acestea ar trebui să dea de gândit. Disprețul elitei pentru romanul polițist este, iarăș, un amănunt destul de grav. Pentrucă romanul polițist, când e scris de un condeiu ales — cum ar fi Edgar Wallace, Sapper, Leroux, — e incontestabil de preferat unui roman erotic-sentimental din acelea cari stârnesc entuziasmele mulțimii. Un roman polițist este întotdeauna o lectură reconfortantă, stenică și pură. Înainte de toate o lectură pură; acolo toți criminalii sfârșesc prin a fi prinși, excrocii se sinucid iar detectivul se logodește. E singura speță de roman în care morala nu enervează; pentrucă e un roman fantastic și logic, și nu știu dacă ați observat că în jocurile (iluzorii) ale fanteziei nebunești (adică perfect logice) există o paradisiacă puritate morală. Când cineva visează trează, nu se închipuie niciodată criminal, borfaș, satir — ci se închipuie erou, binefăcător, detectiv, mecena. Visarea trează — când umbli pe stradă, când te odihnești fumând o țigare — e un monument de logică și de puritate, și nu trebuie confundată cu mizeriile sexuale și neurotice de cari face atâta caz Școala dela Viena.

Puținul succes de care se bucură romanul polițist printre cetitorii români dovedește și altceva; dovedește puțină lor seriozitate. Un om care crede cu adevărat în ceva, care muncește consumân-

du-se, care e preocupat ziua întreagă de o problemă serioasă, responsabilă, nu poate ceti ceiace citește în general românul: o literatură sentimentală, vulgară, cosmopolit-erotică. El are nevoie de un divertisment pur, gratuit, ceva inutil și agreabil ca o conversație între două femei proaste. El nu poate ceti un roman cu psihologie de a zecea mână, cu eroi vulgari (în sensul că *vor* să apară eroi, când nu sunt decât niște biete manechine), cu problematică ridiculă (e vinovată femeia?), cu „poezie“ și „analiză“ inutilă. Literatura aceasta vulgară poate satisface pe o croitoreasă, pe un student la drept, pe un funcționar — toți inși cari muncesc, e adevărat, dar nu muncesc dârz, cu responsabilitate și cu speranța unei mari victorii; muncesc ca să nu moară de foame, și idealul lor e să tragă chiulul cât mai mult — chiar dacă s'ar plictisi de moarte, ceasuri întregi, fără să facă nimic.

Evident, față de asemenea cititori, literatura erotic-sentimentală prezintă toate deliciile: le flatează gustul și efortul (acel efort minim care, trecut, încântă pe cetitor de puterea inteligenței lui — și recompensează pe autor cu geniu).

Dar un om care muncește așa cum trebuie, în orele lui libere se duce la un film sau citește un roman polițist. El nu cere cărții nici drame, nici analiză psihologică, nici poezie. Cere să fie o povestire bine spusă, care să-l odihnească și să-l țină atent până la urmă. Am cunoscut cel puțin o ju-

mătate duzină de oameni mari, savanți cu renume universal, cari citeau aproape zilnic, la încheierea lucrului, un roman polițist. Și cu cât era scris mai prost, mai direct, cu atât îl savurau mai mult. Iar celebrul filozof englez, Mc. Taggart, cetise atât de multe romane polițiste, încât ajunsese o autoritate la Cambridge. El își amintea perfect toate amănuntele crimelor, toate trucurile detectivilor, toată înrăngătura dramei. Era un bărbat care a studiat o viață întreagă logica lui Hegel, unul dintre cei mai lucizi gânditori ai timpului.

E vrednic de analizat cauzele succesului romanului detectiv printre anglo-saxoni. În Anglia s'a perfecționat atât de mult acest gen încât izbutesc câteodată adevărate capodopere. Romanul ajunge o narațiune pură, fără balast și fără stilistică, cu personaje admirabile, vii și coerente, cu o intrigă desvăluită cu mână de maestru. În loc de a mai fi o poveste cu eroi și zmei, e o poveste cu criminali și detectivi. Dar e aceeași luptă între bine și rău — izvorul etern al fantasticului. E aceeași lungă serie de aventuri, de „încercări“, din povestea lui Amor și Psyche, din Măgarul de Aur, din Don Quichotte. După ce a trecut printr'o tristă serie de schimbări (romanul post-cavaleresc, romanul misterios, lugubru, romanul foileton, încărcat, prolix, fad, factice, romanul aventură Far-West, romanul istoric, romanul spiritist) — iată că romanul de aventuri s'a întors iarăși la misiunea lui originală: aceia de a povesti extraordinara

rul și neașteptatul fără nici o altă pretenție de a mișca sau amuza pe cetitor în afară de subiectul pur. Ne aflăm de data aceasta în fața narațiunii pure, care odihnește și desfată — și desfată cu atât mai mult cu cât o poți uita îndată ce ai lăsat cartea din mâini.

Acum, preferința Anglo-Saxonilor pentru o astfel de literatură se înțelege lesne. Oamenii aceia muncesc mult, și cu îndârjire și cu ideal. Viața e pentru ei dacă nu întotdeauna o luptă — cel puțin ceva care are un rost și o orânduire; ceva față de care insul e responsabil. Când asemenea oameni vor, deci, să se amuze — ei nu iau o carte mediocră, nici una porcoasă. Cel mult dacă femeile lor iau asemenea cărți. Ei preferă romanul polițist pur, antrenant și reconfortabil. Vor să viseze cu adevărat, să uite de munca lor, de viața care e grea și de socoteala pe care vor trebui s'o dea într'o zi. Un cetitor de romane polițiste e un ins cu simț moral, aproape un puritan.

Faptul, deci, că publicul românesc nu frecventează literatura polițistă — mă îngrijește. E o dovadă de lene intelectuală, de lăncezire, de feminitate. Înțeleg de ce numai liceenii citesc romanele polițiste, pentru că numai ei, în bloc, au o responsabilitate zi la zi verificată; numai ei muncesc, sau trebuie să muncească, regulat; numai la vârsta lor visul depășește orice activitate normală. Dar mă tem să înțeleg de ce publicul cel mare preferă pe Pittigrilli și Dekobra lui Edgar Wallace.

Pentru că ar trebui să spun că publicul cel mare e leneș, dezordonat, fără țel, fără responsabilitate, vacuu și sărac cu duhul. Iar literatura pe care o citește — și pe care nu o citește ca amuzament, ci ca pe o *literatură bună* — îi umple golurile sufletești cu psihologie de cinci parale, cu idile idiote, cu vicii inutile, cu ideologie, poezie, medicină frauduloasă. În loc să se distreze două ore cu un roman polițist, cum face englezul, el citește patru ceasuri și discută patruzeci o carte mediocră pe care o ia, apoi, îndreptar și în viață și în Artă. Cel puțin dacă ar uita ce citește. Dar numai cărțile excelente și cele proaste de tot se uită: una mediocră, niciodată.

DESPRE ANUMIȚI CELIBATARI

În epilogul dela *Pygmalion*, Bernard Shaw sugerează o foarte interesantă explicație a celibatarilor intelectuali. El spune, anume, că acei bărbați cari au avut în copilărie și în adolescență o mamă instruită, apropiată și înțelegătoare — foarte rareori cad în mrejele căsătoriei. Pentru că o mamă instruită presupune numaidecât un interior cu gust alcătuit, o viață de interior aleasă, permeată de simpatie, o educație armonioasă, fără pedagogie și fără penalități vulgare. Desvoltându-se într'un asemenea mediu interiorizat și confortabil — tânărul e făcut atent asupra unei probleme de o covârșitoare importanță: aceia de a nu confunda femeia cu sexul, atmosfera prieteniei feminine cu o legătură sentimental-genitală, așa cum fac cea mai mare parte dintre tinerii cari n'au avut norocul unei mame instruite și a unei vieți de familie armonioase și elevate.

Nu știu dacă această observație se aplică tot

atât de bine societății românești cum, după spusa lui Shaw, se aplică celei britanice, dar fără îndoială că e justă, și ca intuiție și ca raționament.

Intr'adevăr, ceiace așteaptă tinerii, în primul rând, dela tinerele fete pe cari le aleg tovarășe vieții — e o emancipare de viața chinuită, tifoidă, macerată de certuri zilnice, de „scene“, care a fost viața din casa părintească. Cei mai mulți nu se pot emancipa singuri; nu pot găsi, adică, într'o perfectă autonomie fericirea și confortul pe care îl caută. Și ei confundă viața sexuală cu viața confortabilă, senină, camaraderască — pe care o cred că va fi căsnicia. În realitate, lucrurile stau astfel; un tânăr care nu cunoaște ce înseamnă viață de interior, așa dar un tânăr care n'a avut o mamă instruită, nu disociază nobilul instinct sexual — care îi cere o tovarășă de plăceri — de mult mai dificilul instinct al armoniei interioare. Necunoscând o altă viață familiară decât cea de acasă — e gata să primească tânăra (care în realitate nu-i va putea satisface decât primul și fundamentalul instinct) și să o ia colaboratoare și la viața, mult mai aleasă, a interiorului.

Cu tânărul fericit, se întâmplă altfel. El, distingând necesitățile lui sexuale de necesitatea armoniei și camaraderiei casnice — rămâne celibatar, permițându-și legături și aventuri, dar continuând a fi independent la el acasă. Nu poate fi fermecat de nureii oricărei dudu, pentru că știe că

înapoia magnificei ei vieți sexuale se ascunde vacuitate, inerție, opacitate, turpitudine. Și un tânăr cu o anumită densitate interioară nu-și riscă niciodată libertatea și liniștea unei întregi vieți, pentru o simplă experiență sexuală. Mai ales când dulceața timpurilor a îndepărtat o riguroasă responsabilitate din asemenea experiențe.

Ce se întâmplă cu ceilalți tineri e, într'un anumit sens, trist. Tinerii aceștia vor păstra întotdeauna față de femei o atitudine confuză, lipsită de perspective și de nuanțe. Într'o continuă disponibilitate conjugală, ei vor privi femeia sexual și sentimental, adică posesiv. Cred că le-ar fi greu să cunoască o femeie frumoasă, fără să aibă îndată un joc mental — de imaginație sau de tactică — orientat sexual. Ori câte femei ar cunoaște și ar avea, nu vor intui totuși decât un singur tip (sau o singură fațetă) feminin: Soața, femeia asupra căruia el are drepturi legale. O camaradă, o prietenă, o colaboratoare, o amantă, o maestră, sau o elevă (în dragoste) — li sunt inaccesibile.

Ceiace înalță hotărît pe un celibatar deasupra celorlalți bărbați, e faptul că el poate aprecia direct și sincer toate speciile de femei și, mai ales, toate vârstele. Echilibrul lui sexual fiind stabilit într'un fel sau altul, celibatarul e liber să se împrietenească și să profite spiritualicește de orice specie feminină. Tinerețea, sex-appeal-ul, frumusețea, luxul — sunt câtimi nule pentru el. El se numără printre acei puțini fericiți cari pot gusta

prietenia unei fete urâte, conversația unei fete bătrâne, înțelepciunea unei femei trecute și optimismul reconfortant al unei femei de 60 ani. El ajunge cu timpul să-și canalizeze atât de perfect viața sexuală încât în relațiile lui cu femeile nu mai ține seama de anumite superstiții pe cari tragedia sexuală le păstrează de atâtea mii de ani. E cu adevărat un om liber, cu a viață mentală echilibrată, sănătoasă, fără refulări și fără conflicte. Pentru că imensa atracție către femeie — care la majoritatea bărbaților e nediferențiată, acționând în bloc, pe toate planurile deodată — la el e disociată, distribuită în numeroase unghiuri de vedere. Bărbații cari trăesc confuzia sex-femeie, sunt roși de eterne pofte posesive, neliniștiți și zădarnici în numeroasele lor experiențe. Pentru ei, orice femeie evoacă actul sexual — chiar dacă le plac acea femeie mai întâi pentru inteligența, sau bunătatea, sau pitorescul ei.

Confuzia aceasta între sex și femeie, evident că nu-și are rădăcina numai în absența sau josnicia vieții familiare din copilărie, cum crede Shaw. Ea aparține unei anumite structuri masculine, sentimental-vulgare. E comună și tipului periferic și celui intelectualizat, care nu poate trece peste o anumită vulgaritate sentimentală în relațiile lui cu femeia (știți refrenul: amor etern, femeia e aceeași, o singură dragoste, nu vă încredeți în femei, înfișe-te mă că-i place, etc.). Deobicei, asemenea specii de bărbați sunt singurii cari au idei bine fi-

xate asupra femeiei și dragostei, mărturisesc că cunosc femeie și „filosofează“ asupra femeiei.

Din acest scurt synopsis trebuiesc excluși monovalenții în dragoste, caracterele izolate, dantești, cari caută și trăiesc absolutul într'o singură dragoste. Cândva, căsătoria creștină dădea loc la asemenea legături — absolute, eterne, unice. Bărbatul și femeia erau legați printr'o taină, în virtutea unei uniri suprafirești, durabile. Din motive atât de cunoscute, asemenea legături au ajuns astăzi rarisime. În jurul nostru nu întâlnim decât aceste două mari clase: conjugabili și celibatari, corespunzând celor două vaste și importante structuri.

DESPRE FEMEILE SUPERIOARE

Există o mediocritate a culmilor spirituale. Ceva iremediabil mediocru și vulgar în ceiace, la o primă vedere, pare extraordinar, adânc, plin de personalitate. Nimic nu mă desgustă mai profund, de pildă, decât spectacolul unei femei „superioare“, unei femei din acelea care te impresionează prin varietatea tropismelor ei, prin dinamismul ei, prin sclipirile ei, prin oceanografia ei pasională; care se vrea complexă, magnifică, șampanie, plină de taine, de posibilități, de imbolduri, de primejdii. Circulă prin literatură și prin viață asemenea femei „superioare“, conștiente de culmile la cari s’au ridicat, orgolioase de pasiunile pe cari le pot deslănțui. Nu spun că toate creaturile acestea și-au mimat pur și simplu personalitatea dorită. Probabil că unele din ele au ajuns acolo conduse de experiență organică, de o sete sinceră de superioritate, din mai știu eu ce elan de cunoaștere. Probabil. Dar nu e mai puțin adevărat că rezultatele expe-

riențelor acestea sunt jalnice, că mediocritatea e cu atât mai impresionantă cu cât o descoperi într'o structură ce se crede deasupra mediocrității.

Cunoașteți rusoaicele, desigur că le cunoașteți; geniul slav, profunzimile sufletului omenesc și celelalte. E numai un aspect al femeii „superioare”; aspectul ei teluric, barbar, femeia necuprinsurilor, femeia dansului, a crimei, a prostituției, a creștinismului slav. Există un *tip* al acestor femei, și e mediocru pentrucă se vrea „original”, se vrea deasupra celorlalte — a femeilor de rând, a mamelor și nevestelor anonime, cu pasiuni ținute sub obroc, cu dureri fără gesturi, cu bucurii mărunte, cu viață de câine, cu soartă de rob.

Nu spun că asemenea femei „superioare” nu sunt interesante, nu sunt decorative, nu sunt odihnitoare. Dar sunt mediocre — oricâtă intensitate și sinceritate ași descoperi în viața lor. Sunt mediocre pentrucă tind către un *tip* pe care literatura și snobismul l-a bagatelizat, pe care imaginația l-a vulgarizat, un tip de vis adolescent, de cinema, de roman. Femeile acestea nu înțeleg cât de ieften apare tipul lor unui bărbat ca lumea, care cunoaște oarecum și viața și cărțile. Ieften până la exasperare. Recunoști în el toate personagiile literaturii universale, toate mărimile, toate originalitățile, tot pseudo-geniul și pseudo-misticismul eroinelor din cărți. Fără să vrea, femeia „superioară” eșuiază într'un asemenea personagiu — și lasă acea peni-

bilă impresie de factice, de arbitrar, de sec, de vacuitate.

A te vrea deasupra celorlalți, a te dori deosebit până la nuanțe, a fi însetat de recunoașterea unanimă a acestei diversități — e semn de mediocritate, de inconștientă și dezastruoasă mediocritate. E traducerea permanentă în gesturi și în gândire a unui lucru care, dacă ar exista cu adevărat acolo, n'ar avea nevoie de nici un fel de traducere. Femei cu adevărat superioare nu voi căuta printre asemenea specii „lucrate“ — ci în mlaștina de toate zilele a feminității, prin case mijlocii, prin mahalale, pe la sate, pe la vechi conace. Acolo ași putea descoperi, după ani de cercetări, admirabile femei — cari nu sunt nici prostituate, nici sfinte, nici rafinate, nici inteligente, nici blânde, nici sălbatice. Femeia aceasta nu va spune niciodată: „îmi trăiesc viața din plin până la ultima picătură!“, nu va dori „experiențele“, nu va ceti Evanghelia ca în Dostoiewski, nu se va umili, nu va avea zâmbet serafic, nu va face bine aproapelui, nu-i va face nici rău. Va trăi aproape fără spasmuri, tragedia ei nu o va cunoaște nimeni, nici chiar ea. Va avea păcate și virtuți după cum s'o îndura Dumnezeu sau or vrea împrejurările.

Ceiace îmi repugnă la Ruși, este tocmai faptul că au creiat *tipuri* din ceea ce trebuia să rămână anonim, au urlat în gura mare barbarii și tâmpenii pe cari le-au socotit „profund umane“ pentru că șocau și dezorientau pe spectator. Oamenii

aceștia cariucid un sat întreg dintr'un capriciu (adică pentrucă s'au îmbătat) și-apoi sărută picioarele orfanilor, plângând — ororile acestea slave au fost promovate „profund umane“. Dece? Pentrucă dezlănțuiau prin barbaria lor șuvoaie de milă, de sbucium sufletesc, împingeau emoția până la isterie și apropiau judecata de demență. E adevărat, și barbaria dăruiește o „experiență“. Dar trebuie să mergem atât de departe ca să culegem un pic de adevăr omenesc, să descuiem un lacăt al sufletului? Și putem creia un *tip* din massa aceasta de instincte?

Fiecare civilizat poartă în el un barbar, un Rus. Dar cel mai neînsemnat sentiment de decență și de omenie împiedică pe un bărbat să săvârșească ororile și să triască haosul pe cari le promovează Rușii (vorbescaici de Ruși ca tipuri psihologice, de Rușii romanelor rusești și de cei din Rusia eternă). Ori tocmai aceste orori au fost considerate dovadă de „trăire“, de „profundă umanitate“, etc. Și au fost create *tipuri*, au fost justificate, ilustrate, imitate.

Femeile „superioare“ urmează, îndeobște, asemenea „tipuri“ — fie ele rusești, fie spaniole, fie orientale. Am discutat aici numai *tipul* rusesc, ca să arăt cât de puțin original este el, cât de mediocru prin exuberanța sa spumoasă și magnificența sa sonoră. Puteam să discut alte tipuri; de pildă tipul femeiei senzuale, femeia cabotin erotic, femeia care se crede menită să cunoască viața trecând

prin cât mai multe paturi; sau femeia inspirată, femeia care se lipește de oameni ca să le arate drumul, femeia care se sacrifică, femeia care renunță; sau femeia intelectuală, femeia care „caută“, femeia „nemulțumită de monotonia lumii și de insuficiența adevărilor științifice“; femeia fatală, etc., etc.

Toate acestea sunt *tipuri*, sunt formule, sinteze bovarice, reacții false, vacuități. Sufletele lor sunt mediocre, pentru că împrumută ecuații dintr'o algebră care le atrage pentru că nu o înțeleg; pentru că, chiar dacă ar realiza un asemenea *tip* din propria lor experiență, „tipul“ e cunoscut și e banal, nu mai posedă nimic propriu, nimic inedit, nimic personal.

Biete femei „superioare“! Ce cruntă e mediocritatea sus pe culmi, când te descoperi inutil și gol, ratat și superficial, numai un *tip*! Femeile acestea n'au înțeles că *tipul femeiei superioare* e ceiace displace mai organic unor bărbați (singurii cari contează, dealtfel; căci majoritatea, întrec în mediocritate chiar pe femei).

Contemporanii au început să se scuture de admirația către Ruși. Nu mai impresionează pe nici menii bețiile lor și pasiunile lor. Va veni curând și sorocul femeilor superioare?

DESPRE BĂRBAȚII SUPERIORI

Ca să nu fiu rău înțeles dela început, mărturisesc că sunt convins și eu, ca oricare altul, de existența reală a acestor bărbați superiori. Nu mă îndoiesc că mulți dintre ei umblă pe aceleași străzi ca și mine, văd aceleași spectacole, citesc aceleași cărți și își consumă timpul tot atât de stupid cum mi-l consum și eu. Cred că nimeni nu contestă realitatea și actualitatea bărbaților superiori. Altceva se poate spune asupra lor. În primul rând, că sunt cei mai puțini interesanți oameni dintre toate speciile pe cari le cunoaște civilizația modernă. Într'un mediocru, într'un ratat, într'un prost, într'un păcătos — ghicești totdeauna cel puțin o dramă, sau o suferință macerantă, sau o scânteie de uluitoare omenie, sau un gest revelator. Ghicești în orice caz, ceva viu, ceva care se naște sau moare. Un bărbat superior, dimpotrivă, se apropie neconținut de un *tip*; și *tipul* său este din cele mai dezagreabile pe care le cunoaște cultura.

Oamenii aceştia sunt neinteresanţi şi obositori şi din alt punct de vedere. Ei sunt eternii „neînţeleşi“; şi-ţi arată mereu cu degetul că sunt aşa. Acum, a fi sau nu a fi înţeles este o problemă cu desăvârşire fără importanţă. Verificările acestea în public, aderenţele acestea în contemporaneitate — sunt necesare şi decisive numai pentru cineva care trăieşte, creiază şi progresează prin stimulare, prin conflict, prin promovare. Sunt oameni cari simt o permanentă nevoie de a da examene, de a primi felicitări, de a avea obstacole de surmontat. Nimic de zis. Ceiace e plictisitor până la urmă, e specia oamenilor „neînţeleşi“, a bărbaţilor superiori. Un asemenea ins subliniază neconţinut orice face, orice gândeşte, orice scrie. I se pare că totul merită reţinut din activitatea şi gândurile lui. Oamenii aceştia sunt permanent conştienţi că ceilalţi nu-i pot înţelege, şi deaceia subliniază, explică, sugerează. În cele din urmă, eşuiază în specia gânditorilor cu majusculă, a gânditorilor aforistici, a autorilor de paradoxe şi sublinieri.

Deprimant în acest spectacol al omului „neînţeles“ este deplina lui lipsă de originalitate. El se crede atât de original şi de inedit, de adânc şi de hermetic — iar în realitate aparţine celei mai comune specii dela romantism încoace: *tipului* „neînţeles“. Să fim clari; nu e vorba de anumitele distanţe şi dificultăţi de comunicare intelectuală între diverşi oameni; acestea sunt fireşti, mai ales într-o societate în dezvoltare, şi au existat de când lumea. Mă gândesc, însă, la *tipul omului* „neîn-

teles“, la bărbatul superior care e conștient de această superioritate a sa, și face ce-i stă cu putință ca să și-o arate. Ei sunt totdeauna conștienți de viața lor interioară, de întreaga paraphernalia a sufletului lor neînțeles — și o subliniază pretutindeni, prin izolarea lor ostilă în societate, prin tonul lor dur sau trist, prin vocabularul lor „original“, prin gândirea lor aforistică. Ei vorbesc întotdeauna de „mediu“ ca de un dușman personal. Nu găsesc nicio punte de comunicație cu restul lumii. Sunt meniți să sufere sau să comande — niciodată să iubească și să înțeleagă, Ei cer tuturor sacrificii, pentru că ei merită totul, dar nu datorează nimănui nimic. Pentru un bărbat superior nu există femeia decât ca să-l stimuleze pe el, să-l mângâie sau să-l oblojească pe el. El *are dreptul să primească* acest sacrificiu; căci ceilalți nu-l „înțeleg“.

Bărbații superiori au despre toate lucrurile o părere personală. Îți vor spune despre „suflet“, despre „tragedie“ sau despre „iubire“ cele mai ieftine și mai mediocre platitudini; dar le vor spune „original“, din „viața lor interioară“, pentru că pentru un asemenea bărbat superior viața lui interioară prețuiește cât întregul Univers și se referă mereu la ea, ca la o nouă Biblie; deși de cele mai multe ori nu vei găsi acolo nimic viu și nimic creator, pentru că oamenii aceștia nu sunt niciodată sinceri, nici față de ei nici față de ceilalți. Poartă pretutindeni cu ei conștiința „superiorității“ lor, și dacă

aceasta poate impune unui public mistificat și câtorva femeiuști în căutarea de idoli — apoi nicideată nu poate păcăli pe alt „bărbat superior“. Nicăieri nu mustește o invidie mai rafinată și o ipocrizie mai sălbatică decât în sufletul unui om superior; mai ales dacă n'a avut noroc, și se refugiază din „mediu“, într'o „lume a lui“, zidită din gânduri „originale“ sau din manii inofensive. Superstiția turnului de fildeș, a izolării, a disprețului față de contemporani — nu s'a născut din orgoliul celor câtorva mari creatori (cari cu adevărat n'au fost înțeleși de contemporani), ci din psihoza tuturor rataților „superiori“, din inflația de originali, din romantismul frondei. Un Leonardo da Vinci sau un Spinoza nu s'au plâns că sunt „neînțeleși“; nu s'au retras în celula lor de studiu din disprețul pentru „mediu“ care nu le poate pretui superioritatea. Au dus o viață solitară pentru că erau într'adevăr preocupați de anumite gânduri care se cereau adâncite și maturizate în liniște. Dar ei nu s'au retras ostil. N'au dat să înțeleagă altora că sunt „neînțeleși“.

Ce face e plicticos la un bărbat superior, este faptul că nicideată nu are curajul orgoliului, nicideată nu-ți va spune în față că el e geniu și tu un simplu muritor — ci *îți va da a înțelege* aceasta. Orice face și orice scrie, dă să înțeleagă ceva pe care nu are curajul să mărturisească. De aici o serie de rafinamente și subtilități insuportabile pentru orice om cu bun simț. Cred că exercițiul favo-

rit al oricărui bărbat superior este analiza. Analizează orice și se analizează oricând, cu o atenție dureroasă, cu o sete neverosimilă, cu o subtilitate într'adevăr remarcabilă. Intr'un anumit sens, se poate spune că psihologia au creiat-o femeile și bărbații superiori. Este un exercițiu plin de surprize, balsamic, fascinant, în cele din urmă steril — dar stimulator prin proporțiile pe cari le capătă insul în propria lui contemplație microscopică.

Ducând o asemenea viață „interioară“, un bărbat superior — deși el permanent „neînțeleș“ — te înțelege totdeauna. El înțelege durerea ta înainte de a i-o spune; el „a trecut pe acolo“, el te patronează cald și sfătos; e gata să-ți deschidă supfetul, să-ți facă mărturisiri, să te ia de mână; dar numai atâta timp cât nu ghicește în tine un bărbat tot atât de superior ca și el. Atunci se schimbă lucrurile. El n'are nevoie de camarazi; el are nevoie de adoratori, de consolatori, de spectatori, din când în când de aplauze. Preferă orice, egalității; preferă să rămână „neînțeleș“, să fie înjurat, calomniat — dar niciodată egalul altuia. Oamenii pe care îi iubește el sunt morți, sunt idoli; când iubește un contemporan, fiți siguri că acesta e atât de „mare“ încât a depășit de mult statura umantiății.

Bărbații aceștia superiori sunt ori revoltați, ori resemnați. Niciodată împăcați cu ceasul și lumea în care trăiesc. Cea mai mare bucurie a lor — înafară de aceia produsă când se vorbește de ei —

este să-și analizeze neconținut înălțimile sufletești la cari trăiesc, și să măsoare distanțele care îi desparte de ceilalți. Analiză, chimere și automatism; rămân întotdeauna un *tip*, oricât s'ar strădui să se deosibească de mediocritate și de plebe. Căci a fi mediocru nu este o rușine; dar a cădea în cealaltă mediocritate, a culmilor, a *tipului* superior — este deadreptul vulgar. Sucesul oamenilor superiori — bărbați și femei — se datorește acestei vulgarități a spiritualității publicului. Care își alege idoli ce le flatează nostalgiile de „superioritate“, de „geniu neînțeles“, de „om tare“, de „trimis“, de „salvator“. Căci, în fond, fiecare ar dori să fie un bărbat superior...

DESPRE SINCERITATE ȘI PRIETENIE

Mi se pare că foarte mulți oameni își fac despre sinceritate o idee atât de puțin clară încât ajunge mai degrabă o superstiție. Se spune: a fi sincer înseamnă a nu ascunde nimic celuiilalt, a nu măslui nimic, a te deschide tot. Exact; dar criteriul acestei sincerități îl are întotdeauna *celălalt*, nu tu. Ești considerat sincer nu „când nu ascunzi nimic“ celuiilalt — ci când nu ascunzi ceiace se așteaptă dela tine să nu ascunzi. Este paradoxal, dar așa e; sinceritatea ta se verifică nu prin tine, ci prin celălalt. Ești sincer numai când spui ceiace vrea și ceiace se așteaptă altul dela tine să spui.

Dacă mărturisești unei prietene că e frumoasă și inteligentă, în timp ce ea nu e nici una nici alta — nu ești sincer. Dacă îi spui că e urâtă și foarte puțin deșteaptă, ești sincer. Dar dacă îi mărturisești că toate acestea n'au absolut nici o importanță, că ai avea alte lucruri de spus (de pildă că își macină timpul într'un mod stupid, că trăiește

o himeră, că își închipuie o sumă de lucruri care o depărtează de adevăr și de, hai să spunem, fericire) — atunci nu ești nici sincer, nici nesincer, ești nebun. „Sinceritatea“ este o voluptate amară pe care o caută fiecare dintre noi; amară pentru că adesea ne face să suferim; dar totuș o voluptate, pentru că ni se descoperă cele ce voim să aflăm, și, mai ales, pentru că ne satisface acea eternă sete de a se vorbi de noi, de a constata că existăm (de-oarece atragem atenția celorlalți), că nu ne învârtim într'o lume nefavorabilă (e ciudat cât de mult ne temem de o lume „defavorabilă“, de un mediu strein, cu care nu putem comunica, față de care nu putem fi „sinceri“); de a ne verifica și justifica, într'un cuvânt, existența. Vrem să fie lumea sinceră cu noi ca să ne asigurăm că nu suntem singuri. Nimic nu dă mai mult decât sinceritatea aceea certitudine că suntem înconjurați de prieteni, de oameni care ne iubesc; că nu suntem singuri. Deaceia în ceasurile de mare singurătate se fac cele mai multe confesiuni, se deschid sufletele, se caută unul pe altul; tocmai pentru a anula acel înmărmuritor sentiment al solitudinii, al izolării definitive. Este și sinceritatea un aspect al instinctului de conservare, ca atâtea altele.

Numai că, așa cum am spus mai sus, sinceritatea aceasta este o superstiție a noastră, nu o realitate. Deoarece ni se cere să spunem numai acele lucruri sau acele adevăruri pe cari le așteaptă tovarășul nostru. Ești cu desăvârșire sincer

nu când spui tot ce gândești — ci când ghicești perfect tot ce vrea celalt să afle dela tine. Dacă spui altceva, ești nebun sau ești ridicol.

În fond, și sinceritatea participă la acea foarte complicată clasă de sentimente și orgolii care se numește, în bloc, prietenie — și care, trebuie s'o recunoaștem, constituie una dintre cele mai serioase motive pentru a iubi viața. Și în prietenie se întâmplă acelaș lucru ca și în sinceritate: ești iubit nu pentru ceiace ești tu, ci pentru cele ce vede și crede prietenul tău în tine. Tu, omul, ești sacrificat întotdeauna. Ca și în „sinceritate“, în prietenie nu poți fi tu însu-ți. Ești iubit nu pentru tine — ci ești iubit pentru ceiace poți da, ceiace poți justifica, sau verifica, sau contrazice, sau afirma în sentimentele prietenului. Și nu te poți plânge, pentru că și tu faci la fel; toată lumea face la fel...

Cred că există și altfel de sincerități, după cum există și altfel de prietenii. Câteva pilde de asemenea prietenii și sincerități am mai avut prilejul să le menționăm, atunci când am scris despre ridicul. Este întotdeauna destinul marilor sincerități și marilor prietenii să pară ridicule. Un om care îți dă bani la nevoie, este „un bun prieten“. Altul, care îți spune că nu există nevoie, că nu există toate aceste complicații cu bogăție și sărăcie, că rostul omului depășește simpla fugă după bani, — este un exaltat, un om ridicul.

Ceiace întristează oarecum într'o prietenie, este faptul că fiecare dintre prieteni sacrifică libertatea

celuilalt. Și înțeleg prin „libertate“ suma posibilităților lui, voința lui de a se schimba, de a se modifica, de a se compromite. Ești iubit pentru că prietenii s’au obișnuit cu tine să te vadă pe stradă, să te întâlnească la cafenea sau pe terenul de sport, s’au obișnuit să-i întovărășești la cinematograful sau la vizite, să-ți placă, în general, cele ce le place și lor, să gândești, iarăși în general, ceiace gândesc și ei. Unde ești tu în toate aceste sentimente ale lor? Ești descompus, distribuit și asimilat după voia sau capriciul lor; iar tu faci la fel.

Dacă, însă, într-o zi vrei să fii liber, și vrei să faci *altceva* decât ceiace se așteaptă ei dela tine să faci — atunci nu mai ești un bun prieten; atunci incomodezi, obosești, stânjenești. Câteodată ești tolerat; aceasta e tot ce poate oferi dragostea prietenilor tăi, libertății tale; toleranța...

Prietenia cea mai încercată îți desvăluie uneori ziduri de nestrăbătut; parcă ți-ar spune: „până aici te-am urmat, până aici te-am lăsat să intri; deacum ești un caraghios, ești absurd, ești ridicul; nu te mai pot urma!“. Incercam zilele trecute să vorbesc cu câțiva prieteni despre moarte — și am cunoscut încăodată tristețea de-a vedea cât de multe ziduri există între noi. Parcă mi-ar fi spus: „dragă, fii serios și lasă prostiile la o parte!“. Ei nu voiau să simtă că ceiace le apare lor prostii poate însemna pentru mine o problemă esențială. Ei nu înțelegeau că s’ar putea discuta o asemenea problemă, că o puteau combate — dar nicidecum

demite disprețuitori sau indiferenți. De multe ori m'am întrebat ce-ar spune prietenii mei dacă ași săvârși un act compromițător, dar cerut urgent de libertatea mea; dacă, de pildă, m'ași converti la judaism, sau la baptism, sau ași deveni luptător de circ, sau șampion de biliard; ceva însfârșit, care i-ar incomoda și i-ar neliniști. Ei n'ar judeca schimbarea din punctul meu de vedere. Ei n'ar încerca să treacă o clipă în mine, ca să-mi înțeleagă nebunia. M'ar decreta pur și simplu nebun, poate m'ar tolera, sau poate m'ar lăsa cu desăvârșire singur. În nici un caz n'ar *trece în mine*. Ori, dragostea adevărată nu înseamnă decât această complectă renunțare la individualitatea ta pentru a trece în celalt.

O prietenie nu se verifică în așa numitele „ceasuri grele“ ale vieții. O prietenie se verifică numai prin capacitatea de libertate pe care i-o acorzi celuiilalt. A ajuta pe un prieten în nevoie, a-l încălzi cu mângâierile tale, a-l încuraja cu „sinceritățile“ tale nu înseamnă nimic. Altele sunt adevăratele probe ale prieteniei: a nu-i încălca libertatea, a nu-l judeca prin punctul tău de vedere (care poate fi real și justificabil dar poate nu corespunde experienței destinului celuiilalt), a nu-l prețui prin ceea ce îți convine sau te amuză pe tine, ci pentru ceea ce este pentru *el însuși*, prin ceea ce trebuie el să realizeze ca să ajungă un om iar nu un simplu manechin.

Toate acestea, însă, nu ți le cere nimeni, după cum nimeni nu-ți cere adevărata sinceritate, ci numai acea sinceritate pe care o dorește el. Nu uitați că într'o prietenie nu contează numai ceiace ia celalt. Fiecare luăm mai puțin decât ar trebui. Acesta este marele nostru păcat: că nu ni-e sete de *mult*, că ne mulțumim cu sferturi; deaceia avem fiecare dintre noi atâta spaimă de ridicul. Nu numai că nu dăm pe cât ar trebui, dar și luăm cu mult mai puțin decât ni se oferă...

DESPRE TINEREȚE ȘI BĂTRÂNEȚE

Imi place să revin mereu la probleme banale sau insolubile (ceiace poate să însemne acelaș lucru) și găsesc în contemplarea lor o hrană pe care nici actualitatea nici problematica de avantgardă nu mi-o pune la îndemână. Meditez adesea, de pildă, la foarte vechea și foarte complicata problemă a tinereții. Tinerețea, în sine, rămâne pentru mine o enigmă; căci ea are *întotdeauna dreptate* și, totuși, este întotdeauna mediocră, plată, impotentă. Infiorătoarea impotență a tinereții! Cât ești tânăr, ești ursit parcă unei inconsistențe funciare; nu poți *realiza* nimic, adică nu poți naște din tine nimic organic, ci numai fragmente (chiar de geniu, dar numai fragmente) de viață, discontinue, inegale, fără stil. Inutil te zbați, inutil gândești; nu înțelegi mai niciodată nimic, nu iei contact cu realitățile, nu respiri viața. Greșit se spune că tinerețea este mai aproape de viață, căci între ea și viață nu intervin decepțiile, experiențele, construcțiile men

tale cari caracterizează maturitatea. Dimpotrivă, tinereţea aduce cu sine un milion de superstiţii, de idei gata, de sugestii şi iluzii — pe cari le interpune întotdeauna între ea şi viaţă. Un contact direct, nud, nu-l poate da decât maturitatea, şi perfect numai bătrâneţea. Nu începi să trăieşti real decât în jurul vârstei de patruzeci de ani. Până atunci, nu trăieşti decât în gesturi, în intenţii, în nostalgia viitorului şi amintirea trecutului.

Este ciudat că tinerii au mai precis simţul trecutului decât oamenii maturi. Un tânăr trăieşte mult mai mult cu amintirile decât trăieşte un om de cincizeci-şeaizeci de ani. Nu numai atât; la un tânăr, trecutul este un element întotdeauna prezent, cât de paradoxal ar părea aceasta. Este permanent legat, printr'o osmoză neîncetat alimentată, de amintirile lui. Nu le vede, încă, aşa cum le poate vedea un om matur. Nu s'a detaşat încă de ele.

Ceieace este deprimant în spectacolul tinereţii manifestate, este totala ei lipsă de originalitate. E absurd să se spună că „tinerii“ sunt originali, personali, noi. Originalitatea lor constă în faptul că *nu înţeleg* bine anumite lucruri pe cari mai târziu le vor înţelege precis, şi atunci nu le vor mai spune, pentru că nu îi vor mai interesa. Tinerii sunt un soi de lăutari, cari trag cu urechea şi apoi reproduc „adevărurile“ după ureche, dând impresia de originalitate.

Cereţi unui tânăr să scrie o carte asupra vieţii,

și vă va aduce un manuscris de o mie de pagini, într'atât știe de multe și atât de importante, de noi, de semnificative i se par toate. Un om matur va scrie o sută de pagini; un bătrân, cel mult douăzeci. Este în această anecdotă întreg destinul tinereții; acela de a fi îmbătătit prea mult de spațiu și de timp.

Obişnuiesc tinerii să-și bată joc de frica de moarte a bătrânilor și să se laude cu curajul cu care ei, de pildă, ar înfrunta moartea. Nu e greu să sacrifici ceiace n'ai avut încă timpul să prețuiești. Ce-ar putea pierde un tânăr, murind? Ce cunoaște el din viață ca s'o iubească? Dar mai este ceva; este definitivă opacitate a tinereții față de sentimentul morții, față de agonie, de trecere. Și această opacitate trădează mediocritatea; căci o conștiință în care nu s'a zbatut, într'un fel sau altul, problema morții, mai are încă de crescut până să atingă acel minim de elevație indispensabil contemplației și înțelegerii vieții.

Cineva îmi spunea că tinerețea este mediocră pentru lipsa ei de experiențe sau pentru puținătatea acestor experiențe. Poate să fie așa. Dar, judecând după propria mea observație, nu experiențele lipsesc unui tânăr, ci înțelegerea lor. Tinerii nu știu ce să facă și cum să scape de experiență. Deaceia chiar întâmplările cele mai extraordinare le rămân oarecum exterioare, le poartă după ei ca un lest, nu le transformă în hrană și în înțelegere. Am cunoscut un tânăr gazetar cehoslo-

vac care a făcut de trei ori înconjurul lumii, a cunoscut toate mizerile și toate aventurile, a străbătut orașe de vis și de coșmare — și când s'a întors, după patru sau cinci ani, era tot atât de mediocru, de opac, de grosolan sufletește ca și mai înainte. Fericitul acela rămăsese un perfect tânăr, adică un perfect mediocru.

...Și cu toate acestea, tinerețea are întotdeauna dreptate. Să te împotrivești unei mediocrități tinerești pentru a susține o perfecțiune bătrânească — e cea mai mare crimă a spiritului. Adevărații creaatori sunt maturii și bătrânii, desigur, și adevărații impotenți sunt tinerii; totuși, cei dintâi nu interesează, iar cei din urmă *trebuie* întotdeauna să ne intereseze. Nu pentru că ei sunt viitorul culturii, etcetera, etcetera. Ci pur și simplu pentru că nu-i cunoaștem, încă, pe când pe maturi și bătrâni îi cunoaștem. Nu mă interesează perfecțiunea oprită pe loc; mă interesează însă întotdeauna o serie de eșuări, de bâjbâieli, de căderi. Într'o perfecțiune, într'o certitudine — gestul vieții s'a împlinit; prin însuși faptul că e „perfectă“ și „certă“, a murit, a înghețat; ceva nou nu se mai poate naște de acolo. Și prefer să asist și să ajut la nașterea umilă și mediocră a unei forme pasagere, imperfecte, — decât să contemplu la nesfârșit o formă magnifică dar moartă, desăvârșită. Cine știe, acea naștere mediocră îmi va putea aduce într'o zi și o naștere care să revoluționeze lumea (și atunci, funcția ei fiind desăvârșită, se va opri, va

pieri) — pe când monumentul perfect rămâne mereu acelaș monument perfect, și nimic mai mult.

În fond, prețuim tinerețea tocmai pentru că știm că într'o zi va ajunge bătrânețe. Și e paradoxal aceasta; pentru că, odată bătrânețea ajunsă, ea nu ne mai interesează. E paradoxal să te străduiești, să lauzi și să ții în brațe un ideal, nu pentru că e „ideal“ ci pentru că va ajunge într'o zi astfel. Iar când a ajuns, nu ne mai interesează...

S'ar putea, totuși, ca și tinerețea și bătrânețea să fie numai niște destine ale vieții noastre, din care unii oameni pot evada. De pildă, acei pe cari boala sau suferința și simțul morții i-a întinerit la bătrânețe. Mi se pare că tinerețea ca și bătrânețea aparțin mai mult spiritului decât trupului. Nu spun aceasta în sensul că sunt tineri bătrâni și bătrâni tineri. Specimenele acestea îmi repugnă profund. Nu pot suferi un tânăr prea înțelept, sau un bătrân zurbagiu, „băiat de viață”, afemeiat, nebunatic sau tandru. Nu mai vorbesc de femei, cari atunci când încearcă să pară altfel decât au dreptul să pară — sunt hotărât desgustătoare.

Spun că bătrânețea ca și tinerețea aparțin mai mult spiritului în sensul că ele pot fi — foarte rareori, e drept — sintetizate sau armonizate. Dacă ar rămâne numai destine trupești — orice încercare de apropiere și unire între ele, ar eșua. Și pot fi apropiate, unite, numai atunci când renunți la amândouă, când nu te mai interesează nici una nici alta, când nu te mai obsedează „istoria“. E-

xistă anotimpuri tinere și anotimpuri bătrâne, și totuși pe pământ este o permanentă palingeneză, o admirabilă și continuă renaștere. Dacă știi să faci dintr'un singur ceas și tinerețe și bătrânețe, apoi nu mai ai nici o teamă, de nici una din ele. Când nici mediocritatea, nici perfecțiunea, nici eroarea nici certitudinea nu te mai interesează — te-ai liberat de aceste destine, pentru că ai rămas numai tu însuși, fără bătrânețe și fără de moarte. Mă gândesc adesea la acel basm al nostru cu „tinerețe fără bătrânețe și bătrânețe fără de moarte”. Oare miturile acestea nu reprezintă ele însăși drama centrală a unei civilizații? De ce nu încearcă nimeni să le înțeleagă?

MENTALITATEA FRANCMASONICĂ

Nu cunosc nici 'un francmason și din toate cărțile pe cari le-am citit n'am înțeles nimic asupra francmasoneriei. Nu știu ce vor acești oameni, cine le-a băgat în cap că își trag doctrinele dela Solomon și dela Piramide, și de ce sunt atât de misterioși cu „secretele“ lor pe cari le publică totuși în sute de cărți de propagandă. Dar un lucru am învățat din comerțul meu cu literatura aceasta aiurită: am învățat să cunosc mentalitatea francmasonică.

Vă veți mira, poate, aflând că acord o mentalitate francmasonică unor oameni cari n'au nimic deaface cu această societate secretă. Intr'adevăr, e uimitor cât de mulți intelectuali judecă lumea, spiritul și istoria cu o asemenea mentalitate francmasonică. Pe care ași putea-o rezuma astfel: fel simplist de a vedea lucrurile, criterii abstracte în judecarea istoriei. Un marxist, de pildă, exemplifică de minune mentalitatea aceasta francmasonică.

Pentru un marxist, toate lucrurile sunt clare, toată istoria este un joc de forțe economice, rigide, simpliste până la absurd, abstracte până la confuzie. Cu un marxist nu poți discuta. Cu nici un intelectual de formație „francmasonică“ nu poți discuta. În capul lui e prea multă „lumină“, sunt prea multe „certitudini“; problemele se rezolvă, toate, cu aceeași ecuație, necunoscutele sunt, toate, de acelaș grad, pe acelaș plan.

Am început să mă gândesc serios că paradoxul acesta — mentalitate francmasonică — nu este un simplu paradox, după ce am cunoscut în mai de aproape mentalitatea marxistă. Un marxist este un om cu o mie de certitudini și care acceptă un singur miracol: opera lui Karl Marx. Pentru el istoria se rezolvă în câteva formule simple, cari explică tot, satisface orice curiozitate, preîntâmpină orice controversă. Iraționalul, imprevizibilul, ireductibilul — toate acele forțe obscure și peste putință de anticipat care fac ca istoria unei țări să se deosebească net de istoria altei țări — pentru un fericit marxist cu mentalitate francmasonică, nu există.

Ceiace caracterizează această mentalitate francmasonică este strania conjugare a abstractului și a grosolanului. Într'adevăr, un spirit francmason judecă lumea și istoria într'un chip abstract (adică fără atingere directă cu realitățile, fără experiența timpului, fără priză asupra prezentului). Un franc-

mason pur sânge, ar spune de pildă cam astfel: Mihai Viteazul a reprezentat cutare Forță și a jicnit cutare simbol; din această cauză, lipsindu-i ajutorul Maestrului Trei Stele, și-a găsit moartea așa cum era de așteptat. (Am pe masă, acum când scriu, o serie întreagă de cărți ale „magistrului“ Ragon. Dacă cineva se îndoește de felul cum am rezumat judecata masonică asupra istoriei, pot cita din Ragon. Și jocul poate continua).

Ați observat cât de „abstract“ și cât de grosolan totuși judecă un mason — sau un marxist, unul cu mentalitate masonică — istoria, lumea, viața. Nu există *concret* pentru ei; nu există fapte, pur și simplu fapte, adică evenimente imprevizibile, ireductibile, iraționale. Ei posedă o schemă simplistă — adică semidoctă, pseudo-rațională, lipsită de pătrundere filozofică și în acelaș timp lipsită de intuiția directă a faptelor, a realităților — și cu această schemă rezolvă totul. Pentru un fericit participant la mentalitatea masonică nu există enigmă după cum nu există destin. Toate se pot prevedea, toate se pot explica; toate și *pentru oricine*.¹⁾ Nu mai e nevoie de efort,

¹⁾ Freud și psihanaliza alcătuiesc încă un admirabil exemplu de ceiace numesc mentalitate francmasonică. Freud *laicizează* Absolutul, adică pune la îndemâna oricui o cheie unică prin care, crede el, se explică toate cele sufletești. De unde înainte înțelegerea Absolutului (adică a sensului existenței, a sufletului, a realităților suprafirești) presupunea efort, asceză, inteligență — deci inegalitate — psihanaliza oferă tuturor această înțelegere în schimbul a trei sau patru cărți, accesibile ori-

de inegalitate, de inteligență deci — căci schema e la îndemâna oricui. Învață un simbol în plus, și ai înțelege Evul Mediu. Citești un volum din „Capitalul“ lui Marx și ai înțelege feudalismul. Plătești încă o taxă la Lojă și înveți un al doilea simbol; înțelegi atunci misterul secolului al XVIII-lea. Citești un al doilea volum din „Capital“ — și înțelegi Revoluția Franceză.

Poate că cele ce scriu eu aici par vorbe glumețe. Și n'aș vrea să pară așa. Lucrurile sunt prea serioase și prea triste. Nu știu ce e aceia societate sau lojă masonică, dar mi se pare că spiritul masoneriei — simplism, anti-istorie, abstracțiune versus grosolănie — a pătruns și a răscolit întreaga mentalitate europeană. Sunt clase întregi de oameni atât de siguri că posedă cheia universului, *clavis absconditorum*, încă nici nu mai poți sta de vorbă cu ei. Și observați că această certitudine nu se referă la *principii*, la esența lucrurilor, la un domeniu propriu filozofiei sau religiei — ci se referă la un domeniu de realități fenomenologice, în veșnică prefacere, în evanescentă devenire; viața, istoria, omul de toate zilele și omul faptelor mari.

Nu știu dacă ați întâlnit și d-stră asemenea „în-

cui, costând aproximativ 1000 lei. Freud este un grav exemplu de trădare a spiritualității iudaice — adică de monovalență transferată și de laicizare a Absolutului. Dealtfel, ar fi interesant de studiat apariția elementului *dramatic* în spiritualitatea iudaică (unde n'a existat niciodată, unde liturgia era singurul dinamism acceptat în experiența spiritului) — care, după părerea noastră, coincide cu această laicizare a absolutului.

telectuali“ de formație masonică, oameni cu care nu poți sta de vorbă asupra lucrurilor de toate zilele ci cu care trebuie să te întâlnești pe un teren neutru de discuție. Priviți cu mai multă luare aminte asemenea oameni. Veți observa că ei toți acceptă un miracol în centrul înțelegerii lor universalé. Ei admit că, în cursul istoriei, a intervenit la o anumită dată un eveniment unic, singular, ireversibil — prin care se explică totul și pentru toată lumea. Este un proces invers, de degradare, a ceea ce am putea numi mentalitatea creștină, dacă creștinismul ar fi ceva abstract și nu s’ar contopi, în cazurile sale autentice, cu însăși firea omului, cu omenia. Și un creștin admite că prin faptul istoric al venirii Mântuitorului pe pământ, lumea s’a schimbat. Și acest fapt este ireversibil și este un miracol. Dar observați câte deosebiri de mentalitatea laică modernă, de mentalitatea masonică. În primul rând, creștinul (religiosul în general, filosoful, moralistul) acceptă harul, mântuirea, destinul, istoria; acceptă o economie spirituală paralelă cu economia, să mi se ierte expresia, „economică“. Continuați d-voastră și veți găsi câte deosebiri veți vroi.

Există un lucru pe care mentalitatea masonică îl refuză îndârjit: subtilitatea, disocierea planurilor. Un socialist știe una și bună; un teozof știe trei și bune. Dar numai *una*, sau numai *trei*. Niciodată altceva, niciodată altfel. Veți spune; bine, dar acesta este însăși scopul rațiunii (al gândirii ști-

ințifice sau filozofice), de a găsi numai o lege, numai un criteriu de înțelegerea lumii.

Foarte just. Numai că, rațiunea caută o lege care să se refere la principii, la esențe. Unitatea rațiunii constă în coerență, nu în monovalență. Mentalitatea masonică, dimpotrivă, ignoră coerența, ocupându-se numai de monovalență. Adică, în loc de a judeca lumea organic (coherent), o judecă simplist (constrâns, monovalent). În loc de a o judeca realist, o judecă abstract și grosolan.

Nu știu, și nu interesează orientarea acestor note, dacă există vreo legătură istorică între feluritele manifestări ale mentalității masonice în lumea modernă (iluminism, marxism, teozofism, anti-istorism, etc.). Dealtfel mentalitatea masonică se manifestă și în afara cadrelor menționate mai sus. Am un excelent prieten care judecă lumea masonic, fără a fi nici marxist nici teozof. Este numai simplist, și puțin cam semi-doct. Cu cât știi mai convins „una și bună“, cu atât te apropii de mentalitatea masonică.

Iată, de pildă, istoria politicei românești dela pașoptism la 1933. Peste tot nu întâlnești decât legi abstracte, fapte iluministe, gândire grosolană. Lipsește cu desăvârșire simțul realului, al concretului, al omeniei, intuiția de toate zilele. Și lista exemplurilor poate continua.

ORIGINALITATE ȘI AUTENTICITATE

Un prieten dela țară mă roagă să-l lămuresc ce înseamnă „Originalitate, original și originali“. Iată o problemă la care nu m'am mai gândit din adolescență. Mi se pare, chiar, că este o pseudo-problemă, că cel ce și-o pune nu are nimic de câștigat de pe urma acestei desbateri; că, în definitiv, a fi sau a nu fi original este ceva de o secundară importanță. Cunosco o sumă de autori minori, originali dela început până la sfârșit; și cari rămân, totuși, autori minori; te amuză, te surprind, te încântă, și atâta tot. Este ceva „făcut“, silit, exterior și oarecum ostil în orice originalitate. Și dacă recitim operele autorilor originali (sau cari s'au impus publicului prin originalitate) — înțelegem că alte calități decât această originalitate le susține creați. Bunăoară Papini, André Gide, Unamuno, James Joyce; toți aceștia ascund alte gesturi și altă substanță sub atitudinea lor de originalitate, care frapează la început, dar care până la urmă ar fi obosit dacă s'ar fi manifestat singură.

Ceiace îmi repugnă în originalitate este faptul că de cele mai multe ori mistifică. Firește, ca orice mistificare, răspândește un farmec al ei, căruia cu greu îi poți rezista. Dar când ai cetit câteva cărți bune și ai întâlnit câțiva oameni vii, autentici — farmecul acesta al originalității nu mai are nici o putere. Ghicești îndată sub gesturile ei o voință de a fi altfel, un bovarism filosofic sau magic, care te pune pe gânduri. Mă rog, stai și te întrebi D-ta, de ce-o fi vrând omul ăsta să fie, să vorbească și să scrie *altfel* decât îi este măsura? De ce o fi având nevoie să se impună, să se verifice prin intimidarea celorlalți, să iasă din comun? Există ceva dubios și nefertil în orice dorință de originalitate. Pentru că creația artistică sau gândirea filosofică, asemenea celorlalte fapte vii din lumea noastră, nu-ți cere decât să fii tu însuși, să surprinzi perfect și total viziunea ta lăuntrică, să exprimi desăvârșit experiența ta, trăirea ta. Orice efort de exagerare, de tipizare, de automatizare a acestui act autentic — cu alte cuvinte orice încercare de voită originalitate — este un act ratat. Ceeace puteai spune frumos și simplu, ai spus retoric și emfatic, sau ipocrit și hermetic; l-ai spus, în orice caz, cu un ceremonial oarecare, de pe o înălțime și la o temperatură silită.

În ceace mă privește, mi-e peste putință să citesc pe un om care caută cu orice preț să spună lucrurile „frumos” sau „adânc”. Mai ales dacă acest „frumos” și acest „adânc” nu face parte dintr’un

canon clasic, și sunt propria descoperire a autorului, „originalitatea” sa, marca sa personală. Mi se pare că îl aud ascultându-se în timp ce gândește, minunându-se singur în timp ce scrie — și jocul acesta ratează orice posibilitate de comunicare directă a gândului. Orice efort de a creia „atmosferă”, atunci când nu e vorba de epică, dovedește o pseudo-spiritualitate. Cunosc atâția tineri esești, gânditori și cronicari români cari scriu cu „atmosferă”; fie ea hermetică, fie voit vulgară, fie agonică (știți refrenul: „din sângele meu, din carnea mea!”). Deaceia, singura atitudine față de acești gânditori cu „atmosferă”, este expectativa. Nu-i poți neglija sau ignora pentru simplul motiv al fervei și alitudinilor dela care își proclamă gândirea. Nu poți face aceasta, pentru că un Unamuno a putut creia și un Papini a putut crește deși au debutat cu un astfel de scris. Dar, oricum, tendința aceasta către „original” cu orice preț — nu îngăduie prea multe speranțe...

În fața originalității, eu propun autenticitatea. Care, de fapt, înseamnă același lucru¹⁾, în afară

¹⁾ Afirmația aceasta a provocat, la apariția articolului de față, o adevărată panică. Mulți tineri (în deosebi Eugen Ionescu) au crezut că găsesc în ea o contradicție atât de frapantă încât demonstra definitiv confuzia gândirii mele. Am menționat acest lucru ca să se știe cu ce candoare primară erau primite speculațiile asupra „identităților” în anul 1932.

de ceremonialul, de tehnica și fonetica inerentă în orice „originalitate“. A trăi tu însuși, a cunoaște prin tine, a te exprima pe tine. Nu există nici un „individualism“ în aceasta, pentru că o floare care se exprimă pe sine în existența ei deplină, nealterată, neoriginală — nu poate fi acuzată de individualism. Aici nu mai e vorba de persoane, ci de *fapte*. A povesti o experiență proprie — nu înseamnă „individualism“, „egocentrism“ sau mai știu eu ce formulă. Înseamnă că exprimi și gândești pe fapte. Cu cât ești mai autentic, mai tu însuși, cu atât ești mai puțin personal, cu atât exprimi o experiență universală sau o cunoaștere universală. Un jurnal intim are, pentru mine, o mai universală valoare omenească decât un roman cu mase, cu zeci de mii de oameni. *Faptele* celui dintâi, fiind cu desăvârșire autentice și atât de „personal“ exprimate încât depășesc personalitate experimentatorului și se alătură celorlalte fapte decisive ale existenței — reprezintă o substanță peste care nu se poate trece. Dimpotrivă un roman cu zece mii de oameni, este o simplă carte *făcută*, cu personajii, cu originalitate.

Nu știu dacă se înțelege bine cele ce vreau să spun. Mi se pare că universalitatea autentică — singura care poate înălța o operă literară alături de celelalte opere ale geniului omenesc — nu se întâlnește decât în creații strict personale. Lumea este astfel făcută încât un simplu fragment o poate reprezenta esențial; după cum viața este reprezen-

tată esențial într'o picătură de sânge sau una de sevă. O experiență autentică, adică nealterată și neliteraturizată, poate reprezenta întreaga conștiință umană a acelui ceas. În timp ce o carte „făcută“, cât de vaste iar fi bazele și de universale tendințele — nu izbutește să surprindă această conștiință, după cum un muzeu nu surprinde viața, oricâte animale ar cuprinde împăiate. Toată problema stă în acea picătură de sânge...

JUSTIFICAREA BUCURIEI

În ultimul timp — din cauze atât de felurite și de interesante încât s'ar putea scrie un întreg volum discutându-le — s'a încetățenit și la noi sensul tragic al spiritualității și valorificarea agoniei ca justificare supremă a vieții spirituale. Se afirmă tot mai des și tot mai frumos că o viață autentic spirituală conduce la agonie și că în afară de experiența desperării și a tristeței solitudinii nu mai există o altă posibilitate de afirmare a spiritului. Se instaurează, așa dar, și în tânăra cultură românească o viziune negativă a existenței. Am cunoscut până acum pesimismul lui Eminescu și orgoliul solitudinii tragice al lui Vasile Pârvan. Am cunoscut și izvoarele acestor doi gânditori. Dar acum ne aflăm în fața unei viziuni mult mai desperate și mai iraționale: vacuitatea tuturor sensurilor existenței, primatul agoniei asupra vieții, reducerea bucuriei la clipă.

Să recunoaștem dela început că o experiență a

desperării și agoniei este un fenomen necunoscut, și ca atare interesant, rasei noastre. Românii s'au mulțumit până acum să plece capul și să se acomodeze. N'au protestat niciodată, n'au blestemat și n'au reacționat nici contra umilințelor pământești nici contra mâniei dumnezeiești. Agonia este o stare cu totul streină sufletului românesc. Noi nu am experimentat decât ratarea; singura mare suferință a intelectualilor noștri a fost, până mai anii trecuți, aceia „de a nu fi înțeleși“. Observați cât de mare este deosebirea; pe deoparte sentimentul, minor fără îndoială, al singurătății și inutilității insului în mediu; pe de altă parte sentimentul zădărniceii vieții însăși față de realitatea morții, față de singurătatea cosmică, decisivă.

Ori de unde ar fi venit stimularea unei astfel de viziuni agonice a existenței — dela Unamuno (rău înțeles, desigur) sau dela Heidegger, dela Chestov sau dela Klages — ea nu infirmă autenticitatea experienței care se află înapoia gândirii și scrisului. A fi influențat de cutare sau cutare autor nu dovedește altceva decât o asemănare de problematici, o intuiție comună a existenței. Fiecare își caută ajutoarele de cari are nevoie.

A repeta aici motivele pentru cari experiența durerii este un moment necesar în cunoaștere, a dovedi că durerea este element dinamic și constructiv în viață — ni se pare strădanie zadarnică. Nimeni nu pune la îndoială acest caracter de prealabil, de preimplicat, al durerii. Dacă ea este

sau nu un blestem, dacă participă sau nu la păcat — sunt chestiuni pe cari nu le vom discuta în acest articol. Destul să spunem în treacăt ceiace am spus altădată mai pe larg (în „Soliloquii“), că o singurătate cumplită este destinul omului, că un cerc de fier îl păstrează ferecat în sine, că însăși experiența și cunoașterea sa îl limitează. Conștiința acestei singurătăți alimentează neîncetat durerea, și oricâte iluzii ar creia viața din jurul tău ca să-ți adoarmă acest ghimpe de luciditate și preîntâmpinare a morții, ele rămân, până la urmă, neputincioase.

Deaici, din experiența singurătății, a izolării ursite printre oameni și în viață, răsar toate celelalte experiențe ale deznădejdiei, agoniei, zădărniciiei. Este fără îndoială o goană a omului spre moarte, către o moarte singură și decisivă.

Dar, oricum, această alergare spre moartea definitivă, și acest gust dezolat al morții — pe care ni-l lasă orice clipă trăită, orice oră trecută — nu are nimic deaface cu cealaltă moarte, deadreptul în viață, moartea prin oprire pe loc, prin somn și inerție. Sunt oameni cari mor, și putrezesc sau se mumificază chiar din timpul vieții. Experiența agoniei și a deznădejdiei — dacă ni se îngăduie să repetăm un paradox celebru — este cea mai bună confirmare a vieții, cea mai sigură verificare a trăirii furioase și majore. Deci, chiar aceia cari pornind dela deznădejde și agonie încearcă să coabore valorile vieții, să le umilească așezându-le

continuu în fața neantului și a morții — chiar ei demonstrează, prin propria lor afirmare a vieții, victoria vieții asupra morții. Propria lor experiență, deși dureroasă, infirmă primatul durerii și al morții; căci există și un alt fel de durere, aceea de care nu mai iei cunoștință; după cum există și un alt fel de moarte, moartea în viață, descompunerea, putrefacția.

Vreau să spun că acei cari vorbesc și scriu despre agonie, deznădejde și moarte — nu au atins ultimile culmi. Altminteri, nu ar mai avea nici ispită nici puterea de a-și mai striga desnădejdea. Vreau să spun că o deznădejde mărturisită poartă încă izvorul nădejzii; că o agonie de care îți dai seama și împotriva căreia lupți, justifică încă odată victoria vieții. Căci, am văzut, există și alt fel de morți și altfel de deznădejdi de care nu ne dăm seama decât noi, cei vii, dimprejur. Și asemenea morți și deznădejdi ilustrează strivitor viața și bucuria celor vii.

Mi se pare, așa dar, că experiența deznădejzii și a agoniei confirmă întâietatea și plenitudinea vieții și a bucuriei. Și de aceea instaurarea unor astfel de preocupări în tânăra cultură românească, verifică însăși vitalitatea și resursele rasei noastre. E de preferat gândirea unui Emil Cioran și Petru Manoliu tuturor literaturilor și filosofilor clădite pe vechile forme de pesimism românesc. Ne aflăm dintr'odată, în cazul celor doi tineri, în fața unor experiențe majore; cu toată

diformarea provincială (la cel din urmă) și monotonia celui dintâi.

Mă întreb, însă, dacă stăruința în agonie și în deznădejde nu este ea însăși o oprire pe loc, o automatizare a unei experiențe inițiale. Mă întreb, mai ales, care este eficacitatea și rostul unei asemenea poziții spirituale — dacă se renunță de a o mai socoti preliminarie. Durerea este un moment necesar în realizarea cunoașterii, și agonia este o experiență necesară în realizarea bucuriei. Dar și durerea și agonia ajung negative, sterpe și inutile dacă nu sunt depășite. Moartea nu se află întotdeauna la capătul agoniei; moartea poate ajunge stăpână chiar pe agonie, prin automatizarea ei, oprirea ei pe loc, transformarea ei în dogmă. Singura valoare a agoniei este verificarea vieții, după cum singura valoare a durerii este verificarea cunoașterii. Prețuiesc agonia întrucât si-lește pe ins să lapede toate iluziile și narcoticile, să trăiască direct și personal. Iar durerea o prețuiesc prin ceiace are ea nud și plinar, prin des-sofisticarea cunoașterii.

A te așeza, însă, în deznădejde și a privi și judeca viața și lumea de acolo — mi se pare și neesențial și ineficace. Desnădejdea și agonia pot fi trepte, nu centre. Atâta timp cât sunt trepte, prețuiesc tocmai pentru verificările pe cari le dau vieții și cunoașterii. În clipa când ajung centre definitive, automatisme de stări sufletești sau de cuvinte, sunt nu numai inutile și nesănătoase, dar

sunt deadreptul necaritabile. Ceiace îmi displace mai mult în desperare este egoismul ei, este lipsa de caritate, ca să nu mai vorbesc de celalt mare păcat, împotriva nădejzii. În această privință, teologia creștină s'a adăpat din însăși izvorul central al vieții și al bucuriei — socotind deznădejdea ca cel mai negru păcat, împotriva Duhului Sfânt. Să nu uităm că și o crimă poate fi iertată, în morala creștină, dar o deznădejde consumată (sinucidearea) nu. De data aceasta, viața întreagă și bucuria existenței vorbește printr'un precept de morală.

Cea dintâi și singura esențială datorie a omului este caritatea, adică o neobosită justificare a bucuriei existenței. A face din viața și cunoașterea ta o permanentă bucurie — în pofida tuturor mizeriilor, și întunecimilor, și păcatelor, și neputințelor, și deznădejdlor — iată o datorie cu adevărat virilă, o datorie a omului și a omeniei din tine. A face din viața ta o victorie continuă contra morții, contra răului, contra întunerecului — aceasta este o datorie peste care nici o morală din lume și nici o societate nu poate să treacă. Bucuria de a fi viu, oricât de deznădăjduite ar fi bălțile din sufletul și din jurul tău, nu e tot una cu optimismul vulgar al simplei existențe biologice. Bucuria vieții depășește cu mult confortul și sănătatea. Ea nu exclude suferința, agonia, desperarea — ci dimpotrivă, le implică. Pentru că nu înseamnă nimic a te bucura de viață atunci când ea nu îți

întâmpină obstacole și crucificări. Nu prețuiește decât bucuria care a trecut prin toate încercările și a îndurat toate umilințele omului. Cunoști atunci acea înseninare pe care ți-o dă sentimentul victoriei vieții din tine, caritatea, siguranța că nu mai ești singur, bucuria că dai altora, deci că acei alții există, deci că ai trecut peste hotarele egoismului tău, hotare înălăuntrul cărora a luat naștere suferința.

Nu cunosc poruncă mai valabilă decât aceia de a fi viu și caritabil. Căci aceste două îndemnuri de omenie luptă chiar împotriva destinului tău, destin zidit în cercul ferecat al individului, destinul singurătății și al tristeții. Cred că cea mai mare justificare a bucuriei este tocmai această rezistență a neantului și întunerecului din noi, această rezistență a cercului predestinat în care suferă individualul. Impotriva bucuriei vieții și cunoașterii se coalizează voluptățile amare, efemere, zădarnice ale individualului. În altă parte („Soliloquii“) am arătat eforturile pe cari le face omul, orice om, împotriva acestei tragice limitări, încercările de comuniune, de trecere dincolo, de dragoste, toate pornite din aceiași sete de rupere de sine, de contopire cu altul. Vedeam în acest instinct cealaltă forță, luminoasă și caritabilă, care însuflețește omul, alături de forța tragică, a închiderii în sine, a inerției, a limitării egoiste. În aceste pagini fugare închinat bucuriei, se cuvine să facem un pas mai înainte, și să arătăm că această tendință că-

tre lumină și dragoste, această sete de comuniune și contopire, este sprijinul nădejdi, este izvorul care poate adăpa o nouă omenie, mai liberă și mai caritabilă. Cred că binele se justifică și se recunoaște prin bucurie. Cred că bucuria este însăși structura noiei omenii pe care o așteptăm. Cred că cel mai mare păcat contra umanității este tristețea desperată ridicată ca valoare supremă a spiritualității. Cred că omul se poate tot atât de mult apropia de Dumnezeu prin bucurie, ca și prin dragoste. Și dacă omul mai poate colabora cu Creația, mai poate adăoga ceva lumii acesteia atât de pline și de bogate — acel lucru este bucuria, cât de mult întunec, demoniac și mizerie ar exista în noi. Agonia și desperarea prețuiesc numai întrucât sunt itinerariile cele mai viguroase cari conduc la victoria vieții.

EXERCIȚII SPIRITUALE

Scopul acestor câtorva exerciții spirituale pe care le public mai jos este, înainte de toate, combaterea și rezistența contra tristeții. Atât timp cât ești întunecat de tristețe, rămâi în afară de viață și, deci, de înțelegere. Nu există pasiune mai ucigătoare și păcat mai strigător la cer de cât tristețea. Impotriva ei omul tânăr este dator să promoveze toate forțele luminoase și victorioase.

Exercițiile spirituale trebuiesc înțelese ca niște adevărate eforturi, adevărate fapte de conștiință.

Ele aparțin unei tehnici, nu unei filozofii. Lucrurile astea se *fac*, nu se gândesc.

De pildă, oboseala mentală (nu cea fizică) nu se combate nici-odată prin odihnă — ci prin efort. Când spiritul este obosit, deprimat, dornic de vagabondaj, de reverie — nu vă intimidați, nu cedați. Reveniți la un efort mai aspru, la o concentrare mai continuă.

Nici o evanescență spirituală nu rezistă unui

ceas de concentrare. Vă veți descoperi atunci mai lucizi, mai calmi, mai pătrunzători.

De câte ori vă abate tristețea acestei condiții umane, încercați să vă uitați pe voi înși-vă. Încercați să priviți viața *ca și cum n'ați exista*. Dar să nu vă închipuiți viața dintr'un alt punct de vedere (să nu vă spuneți, de pildă, „dacă ași fi un vagabond, sau un lucrător în mină, ce-ași crede despre lume?“). Acestea sunt puncte *personale* de vedere; și din orice punct de vedere personal izvorăște tristețea.

Încercați să vă despersonalizați în *imaginație*, în proecția aceia ireală, fantastică, pe care o împliniți cu ajutorul timpului interior, mental. Acesta este un exercițiu foarte dificil, pentru că trebuie să evitați o sinteză abstractă — și în acelaș timp să evitați reeditarea unui punct de vedere personal.

Se spune că lucrul cel mai liber al personalității noastre este imaginația. Totuși, la o analiză mai adâncă, imaginația ne apare de foarte multe ori drept o facultate pedestră, greoaie, îngrădită de foarte multe superstiții, de nenumărate tipare. Ne imaginăm întotdeauna dintr'un punct de vedere personal. În loc să ne imaginăm posibilitățile noastre, ne imaginăm alte posibilități personale; ale unui rege, ale unui miliardar, ale unei star, ale unui mare aventurier etc.

Ca să ne putem ignora, deci, pe noi înși-ne,

avem nevoie de o puternică imaginație; prin care să cuprindem viața direct, în afară de limitările ei, de valorile și personalizările ei.

Oamenii fără imaginație sunt cei mai nefericiți triști. Ei nu se pot uita pe ei, nu pot scăpa de povară limitelor, a individualității.

Gândiți-vă ce mare balsam (și ce lucid instrument de cunoaștere, în acelaș timp) e posibilitatea de a contempla trunchiurile tăiate, vagoanele cu piatră, cu sare, ou petrol, toate aceste materiale pe care un tren le poartă către orașe pentru a încălzi, a construi, a rezista întunericului. Să poți sta în fața unui asemenea tren de marfă — și să compari, apoi, tristețile tale personale cu faptele acestea atât de „brute“ dar atât de obiective!

Cred că dacă facultatea de imaginație despersonalizată de care vorbeam ar fi mai adâncită și mai dezvoltată — ar exista foarte puțini oameni triști. Noi nu știm să chemăm în ajutor, însă, forțele bune din jurul nostru; nu știm să comunicăm cu atâtea puteri ale bucuriei și ale luminii. (Gândiți-vă, de pildă, ce concepție stranie, alterată, avem noi, cei din sec. XX, despre bogăție. O istorie a concepției despre bogăție ar dovedi etapele prin care omul s'a izolat de natură, a rupt colaborarea cu forțele victorioase și bune ale pământului, a uitat că bogăția e o *datorie* a vieții

omenești, deoarece bogăția *adaogă* ceva naturii, o completează, o împlinește).

Incercați să nu vă gândiți la voi. Să vă transformați în potire în care să se adune altă viață, mai plină, mai umană. Când aveți de făcut un lucru, gândiți-vă la ceiace trebuie făcut, nu la cine îl face. Ignorați ou furie fructul actelor voastre. Să nu vă intereseze dacă un lucru e apreciat, e recompensat, e premiat. Treceți peste el îndată ce l'ați făcut.

Nu renunțați niciodată la voi pentru un om, cât ar fi el de mare, de sublim, de extra-ordinar. Renunțați întotdeauna pentru un fapt, pentru o idee, pentru un lucru concret.

Cel care izbutește să depășească orgoliul, umilința, remușcarea, răzbunarea, ura, — singur omul acela poate fi un om nou. Să nu sufere niciodată pentru o înfrângere personală; să nu-i pese de opinia publică; să nu urască pe cel care i-a trecut, pe nedrept, înainte! Un om care să nu aibă o memorie personală, mai ales; adică o memorie sentimentală, nostalgică, prin care actele nu se consumă, oamenii nu se uită, durerile și bucuriile însămânțează alte acte inutile.

Creiarea unei memorii impersonale, care să prindă viața în totalitatea ei, în gestul ei fertil, mai ales. O memorie care să nu păstreze sentimentele aderente ale unui fapt — ci faptul însuși. O memo-

ne care să nu păstreze oamenii — ci semnul sub care se mișcă oamenii.

De nicăeri nu crește mai cumplită tristețea decât din sentimentul timpului, din cuprinderea lumii prin această țesătură a timpului, a devenirii, a trecerii, a morții în viață. Existența ne apare deznădăjduită mai ales când o privim ca o alergare spre moarte; când înțelegem că fiecare ceas este o mușcătură mai mult în insula aceia incertă care e viața noastră: când simțim cum trece timpul, că chiar cele mai extatice bucurii sunt triste, pentru că sunt trecătoare.

Invățați, deci, să ignorați timpul, să nu vă temeți de implicațiile lui. Suprimați cu desăvârșire orice urmă de memorie sentimentală, suprimați contemplațiile evanescente, amintirile din copilărie, regretele, toamnele, florile presate, nostalgiile.

Încercați să concepeți viața așa cum e: sub semnul *întâmplării* („evenimentul“ filozofiei, ceiace realiștii englezi numesc *the event*). Fără continuitate, mai ales, fără punți de trecere (care creiază sentimentele, regretele, etc.), fără *timpul personal*, adică acea legătură sentimentală pe care o creiază individul între diverse evenimente ce se succed.

Când treceți dela un lucru la altul, dela o stare de suflet la altă stare de suflet, gândiți-vă că numai întâmplător acele evenimente se succed în

trăirea unui singur individ; ele puteau fi împărțite unele de un individ, altele de alt individ.

Nu creiați memoria sentimentală, nu păstrați starea de descompunere a unui lucru (stare ce există întotdeauna până la instaurarea lucrului următor). Ceiace numeam mai sus „timpul personal“ este tocmai acest *interval* între întâmplări — care ne creiază cele mai mari suferințe, și a cărui memorie ne dă o contemplație tristă a existenței (căci ne aduce mereu aminte că lucrurile trec, că nimic nu e stabil, că era mai bine „înainte“, etc.).

Invățați să concepeți o altă eternitate decât eternitatea timpului, a istoriei. Atunci „trecerile“, „schimbările“ nu mai dor. Atunci numai întâmplarea contează.

A NU MAI FI ROMÂN!

A apărut, acum de curând, o nouă modă printre tinerii intelectuali și scriitori: a nu mai fi români, a regreta că sunt români, a pune la îndoială existența unui specific național și chiar posibilitatea inteligenței creatoare a elementului românesc. Să ne înțelegem bine: tinerii aceștia nu depășesc naționalul pentru a simți și gândi valorile universale; ei nu spun: „nu mai sunt român pentru că sunt înainte de toate om, și cuget numai prin acest criteriu universal și etern“. Tinerii aceștia nu disprețuiesc românismul pentru că sunt comuniști, sau anarhiști, sau mai știu eu ce sectă social-universală. Nu. Ei, pur și simplu, regretă că sunt români, și ar vrea să fie (o mărturisesc) orice altă nație de pe lume, chinezi, unguri, nemți, scandinavi, ruși, spanioli; orice, numai români — nu. S'au săturat până în gât de destinul acesta de a fi și rămâne români. Și caută prin orice fel de argumentare (istorică, filozofică, literară) să de-

monstreze că românii sunt o rasă incapabilă de gândire, incapabilă de eroism, de probleme filozofice, de creație artistică, și așa mai departe.

Unul dintre ei se îndoiește atât de mult de realitatea unui neam românesc războinic, încât își propune să citească „Istoria Imperiului Otoman“ a lui Hammer, ca să verifice dacă într'adevăr s'au luptat vreodată Românii cu Turcii, și i-au învins! Altul crede că orice creier care contează în istoria și cultura „românească“, nu e de origine română. Cantemir, Kogălniceanu, Eminescu, Hajdeu, Conta, Maiorescu, Iorga, Pârvan, etc., etc. — toți, dar absolut toți, sunt streini. Sunt slavi, ovrei, armeni, nemți, orice; dar *nu pot fi români*, românii nu pot creia, nu pot judeca; românii sunt deștepți, sunt șmecheri, dar nu sunt nici gânditori nici creiatori.

Dacă le pronunți vreun nume despre care se știe sigur că e românesc, au alte argumente. Este din Oltenia? Sânge sârbesc. Este din Moldova? Moldova întreagă e slavizată. Din Transilvania? Sânge unguresc. Cunoscut câțiva moldoveni care spun cu mândrie: „am sânge grecesc!“; sau „strămoșu-meu a fost rus“. Singura lor șansă de a fi oameni adevărați este de a-și dovedi că originea lor nu este curat românească.

Nu cred că se află țară europeană în care să existe atâția intelectuali cărora să le fie rușine de neamul lor, să-i caute cu atâta frenezie defectele, să-și bată joc de trecutul lui și să mărturisească,

în gura mare, că ar prefera să aparțină, prin naștere, altei țări.

Toți tinerii aceștia au de făcut obiecții neamului românesc. Mai întâi, spun ei, românii sunt deștepți și asta îi împiedică să aibă drame interioare, să cunoască profunzimile sufletului omenesc; îi împiedică să aibă probleme. Cine nu are probleme sufletești, cine nu capătă insomnii din cauza meditațiilor și agoniilor, cine nu e în pragul nebuniei și al sinuciderii, cine nu ajunge pentru zece ani neurastenic, cine nu urlă „Neant! Agonie! Zădărnicie!“, cine nu se dă cu capul de pereți ca să afle „autenticitatea“, „spiritualitatea“ și „viața interioară“ — acela nu poate fi om, nu poate cunoaște valorile vieții și ale culturii, nu poate crea nimic. Românii sunt deștepți — ce oroare! Unde poate duce deșteptăciunea? La ce-ți folosește faptul că poți cunoaște, superficial, realitatea — când îți lipsește facultatea de a imagina probleme, îți lipsește boala prin care poți întrezări moarte și existența, îți lipsește însăși elementele dramei lăuntrice?

Tinerii aceștia sunt supărați pe neamul românesc pentru că românii nu au drame, nu au conflicte și nu se sinucid din desperare metafizică. Tinerii au descoperit o întreagă literatură europeană de metafizică și etică a desperării. Și pentru că desperarea este un sentiment necunoscut românului (care a rămas, în pofida atâtor erezii și culturalizări, drept credincios Bisericii Răsări-

tene), tinerii intelectuali au dedus stupiditatea iremediabilă a acestui neam. Tot ce nu se găsește în Pascal, în Nietzsche, în Dostoewski și în Heidegger — și toate aceste genii au elaborat o gândire impenetrabilă structurii gândirii românești — tot ce nu se găsește în nebunia unui biet om din Germania, în viziunile unui rus și în meditațiile unui catolic în veșnică îndoială, nu înseamnă nimic, nu are o valoare filozofică, nu are valoare umană.

Alimentați de lecturi europene, mimând drame europene, voind cu orice preț o spiritualitate care să semene chiar numai exterior cu spiritualitatea occidentală sau rusă — tinerii n'au înțeles nimic din geniul acestui popor românesc, bântuit de atâtea păcate, având nenumărate lipsuri, dar strălucind totuși cu o inteligență și o simțire proprie. Tinerii au reacționat împotriva curentului de acum zece-doisprezece ani, pornit dela „Gândirea” și „Ideea Europeană” (Pârvan, Lucian Blaga, Nae Ionescu, Nichifor Crainic; originile sunt tot în cursurile și publicațiile lui N. Iorga), care proclamase „autohtonismul”, „specificul etnic” în artă și în gândire, și încercase cea dintâi filozofie ortodoxă prin creierea tipologiei românești. Cauzele acestei reacțiuni (care a început prin a fi pur spirituală, pentru a ajunge în deplin nihilism, negație a istoriei, relativism în cultură, disoluția conceptelor critice, etc.) sunt mult prea interesante și prea aproape de noi ca să ne încumetăm să le

discutăm în acest articol. Dealtfel, nici n'am încercat aici să cercetăm întreg fenomenul „a nu mai fi român“, ci numai să denunțăm câteva din aberațiile ultimei mode intelectuale.

Acei care desperează de destinul de a se fi născut români, judecă strâmb meritele și defectele poporului. Ei vor problematici, îndoeli, eroism — iar poporului român îi e cu totul streină îndoiala și despre eroi are o concepție cu totul familiară. Pentru un tânăr intelectual *credința și îndoiala* au valoare filozofică, deschid căile meditației, pun probleme; pentru un țăran român, nu există îndoială, el crede firesc („așa cum curg apele, cum cresc florile“); fără „probleme“ (țăranul român este realist; vezi colecțiile de proverbe ca să înțelegi cum a reacționat el contra încercărilor de idealism, de criticism, aduse de popoarele cu care a intrat în legătură).

Intelectualii au despre *eroi* o concepție morală sau magică; și într'un caz și în altul, ei judecă individualist, iar la limită demoniac. Am arătat în altă parte ¹⁾ ce cred românii despre eroii neamu-

¹⁾ Intr'un articolăș din „Cuvântul“, intitulat *Românul și Eroii Neamului*, pe care îl republic aici pentru că ne ajută să înțelegem mai bine o chestiune prea puțin cunoscută.

„O revistă de vară a pus la îndemâna psihologului un episod care ilustrează admirabil atitudinea românului față de istorie. Apar pe scenă cei doi mari eroi ai națiunii: Mihai Viteazul și Ștefan cel Mare. O apariție salutăată de grădină cu aplauze și bună dispoziție, căci cei doi oameni mari nu apar într'o atmosferă solemnă, shakespeareană, profetică — ci apar în carne și oase,

?

?

Marii Domni români nu sunt decât blagosloviți ai Cerului. Nu sunt figuri titanice, demiurgice; nu sunt „eroi”, cari izbutesc pentru că vor și se despart atât de mult de restul oamenilor încât numai printr’o mistică mai pot fi apropiați. Personalitatea lor e un dar de sus, nu o individuare. Au fost mari și viteji, după cum un stejar e mândru și o floare parfumată: pentru că așa i-a lăsat Dumnezeu. Cei ce vorbesc despre indiferența poporului român față de religie, vorbesc în neștire. Pentru că creștinismul românului nu presupune nici moralitatea nici mistica — ci împăcarea cu Firea și cu sufletul lui.

...Iar dacă apar eroii neamului nostru pe scena unei reviste de vară, nu e impietate. Dimpotrivă, e și reconfortant și educativ. Căci iau și ei parte la necazurile noastre de astăzi — și ne fac a înțelege, astfel, cât de mărunte sunt și cât de trecătoare față de marile lor necazuri.”

GLOSSE PENTRU OMUL NOU

Nu știu care este cea dintâi datorie a omului. Dar una din datoriile lui inevitabile este de a fi prezent, de a coincide cu viața. Trăirea aceasta în prezent, despre care s'a vorbit și s'a scris atât de mult, e în fond un lucru foarte simplu de înțeles; dar foarte greu de realizat. Căci a fi prezent nu înseamnă a trăi superstițiile prezentului, a te ține în pas cu *moda*. Moda este și ea o formă a istoriei; este istoria care se *consumă*, este viața care se realizează într'o formă oprită pe loc, la promovarea căreia au colaborat foarte multe cauze, pe care au alimentat-o foarte multe forțe — dar care acum se *realizează*, adică se consumă.

A trăi în prezent înseamnă a lua contact, direct și intim, cu forțele *nerealizate*, neformulate; a trăi istoria care se *face*, nu istoria care se *consumă*. De pildă, Revoluția rusă, astăzi, este realizarea unor forțe care au fost vii acum douăzeci sau treizeci de ani; când ideile și intuițiile noiei societăți

au fost însămânțate. Intuiția *omului nou*, pe care au avut-o făuritorii Revoluției Rusești — aceea era istorie vie, istorie care se face. Formele societății rusești de astăzi sunt manifestări ale istoriei care se consumă. Ele ajung „modă“, „tip“, adică sunt cadre date, impuse dinafară individului, nu izvorâte din forțele neformulate ale sufletului colectiv.

Pentru oamenii care se străduiesc să realizeze într'adevăr acest prezent autentic, să coincidă cu istoria care se face — nevăzută, în jurul lor — nu încapе îndoială că ceasul de față cere, cu toată puterea și cu toată urgența, un *om nou*. Un om descătușat de superstițiile laice — mult mai primejdioase decât superstițiile religioase, de care l-au liberat alte revoluții precedente. Un om care să privească în față realitățile, să nu mai fugă de viață, (să nu mai fugă de „compromisurile“, necesare, ale vieții ¹⁾ — mai ales). Un om despre care se poate spune foarte puține lucruri *acum*; care nu e formulat și nu poate fi formulat; dar pe care îl presimțim, îl intuim, îl așteptăm — tot așa cum era presimțit „omul nou“ al epocii lui Alexandru, sau omul nou al Creștinismului, al Renașterii, al Revoluției Franceze.

Se poate spune despre el, precis, numai că *trebuie* să vină, *trebuie* să ia ființă. Altminteri, istoria

¹⁾ Termenul acesta, de „compromisuri“, trebuie explicat. El înseamnă: justă apreciere, realism, obiectivism. Să nu se mai ceară un absolut acolo unde realitatea nu-l poate accepta; în politică, de pildă, în viața socială, etc.

se năruie, omenirea se năruie. Intotdeauna, în preziua „omului nou“, societățile care nu voiau să se schimbe și să-l realizeze, aveau impresia că s'a apropiat sfârșitul lumii, încetarea istoriei sau începutul decadenței. Intotdeauna a existat un apocalips care prevestea omul nou; Socrate înainte de Alexandru, reviviscența profetică înainte de Hristos, Gioachinno da Fiore înainte de Renaștere, Rousseau înainte de Revoluția Franceză, Dostoewski înainte de Revoluția Rusă. În ultimii ani, așteptarea Omului Nou s'a accentuat până la panică. Toate schimbările prevestite, toate răzbnăurile făgăduite, toate răsturnările, totul se așteaptă dela această Mare Schimbare.

Ar fi interesant de urmărit prevestirile acestei schimbări, care, probabil, nu va fi nici ultima, nici cea mai bună. De pildă, valoarea nouă pe care o capătă Sexul, valențele inedite care se acordă acestei funcțiuni neutre. Reformarea moralei sexuale e cel dintâi semn al unei așteptări; așteptarea vieții noi, a vieții purificate. Dealtfel, tendințele moderne converg către o concepție purificatoare a sexului; sexul ca mărturisire, sexul ca ispășire. În noua morală sexuală frivolitatea dispare, făcând loc purității; voluptatea se întoarce înapoi, la energie naturală, mărturisire a vieții, purificare a vieții.

Greșit s'a interpretat primatul sexului în cultura și civilizația modernă. Nu este vorba de o degenerare — ci de o regenerare; o întoarcere la viață. Numai că, după cum prea bine se știe,

„Viața“ este un lucru greu de înțeles, deși nu atât de greu de exprimat. Cea dintâi formă a vieții accesibilă oamenilor este sexul. O dorință de maximizare a vieții se manifestă întotdeauna printr'un primat (neutru) al sexului. De aici întreg simbolismul sexual — care nu este decât o mărturisire a vieții, a nașterii, a generării și regenerării — atât de greșit înțeles de moderni.

Acest om nou care se așteaptă, această istorie care se face — oare de cine poate fi mai bine realizată? Cine poate experimenta mai real, mai personal, noile condiții de viață ale ceasului de față — care mai târziu se vor transforma în condiții sociale, riguroase, bine delimitate?

Răspunsul care poate fi dat acestei întrebări lămurește și mult desbătuta problemă: *spiritual* și *politic*, istorie vie și istorie realizată, acțiune și forță.

Cine trăiește mai autentic în *prezent*? Acela care e mânat de certitudinile lumii care se va face, și la ridicarea căreia colaborează cu gândul și fapta lui — sau acela care trăiește în ceas, clipă după clipă, consumat de toate forțele în joc, antrenat în toate acțiunile care au fost de mult însămânțate (și care, acum, nu fac altceva decât să rodească)?

Gândiți-vă la epocile istoriei când omul nou a fost intuit de câțiva, apoi realizat de cei mulți; când specia umană într'adevăr s'a schimbat, s'a

modificat. Cine a *făcut* istoria? Cei care au experimentat-o spiritual, sau cei care au înțeles-o politic? Omul nou din epoca lui Alexandru se bazea pe o concepție nouă de viață, pe o etică revoluționară. „El a îndemnat pe toți să privească lumea drept patrie, să socotească pe cei buni ca frați ai lor iar pe cei răi ca streini“ („Soarta lui Alexandru“ de Pseudo-Plutarch, I, 6). Dela „grec“ și „barbar“ — la „bun“ și „rău“. A fost nevoie de această revoluție a valorilor spirituale, ca Europa să poată realiza politicește victoria lui Alexandru. Limba universală (acea *Koiné*), legile universale, costumul universal — nu au fost cu puțință înainte de revoluția aceasta spirituală: suprimarea binomului grec-barbar. Dar cine a înțeles și a experimentat această revoluție? Cine au realizat, cei dintâi, omul creat de Alexandru? Istoria e bogată în detalii asupra acestei probleme: numai oamenii spiritului, numai „filozofii“, numai „oamenii umerilor goi“ (oamenii turnului de fildeş, s'ar spune astăzi).

Intervenția în istorie a creștinismului activ nu mai e nevoie s'o discutăm. Cred că atunci s'a precizat pentru întâia oară în lume deosebirea dintre *acțiune* și *forță*; s'a demonstrat esența activă, dinamică, creatoare a spiritului. Spiritul care e una cu viața; spiritul creator de istorie.

Revoluția primilor misionari creștini, înlocuirea vechei economii „politice“ printr'o economie spirituală (fapta iubirii în locul faptei drepte; ac-

țiunea intimă în locul acțiunii sociale, juridice) — au făcut-o oameni care credeau într'un „primat al spiritualului“, în credință, în mântuire. Istoria mare, istoria vie, au făcut-o întotdeauna astfel de oameni. Omul nou a fost întâi realizat de o elită, de o minoritate — și apoi a fost „consumat“, imitat de cei mulți.

Renașterea a fost prevăzută nu în mediile umane, ci de către acel vizionar calabrez, Gioacchino da Fiore, care a predicat și el un om nou, Omul Iubirii și al libertății, în locul creștinului Evului-Mediu (omul mijlociu). Lucrurile acestea au început acum a fi bine cunoscute. Inutil deci să mai stăruim asupra originilor celor două Revoluții politice, cea franceză și cea rusă.

Orice mare revoluție începe printr'un primat al spiritualului, oricât de paradoxală ar apărea afirmația aceasta. Altminteri, nu un Om Nou apare — ci cel mai vechiu om, deși cel mai atractiv, Barbarul.

CINCI SCRISORI CĂTRE UN PROVINCIAL

CEASUL TINERILOR?

Când portarul mi-a dat plicul, am avut o tresărire ciudată. Îți recunoscusem scrisul, și am așteptat cu bucurie ceasul când aveam să citesc această scrisoare grea, chinuită, tristă fără motiv. Mesagiile d-tale nu sunt hrană de toate zilele. Ai un fel brutal de a cere răspunsul, parcă de el ar atârna voința d-tale de supraviețuire. Când întrebi, parcă ai cere ajutor, parcă te-ai înăbuși. Nu știu cum mai poate dormi un ins după ce scrie asemenea scrisori.

Pentru că n'am mai auzit nimic de d-ta de atâția ani, credeam că ai depășit ceiace eu numeam (nu fără oarecare ironie) sentimentul catastrofic al vieții. Credeam că ți-ai găsit, hai să-i spunem, axa existenței; și că poți porni la drum cu mai puțină înfrigurare și fără așteptarea aceia obsedantă a unei catastrofe care să schimbe legea lumii și plasma vieții d-tale interioare.

M'am înșelat, firește, dar nu-mi pare rău că

m'am înșelat. Te regăsesc acelaș, după trei sau patru ani: îndârjit și totuși melancolic, furios pe lucruri dar mai furios pe d-ta, cerând și amenințând cu cea mai incendiară proză pe care am ctit-o în românește, negăsindu-ți niciodată rostul și totuși suferind stupid de pe urma acestui rar privilegiu. Nici călătoriile, nici studiile nu te-au liniștit. Și, ceiace e într'adevăr magnific, continui să-ți păstrezi anonimatul, nu vrei cu nici un chip să ieși din întunerecul în care lupți și sângerezi fără rost. Ești scriitor, și n'ai publicat încă nici o pagină. Ai muncit atâția ani în biblioteci, și n'ai nici un titlu universitar. Ai gândit mai mult decât oricare dintre noi, și n'ai împărtășit nimănui — în afara celor doi trei prieteni (toți silvicutori!) și, întâmplător, mie. Le faci toate acestea cu voință, dar suferi că le faci; regreți că nu publici, că nu vorbești, că nu cunoști anumiți oameni. Ciudățenia aceasta mă înfioară și mă atrage; ai avut totul ca să te singularizezi, și iată că primesc o scrisoare în care te plângi că n'ai nici un rost, că nu ți se găsește nici-o muncă de împlinit, că trăești o viață de câine nu numai pentrucă e singura care ți-ar conveni, ci pentrucă nu ai cum să-ți croiești alta.

Intr'un cuvânt, d-ta care ești atât de tânăr și de călit, care ai ispitit toate experiențele la înfde-mână — numai ca să te convingi că trăiești — te plângi astăzi împotriva acestei societăți românești, te vaiți că nu ți se cere nimic, că-ți macini inutil

forțele și că vei sfârși în istovire sau ratare, din vina celor bătrâni. Am cetit cu strângere de inimă această parte a scrisorii d-tale. Iubite prieten necunoscut, mi se pare că nu ai nici un drept să te tânguiești, nici să invidiezi pe cei dinaintea noastră, pe cei înfipți în bucate și în cultură. Pentru simplul motiv că un om viu nu are dreptul să insulte sau să invidieze pe unul mort. E atât de evidentă moartea oamenilor cari te supără, e atât de trist spectacolul descompunerii lor publice, îi compătimești atât de instinctiv — biete fanteze culturale, bieți licheni universitari, fără viață, fără etică, fără nici-o scânteie creatoare în imensa lor maculatură — încât mi-e ciudă pe d-ta, mi-e ciudă că luminile acestea ale putreziciunii îți pot opri o clipă privirile și ispitii dorințele.

Iubite prietene, nu cred că e o suferință mai vie decât aceia de a fi nevoit să trăiești printre morți, așa cum ni e dat nouă să o facem. În această plagă uriașă, unde nu ne putem striga nici bucuria suferinții — pentrucă o firească stânjenire te împiedecă să-ți cânți viața alături de atâtea stârvuri. Dar nici nu trebuie să te plângi. Nu te poți plânge de faptul că ești viu, că te zbați, că ești dat la fund și lovit în creștet. Toate acestea sunt privilegii. Ai dorit atâtea experiențele. Iată, le-ai avut, și le vei mai avea — dacă vrei să trăiești și să crești. Vrei să te oprești de pe acum? Ai obosit numai după cinci, șase ani de înfrângeri? Vrei să *ajungi*? Dar toate acestea sunt în-

spăimântător de grotești. Pentru că dacă ești cu adevărat tânăr și viu — e absurd să-ți cauți un sprijin în exterior, să-ți legi dinamica d-tale personală și creația d-tale de o bucată de pâine, de un confort oarecare, de un nume sau de o carte publicată. Atunci ar însemna că toată libertatea dtale și orgoliul suferinții și setea de a crește și a creia — au fost numai efuziuni retorice, dannunziene, livrești; că de fapt nu ești decât o biată umbră care a strălucit un răstimp sub lumini împrumutate, a agonizat sub drame factice și a creiat în gol, din reminiscențe și din nostalgii.

Vezi d-ta, sunt anumite lucruri pe cari le spui cu sfială, dar cari trebuiesc totuși șoptite, ca să fie auzite de cei mai aproape nouă. Trebuie să spui, astfel, că ceiace se întâmplă cu tineretul de astăzi e un lucru firesc și binevenit. E o jertfă a generației noastre, măcinarea aceasta continuă, excluderea aceasta tot mai severă, coruperea aceasta meșteșugită a unora dintre noi. E o jertfă nu mai puțin sângeroasă decât aceia a generației care ne-a precedat, cea care a făcut războiul. Incontestabil că au pierit atunci o bună parte dintre tineri, și nu dintre cei mai de pe urmă. Este iarăș incontestabil că vor pieri și dintre noi mulți: câțiva au pierit chiar sub ochii noștri: înghițiți de baltă, otrăviți de imoralitate, sufocați de dogme moarte, osificați, mumificați. Sunt morți pe care le regretăm, cari ne dor — dar pe cari le lăsăm în urmă pentru că așa e firesc și așa e frumos. Da,

e o admirabilă frumusețe în faptul abandonării morților pe drum. Ceiace mi se pare cu adevărat grandios e însăși seninătatea cu care suntem nevoiți să privim pierderile acestea dureroase, descompunerile acestea publice, trădările acestea. Dar faptul că rămânem vii este atât de admirabil, atât de magnific — încât oricâtă durere ne-ar aștepta pe drum, orice ne-ar fi destinat, nu-l poate egala.

Teama aceasta de trăire până la fund, de suferință cotidiană, neroică, macerantă și minimă — teama aceasta de rezistența vieții împotriva morții, mă întristează s'o ghicesc (nădăjduesc întâmplător) în scrisoarea d-tale. Nu știu cum să scriu ca să-ți comunic încai o scânteie din bucuria neprefăcută de a fi viu. Ași vrea să-ți scriu altfel de cum sunt nevoit s'o fac de mai multe ori pe săptămână. Dela om la om, dela tânăr la tânăr. Să-ți împărtășesc ca unui vechi camarad pofta panică de a trăi, de a te descoperi în fiecare dimineață tot mai disponibil marilor fapte, gata s'o iei dela început dacă ceva din construcție te nemulțumește — și acea mirare victorioasă cu care întâlnești la tot pasul oameni morți, oameni seci, roboți, prăfuiți, abstracți, imorali, obosiți, halucinați, fantomatici, mii și mii de forme de ale acestei morți înspăimântătoare în care trăim.

Zău, nu mai știu ce vrei d-ta. Nu știu de ce aștepti vreun sfat dela mine, dela oricare altul. Cum de poți crede că cineva de-aici, din metropolă, ar putea schimba ceva din ritmul minunat al vieții pe

care ești chemat s'o duci? Cum de mai ai timp să te superi pe cele ce se întâmplă în afară de d-ta, care nu te pot interesa și nu te pot ucide, pentru că sunt biete moaște inerte, a căror singură primejdie constă în numărul lor și toxicul lor? Dar ți-e teamă de primejdie? Ți-e teamă de baloanele de săpun ale celor puternici? Și poți d-ta tânji vacuitatea personagiilor atât de ilustre ale culturii noastre? Ce Dumnezeuul...

DE CE FACI FILOSOFIE?

Din ultima d-tale scrisoare am să te rog să-mi îngădui să citez aceste rânduri: „Mi-a plăcut întotdeauna să compar pe filosof cu acel om care, pus în fața unui cățel, să se joace, îl ține inert pe genunchi, întrebându-se: prin ce minune, oare, am ajuns eu față în față cu acest cățel? oare simțurile nu mă înșeală? Și chiar dacă simțurile nu m'ar înșela, tare ași vrea să știu descendența acestui cățel, ași vrea să știu dacă și el are suflet ca și mine, dacă e rău sau blând, dacă are crize de conștiință, dacă cunoaște liberul arbitru. Prins deodată în această fascinantă problemă, omul lasă cățelul jos și începe să mediteze. Mai înainte nu știu. Poate cățelul a ajuns câine, și a plecat de lângă el fără ca omul meu să bage de seamă...”

S'a întâmplat ca, chiar în ziua când am cetit și savurat această scrisoare a d-tale, să mă întâlnesc pe stradă cu unul dintre prietenii mei, filosof. I-am spus așa, într-o doară: Gânditorii s'au tru-

dit până acum să înțeleagă lumea dintr'un alt punct de vedere decât cel al cunoașterii imediate. Au creiat o problematică a existenței și apoi și-au petrecut timpul în rezolvirea ei. De ce nu se acceptă lumea ca fiind de la sine înțeleasă, și apoi să se treacă mai departe, s'o întregească prin gândire? De ce au căutat ei sensul gândirii *numai* în reluarea și reactualizarea dialectică a Creației, când gândirea putea conduce și la alte lucruri? (de pildă, la coincidența cu creația, la creație propriu zisă, la o colaborare eficientă cu viața).

Prietenul meu m'a avertizat că asemenea întrebări și le-a mai pus și Häberlin, care acceptă și el lumea ca fiind dela sine înțeleasă (*Selbstverständlichkeit*). Vezi dară, că mai ai de cetit înainte de a te încumeta să renegi filosofia. Un răspuns, însă, la întrebările d-tale, pe cari eu le rezumasem cum m'am priceput mai bine — nu mi-a dat. Cu atât mai puțin mă voi încumeta să ți-l dau eu. Dacă îți scriu scrisoarea aceasta, o fac numai pentru că îndoelile d-tale mi-au iscodit câteva reflecții cari, poate, te vor interesa.

Nu știu cum îți pui d-ta problema, dar pentru mine întreaga dramă a filosofiei se rezumă în acest conflict: pe deoparte setea, setea aceia aproape organică a gândirii de a da seama de tot, de a înlănțui totul printr'un singur principiu consistent, a cosmiza înțelegerea noastră (adică de a găsi axa în jurul căreia toate se vor armoniza în sufletul nostru, după cum totul se armonizează

în Cosmos în jurul unei axe ideale) — iar pe de altă parte, sentimentul morții, intuiția aceia terifiantă că alergăm spre moarte, că suntem deja morți în fiecare clipă, că moartea e o „experiență nediferențiată“ în tot timpul vieții, dar că se poate transforma oricând în experiență finală, absolută. Ori cum ai privi filosofia, ea se reduce la una din aceste atitudini (general omenești, dealtfel), sau la amândouă deodată, în continuă și ursită agonie.

Ți s'ar părea că instinctul fundamental al oricărei filosofii — ceiace am numit mai sus setea dătătoare de seamă, dorința de a te armoniza cu totul din jurul tău, de a nu mai trăi inert, dezacordat, ci a te pătrunde de acelaș ritm care străbate totul — ți s'ar părea că dorința aceasta de acordare prin înțelegere conduce la o eternă viață și rămâne etern vie. Totuși, nu este așa. Orice filosof trebuie să moară; nu ca individ, în carne, ci ca gândire, în înțelegere. În clipa când e perfect armonizat cu totul, în clipa când înțelegerea lui e definitivă (pentru el, firește), când gândirea lui a ajuns sistem — atunci se închide vieții, i se usucă rădăcinile, moare. Tragedia poate este destul de impresionantă: să cauți o viață întreagă să te armonizezi cu viața din jurul tău, înțelegând-o, iar când ai biruit munca aceasta de Sisif, să mori. E un destin, ancorarea aceasta supremă a tuturor filosofiilor în moarte. Căci este o adevărată moarte să înțelegi totul, să poți integra totul într'un sis-

tem închis, să poți încadra în sistemul tău chiar ceiace nu se poate încadra nicăieri, numindu-le „ireductibili“, „irațional“, „elan vital“ și mai știu eu cum. Când chiar aceste elemente insurgente, cari se refuză înțelegerii, sunt arbitrate de înțelegere și distribuite fiecare la locul său — nu e această moarte, sistem, filosofie?

Impăcarea aceasta supremă, intrarea 'aceasta eroică sub piatra mormântului, este fără îndoială frumoasă; deși sistemele la cari au ajuns alți gânditori sunt bune și valabile numai pentru ei, reprezintă formula armonizării lor proprii, a cosmizării lumii lor interioare, și nu ajută întru nimic pe cei cari vin în urmă, și cari vor fi nevoiți să ia totul dela capăt, dacă vor într'adevăr să facă filozofie iar nu cărți de filosofie.

Dar dacă mori mai înainte? Dacă mori pe drum, ca un câine? Nu se poate să nu fi simțit și d-ta cel puțin în anumite ceasuri, alergarea aceasta către moarte; intrarea aceasta sigură și „vie“ și imediată, și inpronunciabilă în neant. Dacă intuiția aceasta de fiecare clipă a morții se preface brusc în experiență definitivă? Vezi d-ta, filozofia poate fi, cum se spune, o pregătire pentru moarte și o consolare pentru viață; dar numai atunci când știi că îți trăești viața toată. Altminteri, când mori astăzi sau peste un an, filozofia este numai un avertisment. Căci stă în destinele gândirii să înțelegi un lucru numai când ai trecut peste el, și să armonizezi viața numai când ai pierdut-o.

Atunci, de ce faci filozofie? M'am întrebat adesea dacă filozofia nu este o atitudine care trebuie depășită, dacă nu cumva am avea și altă menire în afară de aceea de a armoniza lucruri pe care le încurcăm noi la început, cu întrebările noastre fără răspuns și cu problematica noastră inutilă. M'am întrebat dacă acest sacrificiu al spiritului nu a fost prea mult repetat în rassa și cultura noastră europeană, și dacă nu e timpul să pornim mai departe. Unde, nu știu — pentrucă nimeni n'a încercat, încă, să treacă peste obsesia „înțelegerii“ vieții ca să colaboreze cu ea; nimeni din Europa.

Nu știu de când s'a statornicit superstiția aceasta a dinamismului gândirii europene, a activismului ei. Mi se pare, dimpotrivă, că gândirea filozofică europeană — îndreptându-și toate eforturile către înțelegerea vieții, către moartea insului în acel suprem *épanouissement* al spiritului — e o gândire statică, ași spune chiar contemplativă. Ancorarea în moarte a tuturor filozofiilor europene — deși majoritatea sunt inconștiente de acest itinerariu — e un lucru care ar trebui să dea de gândit. De ce nu vede nimeni că singurele metafizici ale vieții sunt cele asiatice? De ce vorbește toată lumea despre „pesimismul“ oriental, despre „dorința de extincție“ a buddhismului, despre „asasinarea vieții“ în filosofii asiatice? Pentru simplul motiv că nimeni nu le cunoaște, și repetă toți două trei adjective culese la întâmplare în niște cărți funeste ale științei europene. Ar fi

interesant de scris istoria acestei mitologii, create de europeni pentru foarte multe motive. Ași încerca s'o scriu într'o zi, dacă n'ași ști că e inutilă. Căci nimeni nu va putea înțelege că adevărata viață depășește viața prinsă în ins, limitată de iubirea lui, paralizată de înțelegerea lui. Există anumite vieți personale, atât de acute și de trepidante — încât îți evocă magnific moartea. Nicăeri nu văd moartea mai precis decât în viața arzând într'un cerc închis. Până acum, noi europenii, nu am creiat decât asemenea cercuri de viață, formidabile, e drept — dar numai cercuri. Și atunci când ni se spune despre altă viață, care rupe cercurile, care trece peste ins — răspundem comozi: extincție.

Iubite prietene, nu mai pot da de firul acestei scrisori; căci ți-am scris-o din inimă, fără să mă controlez, și acum când trebuie să o închei, înțeleg că nu ți-am spus mai nimic din cele ce erau în mintea mea să-ți spun. E vorba aici despre filosofie și despre moarte, când eu voiam să-ți vorbesc despre altceva: despre mâini și gesturi. Nu zâmbi; ai observat mâinile oamenilor, mâinile prietenilor d-tale, cum nu-și găsesc astâmpăr, și creiază neîncetat spațiul în jurul lor, și-l palpează, și se zbat, și se *afirmă*, mâini de om, cu forme totdeauna noi? Sunt zile când observ aceste lucruri fără să ascult ce mi se vorbește. Și nu mă pot opri să nu compar viața mâinilor unui om cu însuși destinul filozofiei europene; întotdeauna

afirmându-se, întotdeauna creiând forme noi, dar întotdeauna limitându-se. Am văzut un singur om în viața mea căruia nu-i observam mâinile. Nu m'am înșelat: acel om, cel mai mare pe care îl are veacul nostru, era un adevărat gânditor, unul la care gândirea a pornit mai departe, peste problematici și peste enigme.

Invață să privești mâinile, prietene: Europa toată vorbește în jocul lor.

SIMPLE PRESUPUNERI

Nu știu prin ce minune ai ajuns d-ta la marea întrebare: „există un adevăr?“ Asemenea întrebări mi se par fără sens, ca și cum mi-ași spune: „există conștiință? există acțiune? există moarte, etc.“. Cuvântul acesta, „adevăr“, e unul dintre acelea cari fac pe anumiți oameni să sufere, nu pentru că nu i-ar corespunde o realitate obiectivă, ci tocmai pentru că îi corespund prea multe. Nenorocirea nu e că *nu* există un adevăr, ci că există prea multe. Cu cât înaintezi în viață, înțelegi că foarte mulți oameni au ajuns la adevăr și că foarte mulți au dreptate. Este aproape un destin, acesta, ca toată lumea să aibă dreptate. Papini se plângea odată că toți tinerii din Florența sunt inteligenți. Eu mă plâng că toată lumea din jurul meu are dreptate, că toată lumea a găsit un adevăr și din punctul de vedere al dreptății lor sunt inexpugnabili.

Să nu crezi că filozofez ieftin pe marginea aces-

tei probleme. Mai întâi, eu nu văd o problemă în „adevăr“; adevărurile aproape că ne sunt date, ca niște obiecte, și toată truda nu constă în căpătarea lor, ci în ierarhizarea lor, în cosmizarea lor. Să nu te miri dacă întâlnești oameni păstrători de numeroase adevăruri, și cari totuș sunt un haos, fără nici o ierarhie, fără nici un ritm. Adevărurile au această virtute că nu prețuiesc nimic când le posezi izolate, așa cum le au, medicii, de pildă, sau inginerii, sau profesorii de științele naturale. Fiecare dintre acești oameni *are dreptate* — și totuș fiecare este un adevărat haos. Ei nu și-au cosmizat adevărurile, le-au primit deagata, le-au adunat unul lângă altul, ca într'un cufăr sau un muzeu, și scot deacolo câte unul, când au nevoie, sau le arată pe toate, ca într'o vitrină.

Mă întreb adesea ce lipsește omului modern ca să fie om întreg, și cred că e tocmai această intuiție a ierarhiei, a cosmizării. Fiecare dintre noi este un mic haos. Credem în cauzalitate, în gravitate, în evoluție, în descendența din primate, în atomi, în liberul arbitru sau în fatalitate, în anul nașterii lui Mihai Viteazul, în cavalerism, în progres, în Revoluția Franceză — și mai știu eu în ce nu credem. Adunăm o viață întreagă asemenea adevăruri, și, ceiace e deprimant, este că fiecare dintre noi *are dreptate* susținându-le și promovându-le. Tragedia nu este în îndoială, căci aproape nu mai ai de ce să te îndoiești în această inflație de adevăruri inutile; tragedia este

în violența pe care o exercită asemenea adevăruri asupra conștiinței și neputința noastră de a le ordona, de a le cosmiza. Le primim așa cum ni se impun, felii felii, sau bulgăre după bulgăre. De aceea mi se pare mai *real* un țaran — în conștiința căruia toate „adevărurile“ se armonizează într'o intuiție globală a lumii și a existenței — decât un civilizat de al nostru, care stăpânește „adevăruri“ aparținând la cinci-șase culturi, începând din epoca de piatră și sfârșind cu cea a lui Einstein.

Vei găsi în conștiința unui om modern superstiții de primitiv locuitor al peșterilor alături de siguranța dogmatică a științei actuale. Nu mai avem simțul stilului, al ritmului, al consistenței. Suntem baroci, adăogând la fiecare structură a gândirii noastre bazice mici amănunte și decorații care și-ar fi avut rost numai într'o structură diferită. Nimic arhitectonic în gândirea noastră, tocmai pentru că nu ne mai preocupă decât adevărul și adevărurile, iar nu viața. Trăim într'o necontenită panică; dacă mă înșel? dacă am uitat vreun adevăr? dacă greșesc? Panica aceasta este inutilă căci, de fapt, nu greșește nimeni și toată lumea, din punctul lor de vedere, are dreptate. Dar ce importanță poate avea aceasta? Important și vital este nu să desprinzi adevărul, ci să-l legi de viața ta, să-l integrezi în tine. Să găsești un adevăr nu înseamnă nimic; să poți dispune de el poate însemna ceva. Adevărul și eroarea sunt, orice s'ar

spune, obiecte exterioare atâta timp cât le gândim numai, iar nu le înțelegem. (Cred că nu faci și d-ta confuzia între gândire și înțelegere; poți gândi o viață întreagă o serie de adevăruri, fără ca să înțelegi, totuș, nici pe cel mai neînsemnat dintre ele).

Găsirea adevărului (sau adevărilor) a fost vreme de două mii de ani ținta gândirii europene. Să recunoaștem că am adunat până acum un număr impresionant de adevăruri, și jocul poate continua. Se descopăr pe fiecare zi noi microbi, noi documente hitite, noi stele și noi legi psihologice. Și, totuș, ne aflăm permanent *înainte* de Copernic. Trăim un cosmos antropocentric. Așteptăm mereu o intuiție mai largă, care să cosmizeze altfel miile acestea de adevăruri, să le ierarhizeze și să le armonizeze. Dacă am avea cel puțin mângâierea că ne înșelăm, că trăim un vis, că suntem înconjurați de iluzii! Dar nu, nenorocirea noastră este că suntem inundați de adevăruri. Și fiecare dintre ele încearcă să se instaureze stăpân absolut; avem astfel concepția materialistă a istoriei, freudismul, biologia, teologia, individualismul magic, etc. — care ne explică totul prin punctul lor de vedere. Ni se pare că am progresat dela primitivi până azi, dar eu mă întreb unde este progresul dacă majoritatea modernilor sunt monoideici, oameni ai unei singure formule, prin care văd lumea și o explică? Să abuzezi de un adevăr este mai mult decât a-l compromite (cum e cazul freudismului, de pildă).

Abuzând de el, treci direct în eroare. Adevărurile nu au valoare izolate; dar ajung deadreptul primejdioase când încerci să compensezi cu unul singur absența celorlalte.

Mă întreb dacă nu ne-am jucat dejuns de-a adevărul. Ce Dumnezeu, să nu fie și altceva mai bun pe lumea aceasta? (în afară de efemeridele simțurilor și artei, cari nu pot, orice s'ar spune, satisface o conștiință complectă). Mi se pare că singurul lucru care merită atenția noastră nu este adevărul în sine, ci cosmizarea lui. Suntem fără stil și fără ritm, de aceasta ducem lipsă, nu de adevăruri. Și dacă ași avea ceva de obiectat civilizației acestui continent, este tocmai abuzul pe care l-a făcut de adevăruri, în paguba stilului, adică a vieții. O viață reală și prețioasă nu se judecă după cantitatea de adevăruri pe care a acumulat-o, ci după stilul ei interior, după ritmul care o animă. Avem lângă noi oameni foarte deștepți, foarte originali și foarte erudiți — cărora le lipsește, totuși, stilul, adică viața proprie, ierarhică, ritmică, a adevărilor adunate. Oamenii aceștia port o sută de morți cu ei, cât ar părea ei de scriitori și de vii. Pentru că nimic nu poate ucide mai sigur — după cum nimic nu poate alimenta mai viguros viața — decât adevărurile. Erorile, aproximațiile, obiceiurile, superstițiile, sunt produse și asimilate automat, și ele nu implică întreaga conștiință. Dar adevărurile, iată, acestea sunt primejdioase. Un țaran care crede în stafii este un om normal, pen-

trucă această eroare aparține intuiției lui globale despre lume și existență. Dar un medic care crede numai în glandele cu secrețiune internă este un anormal, pentru că abuzează de acest adevăr, și încercă să-l înlocuiască unei intuiții globale a lumii și existenței, care îi lipsește.

Stilul acesta pe care nu-l avem, nu-l vom putea căpăta decât atunci când adevărurile nu vor mai fi o obsesie, o violentare din exterior, — ci vor crește din însăși viața noastră. Un adevăr nu prețuiește atât de mult în el însuși cât prețuiește împrejurarea prin care l-am găsit. Și e suficient un adevăr neînsemnat ca să ne indice calea marii intuiții, după cum mărul picat din pom a indicat lui Newton structura legii gravitației. Și împrejurările nu depind decât de viața noastră, iar dacă găsim adevăruri vii (formal judecate, ele sunt identice cu cele moarte) vom găsi și stilul vieții adevărate, care e ritmică, armonică, cosmizată. Căci, trebuie s'o recunoaștem, viața aceasta de *bric-à-brac* în care se complac aproape toți modernii, nu prea merită să fie trăită, când știm că e la îndemâna noastră o viață nouă, a unui om nou care așteaptă în fiecare dintre noi.

MOMENT NESPIRITUAL

După ce am cetit ultima d-tale scrisoare, am așezat-o cu oarecare indiferență în săltarul unde — din 1927 încoace — obișnuiesc să-ți așez corespondența. D-ta poate nici nu bănuiești ce manuscris voluminos am adunat eu în acești șase ani; sunt cincizeci și opt de scrisori mari, toate scrise cu sânge, cu furie, dense și violente, amare și nostalgice, erudite și subtile, câteodată aducând cu ele spaime de apocalips (de câte ori am așteptat neliștit să aflu din ziare vestea sinuciderii d-tale!...), altădată comunicând o seninătate nefirească, pe care ți-ași fi invidiat-o dacă n'ași fi știut că în câteva săptămâni avea să fie urmată de o nouă „criză”, de noi lamentații și agonii.

Și toate aceste cincizeci și opt de scrisori mi le-ai scris mie, nu atât pentru a-mi dezvălui ceva din întunecatul și complicatul d-tale suflet — ci pentru a vorbi iarăș de d-ta, pentru a te scruta mai lucid și mai complet, pentru a te convinge

încă odată că ești omul pe care îl caut eu și d-ta, că ești omul spiritului. Oricare ar fi temperatura la care sunt compuse scrisorile, un caracter comun le înfrățește: toate sunt „spirituale“. Ai crezut poate — cum am crezut și eu un timp — că singura esență în această viață este „spiritualul“. Ei bine, domnule, te întreb acum, cât se poate de sincer și de prietenește: nu te-ai plictisit să macini de atâția ani aceleași și aceleași noțiuni? Nu te-au obosit atâtea pasiuni abstracte? N'ai vrea, sincer, să fii și altceva, să faci și altceva, să te uiți pentru un ceas sau pentru un an, să te contrazici, să te joci, să-ți bați joc de d-ta — să ieși, însfârșit, din exasperanta d-tale agonie, să dai „pe loc repaos“ disciplinei d-tale conștiințe, să pui odată capăt durerilor și entuziasmelor, și depășirilor, și experiențelor, și înțelegerilor, și revelațiilor, și tuturor acelor lucruri crucifiante ale „spiritualității“ d-tale? Domnule, în situația în care mă aflu eu astăzi față de d-ta — n'ași putea să-ți răspund decât vulgar, suficient, mediocru, nespirtual. Crede-mă, momentele acestea de refuz și negație sunt tot atât de nutritive și de decisive ca și momentele pe cari d-ta le cultivi cu atâta furie. Mi se pare că a prefera — pentru o epocă mai lungă sau mai scurtă — mediocrul și neesențialul, lenea și jemanfichismul, dezaxarea și anarhia lăuntrică, într'un cuvânt *orice* în afară de „spiritual“ și de „perfect“, — mi se pare că atitudinea aceasta este și necesară și binefăcătoare.

Intr'un astfel de „moment“ mă aflu eu acum, când îți scriu. Și îți repet că ceiace mă sufocă în jurul meu — la d-ta, la prietenii mei, la mine și ceilalți — este lașitatea noastră de a ne *schimba*, chiar cu riscul de a ne compromite, chiar cu primejdia flagelărilor. Domnule, îți mărturisesc că am obosit să văd pe toată lumea făcând același și același lucru. D-ta faci „spiritualitate“ cutare face „autenticitate“; unul mistică și altul scepticism, unul exasperează lumea cu India și altul cu America, cinci urlă despre agonie și alți cinci despre ortodoxie, unul mai breaz scrie apologia barbariei și altul mai filozof sare în puț după el — ca să-și dea iluzia că experimentează neantul. Repetăm, domnule, și ne repetăm până la desgust, până la vomitare. Și toți voim să ne întrecem pe noi, să ne creiăm, să ne „realizăm“ — și scrim, și vorbim, și dăm din mâini, și facem confidențe, și ne lăudăm, și ne batem joc, zi după zi, an după an. Numim aceasta „creștere“, „spiritualitate“, „autenticitate“, sau ne răsfățăm ca niște cocote și ne prefacem că nu vrem să dăm etichete experiențelor noastre, că noi suntem liberi și pliabili, că suntem „viață“ și așa mai departe. Suntem toți, în fond, niște caraghioși — și așa vrea să-ți mărturisesc în acest ceas de furie contra d-tale și contra mea însu-mi, că mi-e silă și mi-e milă de toată fanfaronada noastră. Ași prefera să fiu orice, în acest miez de noapte când îți scriu, în afară de ceiace pretind că sunt: un scriitor și un gân-

ditor. Dă-mi voie să-ți spun că unul care își iubește atât de sincer meseria și gândul — are dreptul, are datoria, să și-o urască de moarte câteodată. Te urăsc și te disprețuiesc și pe d-ta cu aceeași sinceritate. Ai venit din anonimatul d-tale de șease ani (simplă poză de cabotin mediocru, de altfel) cu o scrisoare lungă și plicticoasă, ca să-mi pui în fața ochilor propria mea icoană, propria mea precaritate și lene și spaimă. Ei bine, domnule, ai nimerit-o prost de astă dată. Ai nimerit într'un ceas când sunt dispus să fac socotelile cu oricine, căci am avut grija să mi le fac, sângeros, cu mine însu-mi. Nu-mi ascund și nu-ți ascund nici d-tale că sunt un om dăruit de Dumnezeu (sau spune-i Natură, căci te pretinzi filozof) cu toate păcatele. Dar, până acum, de păcatul acesta m'a ferit Dumnezeu (sau Energia Universală, sau Viața, cum spui d-ta).

Deci, domnule, află că m'au obosit până la limită toate leit-motivele spiritualității d-tale și ale prietenilor mei. Ași fi fericit să aflu că Petru Manoliu s'a angajat muncitor într'o uzină, că Emil Cioran a renunțat să mai umple lumea cu retorica lui abilă și facil profundă asupra neantului și a agoniei, că Petru Comarnescu nu mai militează pentru eternele lui drepturi ale omului, că Mircea Vulcănescu citește romane detectiv, iar Mihail Sebastian se hotărăște să uite „bunul gust” și „spiritul critic”. *Altceva*, nu știu cum să-ți spun cât de însetat sunt după *altceva*, complet strein

de cele ce am făcut sau facem acum, ceva mediocru, brutal, întunecat, neinteresant — dar prin care să putem trăi altfel și altundeva.

Iți mărturisesc că am început să stimez din nou știința, în fața avalanșei de spiritualitate, autenticitate și viață interioară care s'a abătut asupra țării noastre. Știința aceea neinteresantă și nespirtuală, formată din obiecte și din operații cari nu-ți cer nici „intelenjență“ nici „viață interioară“ — ci numai puțină luciditate, multă metodă, și enorm de multă muncă, asceză, submitere.

Dar mi-e teamă să mă îndemn și să te îndemn pe d-ta din nou în știință. Mi-e teamă, pentrucă e suficientă o invitație, un gest, o sugestie — ca oamenii să se fixeze, să se usuce, să se mumificeze în ideile altora. Acum n'ași vrea decât o adâncă schimbare, o complectă prefacere. Dar, pentru Dumnezeu, în altă direcție decât aceea a spiritualității. Oare să nu mai fie nimic pe lume care să odihnească și să poată rodi în afară de spiritualitatea de gesturi, măști, cuvinte, microbi și geniu? ¹⁾

¹⁾ Mi-am propus să nu fac nici un comentariu în marginea acestor articole scrise și publicate între anii 1932—1934. Fiecare își are o viață a sa proprie în care n'am voit să intervin, și o justificare asupra căreia nu m'am simțit obligat să revin. Dar, recitind în corectură acest „Moment nespirtual“, îmi dau seama că poate da naștere la grave confuzii, cu tot titlul său destul de bine precizat. Mi-ar părea rău, însă n'am ce face. Asemenea momente nespirtuale sunt importante, și sunt hotărât să păstrez aici cel puțin unul din ele.

A FACE...

Pe neașteptate, în mijlocul unor treburi cu totul streine de preocupările d-tale, primesc această scrisoare târzie. Și îți răspund împotriva voinței mele. Căci, dacă îți aduci bine aminte, cu ultimul răspuns pe care ți l-am dat, „Moment nespirtual”, încheiasem o serie întreagă de foiletoane subiective, „autentice” (cum se spune); și mă mulțumisem să fac numai colportaj cultural. De data aceasta, însă, sunt nevoit să întrerup linia păstrată dreaptă dela începutul verii — și îți scriu cum îți scriu.

...Vezi d-ta, în lumea asta binele e limitat. „De ce nu facem lucruri mari“?, mă întrebi. Nu facem, pentrucă este în firea lucrurilor să nu admită intervenția binelui decât într'o anumită măsură, calculabilă metafizicește sau istoricește. Răul este infinit, și orice om poate ajunge până la capătul răului. Dar lumea, omenirea (cum se spune) se împo-

trivește oricărui act de Bine care depășește limita dispusă de destin sau de întâmplare.

Niciodată n'ai încercat să ajuți pe un om bolnav? Dă-ți atunci seama cât de neputincioase sunt eforturile noastre, cât de mult ne depășește suferința celuilalt — suferință concretă, directă, vie. Impotriva suferinții nu putem lupta niciodată. Sau, când luptăm, în anumite prilejuri, ceiace putem aduce noi este o câtime infimă, care are toate calitățile, în afară de aceia a eficacității. Pentrucă nu este vorba, aici, de a ajuta pe oameni sau de a-i lumina. Nu fac nici un pas mai departe dacă omului care are 20 de lei îi voi da 30, iar omului care a citit o carte, îi voi da încă una. Nu înțeleg prin „bine“ operă de caritate sau de reformă socială. Binele este cu totul altceva: mântuirea unui om, ajutorul eficace pe care i-l poți da; să-l împaci cu sufletul lui și cu lumea din jur, acesta este un act de bine.

Ori, toate acestea nu se pot *face* în lume, printre oameni. Le făceau sfinții, a făcut-o Iisus. Dar noi, cu mijloace lumești, nu le putem. Pentrucă binele este limitat de însăși firea lucrurilor. Pentrucă omul, în însăși carnea lui, poartă măsura binelui pe care îl poate face și pe care îl poate suporta.

Noi putem contribui la susținerea binelui *dela om la om*. Nu printr'un punct de vedere universal, bun pentru toată specia și pentru toată istoria.

Și a face binele dela om la om, a susține sufletele lor împotriva morții, a le îndulci în suferință —

este o acțiune care numai rareori izbutește. Caritatea de care vorbeam trebuie să se adune atâta încât să ajungă iubire; iubire pentru persoană, pentru insul acela limitat și mizer, sugrumat de suferință, extenuat de întunec — nu iubire pentru Om sau pentru Oameni. O iubire care să-i iubească mai ales *limitele*, mizeria, contingențele, păcatele; să-l iubească în libertatea lui, în starea lui de păcat. Să nu luăm lucrurile în grabă și să nu greșim. Eu nu spun că nu se poate colabora la menținerea și victoria binelui din această istorie pământească. Eu spun, numai, că nu putem *face* nimic în liniile grandioase pe care le întrevezi d-ta. Căci, cum poate ai observat, binele are această stranie particularitate de a fi eficace numai în câtimi mici, numai în împrejurări distincte (adică „bine“ este într'un moment precis, într'o conjunctură unică. Nu poți face bine în linii mari. (Și când spune „bine“, nu mă gândesc la înțelesul lui caritabil, social, familiar — ci la toate sensurile pe care i le poate da o limbă creștinească). Nu poți face binele pentru un *tip* abstract, un grup de oameni, o societate, sau o țară. Le poți da ajutoare, le poți da sfaturi — dar bine nu le poți face decât individual, fiecăruia în parte.

Toată tragedia binelui constă în faptul că el, pentru noi, oamenii, și pentru mintea noastră omească, — nu poate fi experimentat într'un mod *universal*. Se refuză cu furie oricărei încercări de a fi adunat la un loc. Chiar juridicește, abstract, binele este mult mai vag, mai aproximativ, decât

răul. Despre rău se pot da oricâte definiții și precizuni; iar pe scara experimentărilor, sâmburele lui nu se epuizează niciodată.

A *face*, a porni să faci „bine“ (cu alte cuvinte a colabora la depășirea stării noastre sociale și a istoriei noastre umane, de acum) este o acțiune necalculabilă. Pe un om îl poți face să sufere până la limita închipuirii. Dar, din clipa când răul a pus stăpânire pe el, când a început să sufere — orice intervenție a binelui, a iubirii, este zădarnică.

Există atâta suferință în jurul nostru încât un om simțitor, dacă s'ar gândi într'una la ea, ar trebui ori să se sinucidă, ori să ucidă, așa la întâmplare. Mai poate face ceva; se poate retrage din lume, se poate abține dela existența activă. Contemplația suferinții, dusă până la urmă, zvârle pe om într'o eroare fundamentală; deznădejdea, păcatul împotriva vieții. Nu știu prin ce miracol uită oamenii oceanul de suferință din jurul lor. De-aceia n'am nimic de zis contra acelor care nu duc până la capăt contemplația suferinții, ci, dimpotrivă, își inventează fel și chipuri de mijloace prin care se mențin într'o permanentă acțiune, într'un continuu zbucium. Oamenii aceștia, cel puțin, păstrează contactul cu viața.

Dar, dacă binele e limitat în omenire și în istorie, dacă *orice* am face nu vom putea depăși gradul de fericire pe care ni-l îngăduie condiția noastră umană — toate întrebările d-tale, toate dramele d-tale, își găsesc un răspuns și o soluție

firească. „Ce putem face? De ce nu facem?“. Ia gândește-te bine, și vezi dacă merită câtimea aceia incomensurabilă sacrificiul pe care ți-l impui d-tale; sacrificiul vieții și „persoanei“ d-tale pentru istaurarea unui nou veac, al libertății și al binelui.

Numai o astfel de caritate, numai o astfel de dragoste poate schimba ceva în lume. Foarte puțin, dar eficace. Și numai la îns, numai în *limitele* in-sului, ale suferinții și păcatelor lui. Specia nu se schimbă. Specia a încercat s'o schimbe Iisus. Și victoria Lui este încă taină pentru mintea noastră; căci dacă a izbutit să schimbe sau nu specia ome-nească, n'o putem ști decât după moarte

Vezi d-ta, chemarea aceasta a Binelui este foarte înșelătoare. Este mai mult un entuziasm, o încercare de a ne uita pe noi, gândindu-ne la ceilalți și găsim ceva de *făcut*. Trebuie să reacționăm împotriva sensului uzual al acestui verb: *a face*. Din toate părțile nu suntem chemați decât să facem. „De ce stai? de ce nu faci ceva?“ Toți intelectualii, toți tinerii au auzit de cel puțin zece ori întrebările acestea.

Dar dacă e vorba de „a face“ într'adevăr ceva — apoi aceasta să nă fie în sensul exterior și entuziastic pe care cuvântul îl are pe toate drumurile. Să nu începem a face — pentru a ne păcăli sau a ne încânta pe noi. Foarte multe lucruri au limite. Și cât timp ignorăm aceste limite, ne păstrăm în abstract, în vis, în magie.

FRAGMENTE

Pe un prieten bun, să nu-l uzezi vizitându-l des. Iar dacă ești silit de viață să-l vezi și să-i vorbești în fiecare zi — cată să fii cât mai plat, mai mediocru și mai vulgar în comerțul tău cu el. Numai o asemenea atitudine poate conserva mult timp miracolul prieteniei.

Fii cât poți mai mult camarad cu el, și cât poți mai puțin prieten. Incheie un armistițiu, și rupe acest armistițiu numai în anumite ceasuri, când simți că trebuie să-i fii cel mai bun prieten.

Dacă ești sociabil și nu poți trăi decât cunoscând și frecventând mulți oameni, învață să vorbești cât mai multe fleacuri. Conservă prietenii mari prin fleacuri multe. Fii prietenos cu toată lumea, ca să poți fi așa cum ești tu numai cu prietenii.

Când ai nevoie de ajutoare, de orice fel, nu-ți căuta prietenii adevărați; au să fie prea buni cu tine, și au să-ți facă mai mult rău.

Nu judeca un om după prietenii pe cari îi are, ci după tovărășiile pe cari le caută, după fleacurile pe cari le vorbește în anumite ceasuri de panică.

Fă în așa fel încât oamenii pe cari îi frecventezi mai mult să nu-ți calce niciodată în casă; dimpotrivă, prietenii pe cari îi vezi rar, să te poată vizita oricând. Învață că sunt prietenii de stradă și prietenii de interior.

Nu-ți complica viața încercând să fii tu însuși cu toată lumea. Sunt oameni cărora nu le place și nu le convine să fii tu însu-ți. Este o superstiție de prost gust, aceia care îți cere să fii *tu* în orice clipă, în orice împrejurare a vieții. Dimpotrivă, învață arta de a fi un *oarecare* față de câți mai oameni; există și în viața socială o lege a rezistenței materialelor. În comerțul tău cu oamenii respectă cât poți mai mult această lege a rezistenței materialelor.. Numai așa vei izbuti un lucru frumos, organic, cu un stil al său propriu. După cum un sculptor ține seama de rezistența materialelor, când lucrează în lemn, în marmură sau în lut, tot așa învață să respecti materialele omenești pe care le ai în față și vei vedea că obții un comerț mult mai *omenesc* și mai organic decât dacă ai neglija insul din fața ta și ai ține seama numai de tine.

Când cei mai mulți oameni sunt de lut, nu încerca să lucrezi cu ei ca și cum ar fi de piatră — pentru că nici statue de piatră n'ai să izbutești, și nici frumusețe de lut n'ai să faci.

Învață că marele secret al vieții asociate stă în

putința ta de a-ți descoperi păcatele oricui — și de a-ți păstra calitățile pentru cei puțini.

Acum câțiva ani, am trăit o bucată bună de timp în preajma unui om mare. Era într'adevăr un om mare; matur, creiator, original, glorios. Se vorbea despre el în trei continente. Opera lui științifică era pe deplin acceptată și premiată pretutindeni. Aproape că nu mai întâmpina acea rezistență sau controversă care caracterizează un om viu.

Și acest om mare primea zilnic scrisori sau intervenții, din toate părțile lumii, pe care el le citea cu multă plăcere. Un singur lucru îl umilea; se vorbea acolo, întotdeauna, de „timpul răpit“, de „bunătatea“ la care face apel petiționarul, și altele. Ori, acest om mare și celebru, își pierdea o bună bucată din zi cetind romane polițiste, moțâind pe fotoliu, sau ciorovăindu-se cu nevastă-sa. Am asistat odată la o scenă impresionantă. O americană, în trecere prin localitate, a vrut să-l vadă și să-i vorbească. Eram de față. Buna femeie a stat numai vreo zece minute, în care timp a ascultat cu sfințenie tot ce i-a spus maestrul. Se scuza mereu că îi răpește timpul prețios. Ea credea — cum credem toți, noi, ceștilalți — că maestrul își consumă timpul creind, scriind sau meditând. A plecat cerând mii de scuze. Am condus-o până la ușă. Făcuse o călătorie de patruzeci de zile ca să stea zece minute de vorbă cu maestrul ei spiritual.

Când m'am întors din nou în camera lui, l-am găsit scărpinându-se pe picioare cu o imensă voluptate. Mi-a spus: „Ce oameni interesanți, americanii ăștia!“. Apoi și-a reluat romanul, inevitabilul roman de Edgard Wallace. În acea seară a fost la cinematograful.

Vă spun toate acestea fără nici o ironie. Omul acesta era și este într'adevăr mare. Totuși, nu trebuie să exagerăm; să nu credem că asemenea oameni sunt imateriali, că un geniu nu are nevoie de cele mai mediocre bucurii, de cele mai plate distracții. De aceia m'am adresat întotdeauna oamenilor mari pe care i-am cunoscut cu oarecare obrăznicie. Imi închiuiam că timpul pe care li-l răpesc eu nu era destinat operii lor geniale, ci, poate, scărpinatului pe picioare...

De ce, totuși, asemenea oameni mari preferă să se scarpine pe picioare sau să citească pe Edgard Wallace, în loc de a prelungi convorbirile cu noi, cu oameni tineri cari venim la ei ca la niște maeștri? Este un fel de tragedie la mijloc, recunosc. Poate îi obosește faptul de a trebui să fie, întotdeauna, *mari*. Poate le e dor de puțină umanitate, de puțină mediocritate confortabilă. Au nevoie, ei, geniile, de căldură și platitudine — mai mult ca noi, care trăim în căldură și în platitudine tot timpul.

Totuși, să recunoaștem, e trist. E destul de trist să stai numai cinci minute de vorbă cu omul pe care îl admiri, cu care te-ai înțelege atât de

bine, care ți-ar fi de atâta folos — și să vezi, în clipa când închizi ușa, un tip oarecare, „un prieten“, venind lângă maestru ca să pălăvrăgească stupidități până seara.

Tot mai mult mă conving că gelozia nu este chiar un sentiment atât de simplu pe cât ni se pare. Mai întâi, nu cred că gelozia este numai un sentiment. Ea se manifestă adesea în viața pasională, dar se poate recunoaște și în alte structuri. De pildă, în destinul cunoașterii. Mi se pare că există întotdeauna un dualism la rădăcina certitudinilor obținute prin cunoaștere, dualism care nu se rezumă la lupta oarecum clasică între adevăr și eroare — ci între *două adevăruri*. Noi avem despre cunoaștere în genere idei cu totul înapoiate. Credem că adevărul este universal, continuu, etern, etc. Poate că există și un asemenea adevăr, dar el nu este, în orice caz, adevărul nostru. De cele mai multe ori, noi avem *puncte de vedere*, înțelegeri parțiale a realității. Cunoașterea noastră este afirmarea unui asemenea punct de vedere. Și dualismul de care vorbeam nu se manifestă prin luptă între *punctul de vedere just* și *punctul de vedere fals* — pentru că „just“ și „fals“ sunt abstracțiuni, pe planul „adevărurilor“ cotidiene — ci acest dualism se manifestă prin gelozia unui punct de vedere față de altul.

Indată ce ajungem la o anumită certitudine, la

un adevăr (cum spunem noi, fără să știm că adevărul înseamnă cu totul altceva decât un punct de vedere) — o certitudine opusă, sau similară, sau mijlocie, ne tentează spiritul, ne turbură cu gelozia lor nemărturisită, ne risipește liniștea.

Este o atitudine superficială să spui că un spirit gelos (în acest sens al cuvântului) este instabil și necreator, sau chiar deadreptul imoral. Cred că se află o adevărată dramă înapoia acestei gelozii organice cunoașterii. Observați că nu este vorba aici de a trece neapărat la cealaltă *extremă*, de a te contrazice pur și simplu — ci o tentație de a trece alături, de a te îndoi de fidelitatea adevărului tău, de a te îndoi de „certitudinea“ lui, de universalitatea lui.

✓ Lucrurile nu sunt chiar atât de simple pe cât par. Este ușor să spui că momentele acestea premergătoare cunoașterii sunt momente de eroare, sau că sunt aproximative; că mersul spiritului este întotdeauna dela eroare la adevărul definitiv. Maniera aceasta simplistă de a vedea lucrurile ne face cel mult optimiști, dar ea nu corespunde realității. Realitatea este că noi abuzăm de puncte de vedere și că, în fond, fiecare punct de vedere este gelozit de altul, apropiat sau depărtat. Certitudinile noastre sunt efemere tocmai pentru că gelozia stă la baza cunoașterii. Firește, vorbesc de cunoașterea autentică, sinceră, vie — nu de cea pe care oricine o poate găsi deagata, în orice carte, la orice catedră.

Este o continuă luptă, nu numai decât între întuneric și lumină, ci și între felurite lumini. Și sunt unele putreziciuni cari produc o lumină fosforescentă mai fascinantă decât lumina de zi.

Boala și nebunia geniilor poate să-și aibă o explicație mult mai simplă; poate că ele nu sunt decât pedeapsa sau răsplata faptului că acești oameni au pătruns cei dintâi într-o zonă nouă de gândire. Trebuie să fii bolnav, desechilibrat, nebun, ca să poți descoperi geografii spirituale care — în urmă — vor echilibra și vor însănătoși pe alții.

Ceiece mă turbură (și mă încântă totodată) în această enigmă a bolii și desechilibrului anumitor gânditori — este faptul că gândirea lor ajunge un stenic, un stimulent de viață, o structură organică și sănătoasă pentru ceilalți. Este ciudat că viața și bucuria se răzbună și în acest caz; asistăm iarăși la o victorie a vieții. Căci boala și nebunia geniului stimulează — prin gândirea sau opera lui — însăși principiul vieții și sănătății turmii care îl urmează. Am impresia că realitatea aceasta simplă și miraculoasă, care este viața, știe să se folosească în lupta ei contra neantului de însăși victoriile provizorii ale neantului. Un om bolnav, desechilibrat, nebun — este adus din nou în lagărul vieții și al sănătății; dar nu direct, ca ins,

ci prin influența vitală, organizatoare, stenică, pe care gândirea lui o exercită asupra celorlalți.

Se exagerează mult când se spune că teama de suferință ne silește să facem sau să răbdăm anumite lucruri de care am fi fericiți să scăpăm. Teamă de suferință *noastră* joacă un rol mult mai modest în conștiința modernă. Există una mai decisivă, care dintr'o ciudată pudoare rămâne întotdeauna în umbră: teama de a face pe *alții* să sufere. În privința aceasta suntem mult mai altruști, adică mai lași, decât s'ar crede. Răbdăm o serie de compromisuri, viețuim adevărate orori morale, ne complacem în cele mai sinistre minciuni, nu pentru că iubim confortul nostru lănced sau pentru că ne este teamă de suferința noastră—ci pentru că avem spaimă de suferința *celorlalți*, implicați în experiența noastră.

Și aici întâlnim un alt grad de lașitate, de lipsă de virilitate. Este tocmai această teroare pe care o exercită asupra noastră suferința celor pe care îi iubim sau care ne sunt aproape. Evităm să facem anumite lucruri și să spunem anumite adevăruri nu pentru că s'ar dezlănțui, prin aceasta, evenimente cari ne-ar aduce nouă suferință; ci pentru că ar trebui să asistăm la durerea celorlalți. În sinea noastră, am prefera să suferim noi — numai anumite situații să se sfârșească, anumite întunecimi să se limpezească. Dar nu putem face aceasta, pentru că atunci n'am suferi numai noi, ci mai ales ceilalți.

Lașitatea aceasta este mai grozavă, mai subtilă și mai „morală” decât lașitatea simplă a unui om căruia îi repugnă și îi este teamă de propria sa suferință. Un tratat de etică ar trebui să țină neapărat seamă de ea. Și o apologie a curajului ar trebui să ne învețe că este mult mai ușor să suporti o suferință inutilă decât să o suprimi bărbătește, chit că actul acesta de voință ar aduce după sine adevărate agonii în sufletul celorlalți.

Ne rămâne de învățat un lucru foarte greu: de a privi suferința altora cu aceiași ochi cu care primim suferința noastră; de a provoca suferința altora, atunci când este necesar. cu acelaș curaj cu care știm s'o provocăm pe a noastră.

Ceiace împiedică pe adevărații oameni de acțiune, de fapte și inițiativă, să se ocupe cu politica — este aceasta: acțiunea politică este întotdeauna stimulată; se face cutare mișcare din cutare cauză, pentru anumite rezultate. În politică, totul se face stimulat din exterior (nu numai decât în sensul brutal al cuvântului; ci „exterior” în sens de viziune mentală proiectată în viitor, de *ideal*, de ceva din afară și de departe către care tinde omul politic). Oamenii așa ziși de acțiune trăiesc și activează printr'un foarte ciudat sistem de tropisme; tropismul momentului, tropismul succesului, tropismul viitorului, al interesului personal, al moralității civice, etc. Este o acțiune veșnic ali-

mentată din afară. Ei spun că sunt actuali pentrucă afectează panica actualității și acceptă numai acele criterii de judecată pe cari experiența istorică le-a verificat de veacuri. Sunt criterii cari se fac *acum*, cari n'au fost încă verificate, cari vor face la rândul lor istoria; dar pe acestea, un om politic, adică un om care nu trăiește în *prezent* — ci în „ideal“ (care poate fi peste un veac sau peste un ceas), — nu le poate înțelege nici aprecia.

Dacă expresia „primatul spiritualului asupra politicului“ poate avea vreun sens — ea îl cuprinde pe acesta: a gândi și a acționa nestimulat de factori exteriori (ceiace nu înseamnă că nu trebuie să intri în legături de înțelegere sau comuniune cu acești factori). Se întâmplă, însă, ca majoritatea curentelor „spirituale“ din veacul nostru să fie politice în esența lor intimă. Să nu-și aibă, adică, autonomia lor în sine.

Adesea luăm o atitudine contra unei păreri, sau unui adevăr, numai pentrucă persoana care o susține ne este antipatică; negăm un adevăr numai pentrucă ceasul sufletesc deatunci vrea cu tot dinadinsul să contrazică, să se opună, să nege. Foarte multe din părerile noastre sunt creiate din asemenea negații pasionale. Imprumutăm mai mult dela alții în acest sens negativ — adică afirmând o părere contrarie părerii susținute de ei — decât împrumutăm în sens pozitiv. Suntem stimulați mai

mult de către acei pe cari îi negăm decât acei pe cari îi imităm. Ceiace este uluitor în acest proces, este faptul că din asemenea nimicuri pasionale ne creiăm „filozofia“ noastră, ne organizăm opinii cu care judecăm lumea; transformăm jocurile efemere ale sentimentelor și orgoliului nostru în judecăți critice — și ne conducem viața după asemenea judecăți, ne antrenăm gândirea toată pe câteva propoziții prin care ne-am exprimat cândva revolta, sau necazul, sau negația într'o simplă discuție prietenească.

Ceiace este și mai deprimant, foarte multe din afirmațiile acestea sentimentale, pasionale, efemere — izvorâte din nevoia de a contrazice — cuprind adevăruri esențiale asupra existenței. Adevărul are mijloace foarte ciudate de a se descoperi oamenilor.

Sunt ceasuri de cumplită torpoare, de neverosimilă tristețe, când te descoperi deodată singur, cu nenumărate morți alături, cu alte morți în suflet. Este o singurătate decisivă, și orice ai face nu izbutești s'o alungi; te descoperi bătrân, inutil, ratat, uluit că ți-a trecut atâta viață pe-alături — fără s'o știi, fără s'o simți —, deprimat de toate victoriile pe cari nici n'ai încercat să le câștigi, obosit de toate ispitele din care nici n'ai încercat să muști. Numai în asemenea ceasuri înțelegi vacuitatea tuturor mobilelor și stimulilor cari ți-au ali-

mentat bucuria și durerea de până acum; în astfel de ceasuri înțelegi ce goană inutilă este prietenia, ce act imposibil este iubirea, cât de perfect inutile sunt toate. Ți-este silă de orice, chiar și de odihnă, de moarte. Ai vrea să poți pieri fără s'o știi, să te cufunzi în neant fără să faci un singur gest.

Și, totuși, după asemenea ceasuri, și zile, de acetya, redescoperim iarăș soarele și sensul tuturor actelor. Ne integrăm în cealaltă conștiință, de toate zilele. Ieșirea aceia din viață, descompunerea aceia din care am fi putut învăța atâtea — despre moarte, despre înviere — nu ne-o mai amintim. Ne-am obișnuit să numim „boală“ sau „surmenaj“ orice fel de torpoare prin care luăm cunoștință de cele ce ne așteaptă. Și ne întoarcem fără grijă de unde am plecat.

Mă minunează întotdeauna secretul acesta mare al vieții: să nu înveți nimic din descompunere, să nu înveți decât foarte târziu, la bătrânețe, când descompunerea este definitivă și sufletul un mormânt. Mă întrebam odată cum de mai poți face *aceleași* lucruri după ce ai cetit *La divina commedia*. Mă întreb și acum prin ce miracol poți lua totul dela început — după ce torpoarea ți-a lăsat o clipă gustul celor ce vor veni.

Părerile *perfect contrarii* celor pe cari le avem noi, ne interesează, ne bucură și ne stimulează. Oamenii cari le afirmă ne sunt de cele mai multe

ori simpatici. Ei sunt la antipozi, sunt în afară de fizica și economia noastră intimă. Nu ne incomodează, nu ne silește să gândim altfel; prea sunt departe de noi. Ne place să ne afișăm cu prietenia lor, ne lăudăm că „îi înțelegem“ deși sunt tocmai opusul nostru. Voim să declarăm prin aceasta lărgimea noastră de spirit, posibilitățile noastre de înțelegere.

Dar cu oamenii cari gândesc *aproape* ca noi, cu părerile cari se despart numai prin *nuanțe* de ale noastre — se întâmplă altfel. Oamenii aceștia cari ne seamănă ne irită profund, ne incomodează, ne sunt antipatici din motive obscure. Ne obsedează, ne turbură. Părerile lor ne produc adevărate suferințe. Sunt prea aproape de ale noastre ca să nu suferim că nu sunt, totuș, *identice* cu ale noastre. În acelaș timp, ele ne descoperă tot ceiace este improvizat, arbitrar, abstract, factice, ineficace în părerile noastre. Suntem întotdeauna furioși pe aceia cari, voind sau nevoind, ne demonstrează facilitatea sau insuficiența părerilor noastre despre lume și viață. Ori, o asemenea demonstrație nu ne convinge când este făcută *din celalt pol* (după cum nu ne convinge când este *obiectivă*, rece, rațională). O demonstrație convinge numai când este făcută în acelaș spirit, cu aceleași metode, ca și a noastră. Și, ciudat, nu ne convinge prin ce *vrea* să demonstreze, să afirme — ci prin ceiace realizează *aproape* ca și noi. În fața unei asemenea păreri, demonstrate ca și părerile noastre, ne dăm seama

de insuficiența și improvizația „teoriilor” noastre. Cea mai eficace critică nu ne-o fac adversarii spirituali, ci prietenii spirituali; căci în operele lor, atât de aproape de ale noastre, sunt perfect oglin-dite toate metehnele și autosugestiile spiritualității noastre.

Dar mai e ceva. Ciuda și jena pe care ne-o produc părerile sau oamenii asemănători nouă, își mai are și o altă explicație, simplă și psihologică. Urâm să ne vedem multiplicați în ceiace considerăm „original” și profund intim. Ne repugnă să ne recunoaștem în contemporani; mai ales că aceștia trădează, parcă, însuși, secretul personalității noastre, al activității noastre spirituale.

Deaceia preferăm pe ceilalți, față de cari putem fi *obiectivi*.

Sunt unii oameni pentru care fericirea este cea mai cumplită suferință; în asemenea ceasuri ei nu se pot nici măcar plânge, nu se pot destăinui altuia, ci rămân mai închiși decât în cele mai gro-zave nenorociri. Nu poți consola pe un om care suferă din cauza fericirii. Nu poți pătrunde în sufe-rința lui — pentrucă nu o poți fixa nicăieri, nu o poți intui, este o condiție fluidă a sufletului care scapă oricărui act de înțelegere sau de dra-goste. Oamenii aceștia care suferă în fericire, în-tâlnesc pentru întâia oară singurătatea. Majori-tatea făpturilor, sunt singure în durere, în sufe-

rință. Dar cei cari suferă într'adevăr peste limitele ghicirii omenesti, sunt acei cari întâlnesc singurătatea în fericire. Este aproape o sufocare, o ardere nevăzută — căci atunci nimeni nu-ți bănuiește suferința, nimeni nu poate schița un gest de mângâiere.

Oamenii aceștia au un instinct al conservării destul de rafinat: în preajma fericirii ei cheamă orice în ajutor: zeflemeaua, satira, pornografia, vulgaritatea, bătaia de joc, cinismul. Evită cu orice preț fericirea; caută în acele ceasuri tovărășii vesele, vulgare, zgomotoase. Pentru asemenea oameni, un cer înstelat, o noapte clară, o noapte în munți — înseamnă cel mai sălbatec blestem. Este atâta seninătate în jurul lor, atâta profunzime, atâta neant. Ar vrea atunci să audă găume, să trănănească prostii, să povestească, să audă glasuri și inteligență în jurul lor. N'ar rezista altminteri măreției, fericirii, „firescului“ din preajmă.

Deaceia oamenii aceștia iubesc viața citadină, cerurile terne și văzduhurile îmbâcsite, singurătatea în mijlocul unei odăi — iar nu singurătatea în mijlocul unui codru —, preferă mediocritatea, vulgaritatea, cotidianul; dacă așteaptă ceva, acel ceva nu e niciodată fericirea, ci un echilibru oarecare, o indiferență, o seninătate placidă, aproape neutră.

Durerile mari, experiența aceia atât de variată a neantului care urmează oricărei suferințe, conduce

totuși la o înseninare mai certă și mai totală decât eventuala seninătate dinainte de durere. Din acest punct de vedere — al stării sufletești care *va urma* — durerile sunt cel mai trainic colaborator al echilibrărilor sufletești. E o prostie sau un truism să crezi că durerea creiază bucuria și bucuria creiază durerea. Lucrurile nu sunt atât de simple. Si bucuria și durerea tind către o stare neutră, de calm sufletesc, da neutralitate pasională. Când atingi această indiferență, coborându-te dintr'o stare de bucurie, păstrezi o anumită impresie de fristețe, de melancolie; deaceia ni se pare că bucuriei îi urmează mai întotdeauna durerea. Când experimentezi, însă, starea neutră și placidă a echilibrului după o durere adâncă — aproape că o socotești beatitudine. O mare liniște sufletească, o foarte ciudată toleranță a tot și a toate, o dorință sinceră de milă, de caritate; însfârșit, ceiace este foarte prețios, o sete de valori trainice, universale, câteodată chiar „prea omenești“.

Marea valoare a durerii este acest elan către echilibru, către plătitudine, către cumințenie — pe care îl dă sufletului. Durerea purifică omul de multe nebunii frumoase, de multe idealuri impunătoare.

Rareori veți întâlni un om care a suferit mult. Oamenii aceștia niciodată *nu sunt*; ei *au fost* sau *devin*. Nu cred pe acela care îmi spune: „eu sufăr mult“ sau „eu am suferit mult“. Lumea este astfel făcută încât pe omul care suferă nu-l vezi, nu-l poți privi; toate instinctele noastre ne apără de

contactul direct, viu, cu un om care suferă. Iar cei cari au suferit mult nu mai sunt *aceiași*; vreau să spun că între omul care a suferit cândva și cel cu care stai de vorbă — există o prăpastie. Omul acela își amintește numai că a suferit. Ceiace este cu totul altceva; și este, în acelaș timp, ceva foarte omenesc, foarte frumos chiar.

Oamenii cari au suferit se întorc la o umanitate caritabilă, sunt apărători ai valorilor plate, uzate, dar veșnic vii. Un om care nu înnebunește suferind (vreau să spun: nu-și pierde nici una din axele existenței sale) va fi în cele din urmă un om foarte muncitor, foarte cuminte, foarte așezat. Ceiace mă nedumirește în acest „clasicism“ al oamenilor cari au suferit cu adevărat, este toleranța lor față de durere. Dar se pare că suntem toleranți față de orice ne putem aminti.

Sunt oameni care depășesc durerea numai prin moarte. Pentru aceștia, înseninarea, echilibrul, neutralitatea pasională — nu pot fi experimentate decât atunci când nu mai există nici o experiență, adică în moarte. Sunt, deci, oameni cari se odihnesc murind. Dar sunt și alții cari își anticipează moartea biologică printr'o moarte omenească, supraviețuind ca simplu animal sau ca simplu monstru unei dureri care le-a oprit cândva firul vieții, le-a stăvilit creșterea. Morțile acestea din urmă sunt singurul fapt asupra căruia nu se poate opri judecata omenească. Și dacă mai pot intui ceiace înseamnă sacrilegiu, cred că sacrilegiu este orice

încercare de a judeca asemenea oameni din jurul nostru, morți de mult din cauza unei singure dureri, și cărora le-a fost retrasă și unica salvare decentă: aceia de a înnebuni.

Câteodată îți simți gândirea organică, plastică, pliabilă. Simți cum luminează direct obiectele, cum înțelegerea crește firesc și viu, ca un organism. Parcă se luminează altfel întreaga lume. Nu mai întâlnești obstacole, nu mai sunt incoerențe. Gândești aproape fără să vrei, și sentimentul acesta că *înțelegi* îți dă o plenitudine interioară nemaiîntâlnită; este un sentiment stenic, de creștere, de rodire.

Cred că gândirea aceasta plastică ne descoperă adevărata noastră esență: aceia de a fi organisme, celule vii. Deaici bucuria obscură pe care o încercăm de câte ori gândim organic. Parcă ne-am întoarce la un izvor pierdut, de mult uitat. Este singurul prilej când intuim grandoarea lumii vegetale, a cristalelor, a curenților de aer.

Faceți cu grijă deosebirea între bunul simț analfabetic și bunul simț cultivat. Bunul simț analfabetic (rural sau urban) are înapoia lui istoria, judecata lumii, prezența proverbului. Bun simț cultivat are înapoia lui o clasă socială, o lașitate, o spaimă de ridicul. Ruralul se teme de ridicul pen-

trucă îi opune „omenia“ lui Dumnezeu; cultivatul cu bun simț se teme de ridicul pentrucă îi opune confortul lui individual, superstițiile clasei lui sociale. Ridiculul, pentru rurali, este nebunie, ne-om, ne-bun. Pentru cultivatul cu bun simț, este pur și simplu ridicul (adică situație penibilă individuală, jicnire și suferință personală). Deoparte proverbul — de cealaltă parte „spiritul“, șarja.

■

Mi se întâmplă, foarte rar, să cunosc adevărate ceasuri de fericire: când nu am *adevăruri*; când nu am timpul nici dispoziția să mă întreb „ce cred“ și „pentru ce cred“ ceva sau altceva despre un fapt oarecare. Există atunci o apropiere directă și o comuniune totală cu acel fapt. Habar nu am de unde vine și cum îl integrez în ceiace m'am obișnuit să numesc conștiința mea. El este — și eu *sunt*. Dar nici o clipă nu știu dacă este adevărat, dacă ar trebui să fie așa sau altfel, dacă n'ar fi mai bine să nu fie deloc, etcetera.

Mă întreb câteodată dacă depărtarea omului de adevăr nu se datorește *problematicii* adevărului; dacă nu cumva anticiparea mentală a „adevărului“, exteriorizarea lui (eu sunt în punctul A; „adevărul“ este în punctul D; dacă trec prin B și C, găsesc adevărul!!) — nu fac decât să permanentizeze la infinit o goană în vacuitate.

■

O însemnată parte din activitatea noastră se datorește unei fraze pe care am spus'o involuntar sau

pe jumătate distrați, și pe care ne silim — din z-goliu sau pasionată curiozitate — s'o explicăm, s'o popularizăm, legând-o de dogme și principii acceptate.

Mulți apucă un drum pentrucă au vestit că vor merge pe drumul acela. Mulți se îndrăgostesc de o carte pentrucă au lăudat-o, și de o femeie pentrucă li s'a părut că o iubesc. Alții se încăpățânează să cerceteze întreaga viață un colț de întunec — pentrucă și-au certat odată semenii că nu prețuiesc îndeajuns acel colț.

Totuși, ceiace este surprinzător, foarte multe lucruri noi se descopăr prin procesul acesta. S'ar spune că adevărul ascultă de voința acelor cari îl caută, și se revelează oriunde ochiul omului vrea să-l găsească.

Intotdeauna m'a turburat faptul acesta; că zorii oricărei schimbări în viață, în gândire, în pasiune — se anunță printr'o senină indiferență față de carne.

Un calm inuman pentru tot ceiace privește legile trupului, cuprinde pe cel ce pășește într'un nou spațiu spiritual, pe cel ce se schimbă. Și aceasta se întâmplă chiar când viața i se schimbă *prin acceptarea unei victorii a cărnii...*

Am asistat zilele trecute la o convorbire între doi prieteni. Unul spunea celuilalt: „de ce nu taci?

cum poți vorbi chiar despre moarte, despre acele lucruri pe cari nimeni nu trebuie și nu poate să le deștăinuiască? Cum de poți spune totul, fără să-ți mai rămână nimic ascuns?!“

Adesea am întâlnit în jurul meu concepția aceasta primară a tăcerii și a vorbirii. Sunt oameni cari cred că dacă vorbești și scrii, spui tot ce ai pe suflet. Este un fel cu totul rudimentar de a judeca sufletul. Mi-aduc aminte că Sören Kierkegaard spune undeva în jurnalul lui că cel mai sigur mutism este acela de a vorbi mereu. Nu cred că aceasta este întotdeauna adevărat. Jocul acesta al contrariilor nu este de multe ori decât un automatism psihologic, care nu duce nicăieri (să spui că dacă râzi ești tragic, dacă taci ești volubil, etc.).

Dar nu e mai puțin adevărat că nici părerea pe care unii oameni și-o fac despre secretul celuilalt — judecând numai după ceasurile lui de tăcere și de vorbire — nu este mai justificată. Lucrurile acestea nu au nimic de-aface cu „secretul“ sufletului. Sunt oameni cari spun trei cuvinte pe ceas, și îți dau totuși impresia că au spus tot ce aveau pe suflet. Alții, vorbesc mereu — și nu ajung niciodată familiari, niciodată nu comunică acele intimități cari definesc omul, și miracolul, și taina. Sunt prieteni cari ți se deștăinuie săptămânal, și totuș după atâția ani nu-i cunoști încă. Iar pe alții, cari nu-ți vorbesc niciodată, îi cunoști după întâile săptămâni. Mi se pare că toate lucrurile acestea cu tăcerea, cu vorbirea, secretul, miraco-

lul, sufletul, etc. — nu au nimic deaface între ele. Dar o anumită psihologie primară și accesibilă adolescenței ne-a învățat de timpuriu să tragem concluzii oarecum automate. Și ni se are că, astfel, cunoaștem oamenii.

De mult mi-am propus să analizeze sensul cuvântului românesc „om“ și „omenie“. În limba noastră, cuvântul acesta nu are sensul umanist, nici pe cel creștin. Ii lipsește o valoare cosmică; îi lipsește orice nuanță majoră, orgolioasă. Când scrii *Om* cu majusculă, aproape că faci retorică. „Omul“ limbii române este umil, anonim, șters, resemnat. Se spune: „păcatele omului“ (dar nu cele teologale, ci instituționale, disciplinare); „își face nevoile ca omul“ (o biologie rușinată de sine, cerându-și scuze); „mai calcă alături, ca omul!“ (un soi de mediocrizare colectivă a păcatului, o încercare de scuză prin solidaritatea cu esențele animale, balcanice, ale omenirii).

Sunt anumite maxime streine asupra omului, care nu își au sens în traducere românească. De pildă: „Quand on se trouve homme, on se trouve seul“ (H. de Livry), sau „Der Mensch ist eine Sonne, seine Sinne sind seine Planeten“ (Novalis). În limba noastră cel mult dacă se pot traduce anumite titluri de cărți: „L'homme qui assassina“ sau „The man from San-Francisco“.

Nicolae Iorga a făcut mult caz în jurul acestor

două cuvinte: *om* și *omenie*. Totuși, noțiunea de „om“, în limba română, capătă un conținut spiritual, etic, numai când este pusă față în față de contrariul ei: *neom*. Numai în asemenea ecuații sensul cuvântului *om* se purifică, ajunge major, cu adevărat etic. Cât timp este întrebuițat *singur*, cuvântul „om“ are sensuri pejorative, umile, inferioare. Cred că trăsura aceasta nu este lipsită de importanță pentru înțelegerea spiritului limbii românești și chiar a portului românesc. O inferioritate în izolare, în autonomie; o solidarizare, atunci, cu tot ce este terestru, umil, întunecat, păcătos. O tendință de acoperire prin mediocritatea speciei (a rasei), prin păcatele strămoșilor („ca românul“, „ca tot omul“, etc.).

Despre metoda experimentală în filozofie. Dacă în loc de a argumenta — filozofii ar încerca să experimenteze? Din toată istoria spiritului european un singur lucru este sigur: că succesul și dezvoltarea oricărei ramuri de activitate creiatoare este experimentarea, curajul, trecerea pragului. Firește, nu există încă o metodă experimentală în metafizică; dar ea nu există pentru că nu a fost cercetată. Trebuie descoperită, *creiată*, promovată, amplificată — așa cum s'a întâmplat și cu experimentarea științifică. Dar nu trebuie *împrumutată* dela știință (cum a făcut psihologia, care, pe drumul pe care plecase ar fi ajuns la un punct mort, dacă n'ar fi intervenit și abateri neștiințifice).

Noțiunea de „experimental“ se asociază fără voia noastră de noțiunea de știință pozitivă. Dar ele sunt perfect autonome. Metoda experimentală în filozofie poate să însemne cu totul altceva decât în știință. Trebuie, însă, curajul de a creia, revolta împotriva argumentării, a conformității; exemplul lui Kierkegaard, al lui Dostoiewski, Heidegger.

Ceiace sterilizează filozofia este tocmai spaima de creație, conformismul, scolastica. Ne conformăm cu sau fără voia noastră unor mari modele, uitând însă că ceea ce alcătuiește „mărimea“ acestor modele este curajul lor în creație, libertatea lor, neconformismul lor. Am putea folosi un model imitând gestul lui de creație, invitația la libertate și autonomie pe care opera lui ne-o adresează neîncetat, pe deasupra secolelor. Totuși, noi imităm sistemul lui, cadrele creației, formele moarte — în loc să imităm gestul viu care le-a creat.

Când gândim ceva, ne e teamă să nu contrazicem un mare model. Iar dacă *voim* să-l contrazicem, scrim o carte despre el și contra lui. Facem un fel de operă de punere la punct, de ajustare, de comentariu — când am putea face una de creație liberă, autonomă.

Fiecărui dintre noi ne e teamă să nu contrazicem pe Kant sau pe Husserl. Ne e teamă să nu ne compromitem în ochii elitei, ignorând sau contrazicând litera de evanghelie care slujește astăzi drept supremă verificare a inteligenței filozofice. Și atunci ne mulțumim să fim „originali“ în umbra acestor

mari idoli, să creiăm ajustându-i și interpretându-i — ca în epoca cea mai sterilă a scolasticismului. Deși puteam fi pur și simplu noi înșine, nici originali nici ne-originali, ci noi înșine. Aceasta nu înseamnă că trebuie să neglijăm adevărul, ci să-l experimentăm pe seama noastră. Nu trebuie să cădem în cealaltă extremă, a negației; nu suntem mai originali „negând“ pe Kant sau Husserl de cum suntem adorându-i. Experimentarea și creația nu au nimic de aface — în actele lor decisive — nici cu Kant nici cu Husserl. Ei pot sluji drept obiecte gândirii, ca oricare altă realitate, și atâta tot.

Să nu ne sperie, iarăși, întrebarea: „ce va fi atunci?“. Puțin îmi pasă ce va fi când fiecare va gândi pe cont propriu și fiecare va creia experimentând. Va fi, în orice caz, o viață nouă; și voi ști să mă adaptez ei tot atât de bine ca și în aceasta pe care o viețuim acum cu toții. Dar mă gândesc că, din zecile de mii de experimentatori în științele pozitive, numai câteva sute au *creiat* ceva. Cu singura deosebire că în științele pozitive creația este transmisibilă, pe când în filozofie — atunci când se va descoperi o metodă experimentală — ea nu va mai fi. Este acum, dar atunci nu va mai fi; pentru că o metodă experimentală în filozofie nu poate să însemne altceva decât experiență pe toate planurile vieții. Și viața este atât de bogată în fiecare dintre noi încât nici o creație nu o va putea epuiza. Și nimeni nu va fi nevoit,

atunci, să imite pe altul. Creiația ar putea fi tot atât de organică cum este și trăirea.

Paradoxul oricărei filozofii — activitate prin excelență universală și impersonală — este că se poate reduce întotdeauna la o *experiență* precisă, concretă, personală. Iar dacă o filozofie nu are și această preimplicare concretă și personală înapoia ei — nu face doi bani. Este, atunci, numai un frumos sistem, adică o încercare realizată după toate regulile filozofice, școlărește sau profesoral. Dar nu e *filozofie*, adică unitate vie, organism spiritual.

Paradoxul de care vorbeam e următorul: filozofiile, deși au la baza lor experiențe, întâmplări, evenimente — deci realități din afara axelor spiritului — sunt totuși creații perfect spirituale, de valoare universală. S'a crezut până mai acum vreo sută de ani că activitatea filozofică trebuie păstrată dincolo de întâmplări, de „experiențe“. De ce? Pentru că, după concepția întregii filozofii stoice și creștine — concepție care se transmite prin Pascal și filozofiei sec. XIX — „experiențele“ sunt produsul pasiunilor. Orice se „întâmplă“, orice se „realizează“, aparține unui ordin pasional, deci despărțit esențial de spirit, participând la eroare.

Caracterizarea filozofiilor „personale“ din a doua jumătate a sec. al XIX-lea este tocmai această depășire a disociației precise și definitive care se făcea între „pasiune“ (întâmplare, experiență, ete-

rogameitate) și „spirit“ (stare, dialectică, omogeneitate). Depășirea a fost făcută posibilă printr'o revoluție a sensului „experienții“ și „întâmplării“: scoaterea lor din cadrele *pasiunii*, valoarea *spirituală* (deci universală și eternă) pe care a luat-o experiența și întâmplarea. Intr'adevăr, de acum înainte „întâmplarea“ (experiența) capătă valori tot mai accentuat spirituale. Experiențele, care caracterizează atât de mult „personalitatea“, încep să caracterizeze și o filozofie, pentrucă ele nu mai sunt obligatoriu pasionale și obscure — ci pot participa la un ordin de realități spirituale, așa dar universale. Lumea începe să vadă tot mai limpede că și întâmplările pot fi obiecte spirituale, adică obiecte de cunoaștere pură. Cu alte cuvinte, că și întâmplările sunt eterne.

Așa se explică atunci afirmația unui gânditor român (profesorul Nae Ionescu) ca orice filozofie trebuie să înceapă dela o experiență aproape fizică; de pildă, cineva care te calcă pe picioare. Căci, logic vorbind călcatul pe picioare n'ar fi posibil într'o lume perfect echilibrată și perfect orientată. Iar dacă el există, asta înseamnă că există eroarea. Deci, iată problema logicei.

Dar, cele scrise mai sus au implicații și mai responsabile. Pentrucă de conceptul de eternitate care se acordă întâmplării și experienții — depinde tot destinul viitoarei metafizici europene. Degajarea experienții de timp, valoarea ei de stare pură — cu alte cuvinte eternitatea oricărui fapt personal,

real, le vom vedea abordate de metafizica europeană.

Pentru o revizuire globală a vocabularului. S'au creiat tipare, scheme mentale, care ne împiedică să gândim eficace. De pildă: politic, politică, spiritual, acțiune, instrument, gândire, contemplație, aventură, etc. Toate acestea sunt cuvinte care nu spun nimic, dar cărora le corespund scheme mentale dezastruoase. Când auzim sau citim un asemenea cuvânt sau unul asemănător se creiază automat o schemă mentală, complet falsă.

De pildă, când cetim cuvântul „politic” — schema mentală evocată automat ne prezintă următoarele noțiuni organic legate între ele: acțiune reală, precizie în mișcări, eficacitate, interese mari (sau meschine; căci există și o schemă mentală paralelă, pejorativă), luptă, tactică, etc. Iar când întâlnim cuvântul „spiritual”, o schemă mentală creiată de atâtea lecturi și atâtea conversații confuze ne prezintă noțiunile: abstracție, renunțare la realități, singurătate, izolare, lipsă de viață, incapacitate de acțiune, lipsă de interes imediat, etc.

Toate acestea nu sunt numai false, dar sunt și ineficiente, adică nu ne ajută deloc să gândim. Nu facem decât să uzăm de schemele mentale pe care ni le-am asimilat până la o vârstă oarecare.

Gândirea trebuie să fie nu numai reală, dar și eficientă — adică nu trebuie numai să ne conducă

la lucruri, dar să ne și învețe să mergem mai ușor și mai sigur la lucruri. Din cauza unui vocabular uzat, confuz, improvizat — nimeni nu mai poate gândi eficient. E nevoie să se anuleze toți acești termeni care nu mai spun nimic, sau spun fals. Gândiți direct, și veți constata că încercarea schemelor mentale de a goni spiritualitatea din acțiune și viață, din realitate — este absurdă. Ni se spun astăzi o sumă de enormități asupra „primatului politicului“, asupra „luptelor de clasă“, asupra „vieții revoluționare“ — care nu sunt altceva decât automatisme puse în lucru de către schemele mentale.

Încă un semn al transparenței și debilității epocii pe care o depășim acum: absența noțiunii de păcat, de greșeală general omenească. Se pune accentul pe eroare (individuală), pe greșală întâmplătoare, de natură tehnică, pe incapacitate (personală) — dar *păcatul* general nu-l mai luăm în seamă când judecăm faptele unui om sau orientarea unei națiuni.

În piesele noastre mentale păcatul e de mult evacuat. De aici senzația de apă chioară pe care ți-o lasă orice demonstrație modernă asupra omului. Ai impresia că asculți ceva fără rădăcini adânci în realitate, în omenesc. De câte ori citești ceva „ge-

neral“ asupra omului — scris de un modern — ai senzația penibilă că îți pierzi timpul.

Observați cât de mult seamănă epoca pe care o depășim acum — cu sincretismul filozofic și alexandrinismul clasic. Oameni care nu cred și totuși acceptă credința. Admit posibilitatea experienței religioase, a cunoașterii mistice. Foarte mulți oameni care gândesc și vorbesc despre credință. Un interes relativ în „toate“. Incercări de sinteză prin mozaic, nu prin lăsarea la oparte; unitate prin aglomerare, nu prin intoleranță. (Dealtfel, intoleranța politică pe care o constatăm în unele țări sunt semnele probabile ale lumii care va veni. O lume care va fi la început barbară. Compară cu intoleranța creștină la sfârșitul imperiului roman). Insfârșit, fenomenologia — adică metoda de a explica nevăzutul ca pe văzut.

Omul de gust, de bun gust, este mai întotdeauna incult. Sau, în orice caz, foarte puțin informat în orice depășește sfera în care și-a pregătit el „bunul gust“ (literaturile clasice, literatura franceză, arta clasică, arta modernă). Informația, curiozitatea — strică gustul. Il lărgeste necontenit, îl face sincretist, îl face relativist — sfârșind prin a-l anihila. Cui îi plac prea multe lucruri, nu-i plac numai lucrurile bune. Cine înțelege prea bine

natura umană — înțelege greșit arta și „frumosul“. Incepe să piardă intoleranța, singurul criteriu fix al bunului gust.

Un om de bun gust nu iubește barocul. Un om informat îl adoră (d. p. Eugenio d'Ors). Unui om de gust nu poate să-i placă arhitectonica indiană, brutală, monstruoasă, fără perspectivă, fără sens. Și, de fapt, toți oamenii de gust care au scris asupra arhitectonicei indiene au mărturisit răspicat că e oribilă. Au trebuit să vină alți oameni, formați nu la școala bunului gust, ci formați în etnografie, în antropologie — ca să ne explice arta indiană, și să ne facă s'o iubim.

Ce e trist în afacerea aceasta este că dacă renunți la intoleranță, ești nevoit să renunți și la gust. Criteriul frumosului nu admite sincretism. Iar informația, cultura, conduce la o totală toleranță față de tot ce a produs efortul uman. Un desen primitiv, o oală sumeriană, o scoică melaneziană, un plug, o casă, o scoarță, un cântec — toate se explică prin informație, și toate se înțeleg. Iar înțelegându-le, nu se poate să nu le iubești. Iar dacă iubești *totul*, se mai poate numi că ești un om de gust?

Omul de gust trebuie să aleagă, să compare tot ce-i aduce nou experiența cu canoanele sale bine clădite (clădite pe o anumită cultură), să respingă tot ce nu este justificat de aceste canoane. Anatole France, când a respins pe Dostoewski, în numele bunului gust a făcut-o. Și avea perfectă drep-

tate. Acum, Dostoiewski este acceptat de bunul gust. Dar câți alții nu sunt acceptați! Eugenio d'Ors a luptat ca să introducă barocul în sfera bunului gust, fără să izbutească. Dar arta eschimoșilor, dar cea mongolă, dar cea melaneziană? Modernismul a revendicat pentru sine o sumă din aceste experiențe artistice „primitive“. Dar nu știm câtă seriozitate se punea în aceste revendicări, și nu știm mai ales, succesul lor. Și încă, numărul experiențelor „primitive“ era extrem de redus.

Lucrurile sunt lesne de înțeles. Bunul gust este clădit din trecut, pe un anumit trecut. Iar cultura este clădită pe experiența tuturor trecuturilor, și mai ales pe prezent; pe ceiace se descoperă, se învață și se iubește *acum*. Cel care vrea să afle întreaga solidaritate a speței umane în efortul ei către cunoaștere și iubire — trebuie să renunțe la bunul gust. Iar cel care voește să rămână un bun critic de artă (de orice artă), cel care voește să-și mențină și să-și perfecționeze bunul gust — trebuie să-și apere cu orice preț ignoranța. Căci numai ignoranța (relativă; adică limitată la anumite sfere) știe să afirme cu hotărâre ierarhia valorilor.

Anul 1933 a cunoscut cele mai multe încercări literare, esseistice și filozofice asupra morții. Tinerii scriitori și gânditori români au luat atitudine și față de această problemă esențială.

Am crezut întotdeauna că cei cari nu se întreabă asupra morții nu-și pot trăi complet și competent viața. Dar, mi se pare că există aici o mare neînțelegere, care zădărnicește și cele mai superbe eforturi de a cuprinde realitatea morții. Căci toți cei cari au scris despre moarte, au pornit dela reflecții filozofice sau dela experiențe personale. Ori, moartea — ca și viața — își refuză sensul ei ultim celui care este singur, celui care o privește ca un ins. Experiența morții, dintr'un punct de vedere personal, nu revelează de cât caracterele ei superficiale: transitorietatea, evanescența, pierderea.

Iar dintr'un punct de vedere filozofic, rațional, abstract, teoretic, — moartea se relevă fie drept un fenomen natural (și ca atare ne-mai-înteresând conștiința intimă) fie drept un mister, un paradox. În ambele cazuri, nu se ajunge la *realitatea* morții, ci numai la *constatarea* ei. Fiecare constată că există moarte, și constatarea aceasta îi conduce la o serie de lamentări, de premoniții, de aforisme. Lucruri frumoase, fără îndoială, dar care nu au nimic deaface cu realitatea morții.

Acum câțiva ani, când moartea nu ajunsese încă o modă și nu se punea ca problemă primă, am început a publica o serie de articole tehnice asupra învățaturii morții, a pedagogiei și artei de a muri bine. Lucrurile acestea nu erau inventate de mine. Le-am adunat din documente certe — și asiatice, și europene — și am încercat să obțin o priză

mai directă și mai concretă asupra acestei taine decât ași fi putut obține prin experiența mea proprie și reflecții teoretice.

Moartea este un lucru care se învață. La început nu înțelegi nimic, după cum nimic nu înțelegi nici din viață. Iși are o gramatică a ei, un dicționar al ei. Și după cum nimeni nu poate învăța o limbă complet deosebită ascultând pe cei care o vorbesc și încercând să ghicească ce spun — ci deschid gramatica și dicționarul, și încep a învăța, lecție după lecție — tot așa nu veți afla ce este moartea atât timp cât vă veți mulțumi să vă dați cu părerea cam ce poate fi ea. (Înțeleg perfect că ceiace vreau eu să compar — moartea cu o limbă străină — sunt incomparabile. Este numai un fel de a sugera, și nimic mai mult).

Documentele acestea există. Ele sunt folclorul și „cărțile morților“ (egipteană, tibetană, celtică, iudaică). Moartea nu poate fi înțeleasă de om, ci numai de oameni. În om, în ins, intuiția fantastică, intuiția care poate cuprinde global și esențial realitatea — este fărâmițată, este mai ales alterată. Prezența fantastică într'un ins este nevroză; prezența fantastică într'o colectivitate este folclor. Fantasticul, iraționalul (teluric sau ceresc) este asemenea unei limfe care străbate prin tot organismul vieții asociate; îndată ce se izolează, se individualiază, limfa aceasta se descompune, putrezește.

Povestirile fantastice, chiar scrise de un geniu

ca Edgar Poe, îți repugnă prin exalațiile lor neurotice, bolnave, inumane, demoniace. Fantasticul folcloric, dimpotrivă, te pune în contact direct cu o realitate irațională dar concretă; cu o experiență asociată în care s'a concentrat intuiția globală a vieții și a morții.

Inveți despre moarte numai dela aceia cari au cunoscut-o, care au cultivat-o, care s'au întreținut cu ea în lungile secole de așteptare, în nopțile apocaliptice. Inveți despre moarte numai dela oamenii care au cunoscut-o fără să moară. Cât de paradoxal pare lucrul acesta, el este totuși adevărat, simplu și adevărat. Într'o intuiție reală, folclorică, întâlnești realitatea morții, cunoști vămile ei, înțelegi întunecatul ei destin. Un om care moare într'o legendă prețuiește mai mult (din acest punct de vedere, al *cunoașterii*) decât toți eroii cari mor în toate romanele moderne.

Un om moare, într'un roman, *individual*, moare pe cont propriu; ne dă o emoție estetică, și atâta tot. Un om, care moare într'o legendă, exprimă întreaga problemă, *reală*, (nu *artistică*) a morții. Povestirea morții lui este astfel redată (cu mijloace magice, ritmul, sonoritatea, fantasticul) încât ni se comunică o emoție reală, obiectivă — nu una estetică. Moartea, în folclor, este o cunoaștere tot atât de concretă ca și în religie. Pentru că e într'un contact direct și viu cu însăși esența existenței omenești, contact magic, fantastic, pe care numai viața

asociată îl poate menține, pe care orice individualizare îl anulează.

Reprezentarea morții în folclor este cel mai bun instrument de cunoaștere pentru cercetarea acestei realități de care vorbește toată lumea astăzi. Citiți bine izvoarele, și veți înțelege că fiecare om își întâlnește moartea în care a crezut, moartea pe care și-a reprezentat-o.

Ce deosebește o bucată literară de alta din aceeași țară, din aceeași epocă? Ce aseamănă o bucată literară folclorică din Balcani de alta din Australia? Și o legendă folclorică asiatică, veche de două mii de ani, de una creiată acum în Pirinei sau Vosgi? Doi scriitori, din aceeași țară, de aceeași vârstă, de aceeași meserie — vor produce două opere literare fundamental deosebite. Acelaș lucru cu ceilalți artiști, pictori, sculptori, iconari. Comparați și operele folclorice; din orice timp ar fi ele, din oricâte continente ar fi culese — au un aer de familie pe care oricine îl observă.

Asemănarea aceasta se datorează *prezenței fantastice* păstrată de orice producție folclorică. Viața asociată care creiază folclorul — deși realizarea este obținută întotdeauna de un individ, care știe să concentreze emoția aceasta colectivă — imprimă o anumită magie formelor verbale, ritmurilor, schemelor dinamice. Creația folclorică este un proces nedisociat de subconștientul uman (nu indivi-

dual) din toate timpurile. Este un contact direct cu fantasticul. O creație „cultă“ se rupe din această turbure magie; ea exprimă o viziune personală a lumii, o emoție obținută pe cont propriu, nu participând la emoția unei întregi colectivități.

Este ceva concret și pozitiv în această asemănare fundamentală dintre toate producțiile folclorice. Nu trebuie să vorbim de „mentalitate primitivă“, de „superstiții“, etc.

Acestea n'au ce căuta aici. Ele sunt mediul nutritiv în care și-a înfipt adânc rădăcinile instrumentul de cunoaștere mitică, simbolică, fantastică. Este o cunoaștere concretă în folclor, ceiace nu se găsește în opera oricărui mare literat sau artist. Trebuie să fii un Dante, un Shakespeare, un Goethe, un Dostoewski, ca opera să ajungă un instrument de cunoaștere. Pe câtă vreme, orice producție folclorică poate fi un instrument de cunoaștere; pentru că participă la această prezență fantastică, prin care se ajunge la rădăcinile lucrurilor, se intuește substanța realității, se exprimă limitele vieții și nemărginirea morții.

Pentru mine, cel care suferă mai mult în „Luminile Orașului“ nu este Charlie Chaplin. S'a vorbit atât de elogios despre tragismul acestui film încât nu mai încerc să-l comentez aici. Dar mi se pare că s'a exagerat „suferința“ lui Charlot. Un om care suferă continuu, care se mișcă pe o linie

tragică întreruptă pe alocuri de comic și grotesc, dar niciodată de *uitare*, de inconștiență — ajunge să-și atenuieze suferința, aproape s'o neutralizeze.

Cu totul altfel stau lucrurile în ceiace privește pe celalt personagiu principal al „Luminilor Orașului“, pe bogătașul care trăiește două vieți paralele, are două conștiințe ce niciodată nu se întretaie. Tragicul acestui om mi se pare dincolo de orice limită. Omul acesta se deșteaptă la o viață nouă (când se îmbată) uitând, cu desăvârșire cealaltă viață de toate zilele (când e sobru). Dacă Chaplin are geniu, apoi fără îndoială că geniul său este definitiv realizat în acest film care simbolizează cu rară discreție, dar precis, eternul dualism al sufletului omenesc, eterna viață dublă pe care o trăim fiecare dintre noi. Căci, tragicul constă tocmai în faptul de a nu mai putea trăi o anumită viață, în nevoia obscură de a o uita, de a scăpa de ea — și în revenirea continuă la viața dintâi. Uităm o viață, un fel de a trăi și de a înțelege lumea, pentruca s'o reîntâlnim a doua zi. Ne zbatem întotdeauna între două lumi, trăim două vieți, complect separate între ele, ne deșteptăm pe rând în fiecare dintre aceste trăiri — și ne deșteptăm într'una uitând-o pe cealaltă, dar niciodată uitând-o definitiv.

Neputința aceasta de a uita definitiv, de a încheia sau lichida definitiv o trăire în dauna celeilalte, alimentează un tragism dintre cele mai autentice. Inchipuiți-vă pe bogătașul din „Luminile

Oraşului“; viaţa lui dublă, aşa cum e viaţa fiecărui om, îl întrerupe neconţinut dintr'o înlănţuire de experienţe ca să-l zvârle în altă înlănţuire, unde regăseşte memoria, judecăţile de valoare, maniile temperamentale, într'un cuvânt tot ce constituie o viaţă complectă. Intre cele două vieţi nu există continuitate; le desparte un soi de „salt calitativ“ extrem, căci fiecare alimentează altă personalitate, şi aceste două personalităţi nu se întâlnesc niciodată.

Tragicul nu constă în acest dualism, ci în revenirea lui ritmică, în destinul omului de a nu putea încheia definitiv una din cele două personalităţi. Prelungirea dualismului produce tragicul, prelungirea lui până ce se identifică cu destinul.

Sunt oameni care, cetind, asimilează atât de personal materia cărţii încât nu o mai memorează, nu reţin nici amănunte, nici scheme generale. Îşi amintesc de carte ca de o melodie, păstrează numai starea sufletească provocată sau precipitată de lectură. Alţi oameni, citesc şi reţin; nu e vorba de memorie — ci de bucuria pe care o au descoperind în materia cărţilor obiecte pe cari le pot iubi, în jurul cărora pot reflecta, cu care pot face *cultură*, sau artă, etc.

Cunosc lectori prodigioşi cari nu pot vorbi decât foarte vag, foarte general, despre cărţile citite. Şi sunt alţi cetitori, cari cunosc puţin o carte,

și cari totuși pot spune admirabile lucruri în jurul lecturilor, pot vorbi foarte frumos, memorează și comentează cu o adresă uluitoare.

Speciile acestea de cetitori nu trebuiesc confundate. Noi apreciem, e drept, pe aceia cari au memoria vie a cărților, cari ne pot vorbi despre autorii favoriți, pot cita copios pasagii și întreprinde oricând exegeze. Dar nu e mai puțin adevărat că cei mai prețioși cetitori sunt aceia care *uită* cărțile, care asimilează atât de personal gândurile sau emoțiile autorilor încât nici nu-și mai amintesc de unde le-au luat; cetitorii cari izbutesc să transforme funcția aceasta dificilă a lecturii într-o funcțiune organică, naturală, imitând gestul naturii (care nu păstrează niciodată contururile obiectelor asimilate, *memoria* lor, ci transformă neconținut substanța). Autorii preferă să aibă câți mai mulți cetitori din prima clasă. În ceiace mă privește (aducându-mi aminte și de cele ce scria André Gide vorbind despre Gourmont) ași dori să nu am decât cetitori care să mă *uite* îndată ce m'au cetit; osmoza dintre substanța scrisului meu și sensibilitatea lor să fie perfectă.

Marea dificultate a unui roman modern este următoarea: ești nevoit să insuflă personagiilor o viață interioară inautentică, formată din sentimente demodate și truisme, pentru că majoritatea oamenilor moderni nu cunosc alt mecanism psihologic, nu

au alte experiențe interioare. Și atunci romanul pare învechit, viețile de-acolo par cunoscute, prea cunoscute. Intr'adevăr, romancierul modern se găsește într'o curioasă dilemă; sau acordă personagiilor o adevărată viață interioară, așa cum a făcut-o posibilă experiențele veacului acesta, și în acest caz romanul nu e *real*, nu e adevărat, și deci nu e autentic; sau lasă personagiile așa cum sunt, și atunci ele își descoperă o viață interioară automatizată, alimentată de aceleași vechi scheme și aceleași sentimentalisme — și deci romanul nu mai e modern, personagiile nu mai sunt autentice. Dar într'un roman adevărat autenticitatea este egală cu inautenticitatea personagiilor. Pentru că așa sunt, de fapt, oamenii: inautentici, automatizați. Și dacă vrei să-i redai așa cum sunt, apoi trebuie să le păstrezi tocmai specificul lor: *inautenticitatea*. În acest caz, însă, romanul nu va prezenta nici un interes, căci oamenii vor gândi, vor simți și vor vorbi acolo ca în orice roman de o sută de ani încoace...

Adevărul este că progresul realizat de cultura modernă nu a fost încă asimilat de oameni. Ceiace ne-a învățat psihologia, arta, știința modernă — n'a trecut dincolo de sfera pur intelectuală a conștiinței noastre. Un om modern poate vorbi foarte frumos despre relativitate, despre expresionism și despre noua biologie — dar viața lui interioară a rămas tot atât de automatizată, reacțiile lui sunt tot atât de primare. Dacă am putea prinde pe o

placă de gramofon reveriile lui, gândurile lui, sentimentele lui, ne-ar înspăimânta gradul de inferioritate. Am întâlni cele mai penibile truisme, cel mai plat sentimentalism, cea mai detestabilă incoerență. Și totuși omul acesta cunoaște o sumă de lucruri pe care nu le cunoștea un om dela 1880, judecă și apreciază arta modernă, gândește pe urmele unei filozofii moderne...

E fatal, deci, ca într'un roman care vrea să surprindă cursul ascuns al vieții interioare a fiecărui personaj — oamenii aceștia să pară *învechiți*, tipuri cunoscute, neutri. Totuși, așa sunt ei, și aceasta înseamnă autenticitate în roman. Altminteri, vei scrie o carte în care viața interioară se armonizează cu viața exterioară a personajilor — dar aceasta ori e o excepție, ori e un neadevăr.

Important însă e faptul: cum să faci să înțeleagă pe cetitor că ceiace i se pare lui banal și inautentic în roman este singura autenticitate valabilă?

Ași vrea să citesc un roman în care oamenii să nu aibă păreri. Cred că aceasta ar fi cea mai mare autenticitate îngăduită creației literare: personajii cari nu au păreri personale — ci le împrumută, le argumentează, le critică, după împrejurări. Observați bine un om modern; la el împrejurările contează. Intr'o anumită zi, la un anumit ceas, într'o anumită întâmplare, susține un lucru, crede în

el, îl aprobă și îl promovează. În alte împrejurări crede și susține — dacă nu contrariul, cel puțin un lucru deosebit, *alături* de cel susținut altădată.

Oamenii moderni nu au opinii; împrumută felurite opinii sau credințe, după împrejurări. Am urmărit îndeaproape câțiva contemporani de ai mei; am verificat această continuă adaptare împrejurărilor. Nu adevărurile, nici părerile, erau cele care contau într'o discuție; ci tensiunea sufletească, împrejurarea „istorică“ (dacă mi se iartă această expresie). Oamenii vorbesc de cele mai multe ori nu pentru a-și exprima anumite păreri, sau pentru a colabora la lămurirea unui adevăr — ci vorbesc ca să exprime *împrejurarea*, „evenimentul“ sufletească de atunci, liniile lor de forță de atunci.

Se spune: oamenii se schimbă. E o exagerare. Nu se schimbă — pentru că *nu sunt* niciodată. Din zecile de împrejurări prin care trec — și în care vorbesc, în jurul cărora gândesc — sunt câteva care se repetă, sau sunt mai viguroase, mai accentuate. Evident, din împrejurările acestea care se repetă, oamenii alcătuiesc un fel de schelet teoretic, un „sistem“ embrionar. Pe care îl părăsesc lesne, evident; și atunci se spune că și-au schimbat ideile, că „se schimbă“...

Ce iese mă miră, este faptul că n'am întâlnit, încă, în literatură această autenticitate umană. N'am cetit, încă, un roman în care un personaj

să afirme într'o zi un lucru, și a doua zi alt lucru; așa cum se întâmplă în viață. În romane, oamenii sunt grozav de consecvenți în ceea ce privește *părerile* lor. Proust și cei cari au venit după el au ilustrat admirabil inconsistența, pluralitatea, ambiguitatea tuturor sentimentelor, orgoliilor și reveriilor umane; dar nici unul, după câte știu, n'a realizat această mare autenticitate, scriind un roman în care să se vadă oamenii așa cum sunt și din punctul de vedere „rațional“, argumentativ; oameni, adică, fără opinii, ci numai cu reacții personale față de împrejurări.

Pentru anumiți oameni încrezători în progresul continuu al științei și al civilizației, aș recomanda lectura monografiei lui Lucien Thorndike: „*A history of magic and experimental science*“. Veți vedea ce tragică e inconștiența cu care oamenii repetă „adevărurile“ timpului lor. E uimitor cât de rezistente sunt „adevărurile“. Deprimant nu e faptul că acei oameni inteligenți ai antichității și evului mediu au făcut erori grosolane — ci faptul că sute de asemenea oameni inteligenți le-au repetat și le-au acumulat în decursul secolelor. E deprimant spectacolul omenirii care se încăpățânează într'un „adevăr“, împotriva tuturor evidențelor. Pe mine nu mă neliniștește faptul că Biserica Romană a prelungit câteva din erorile antichității (alături de atâtea alte adevăruri fertile) — ci faptul că

Biserica este atacată pentru acest lucru. Lumea se încapățânează să socotească Biserica o molimă, o pacoste — pentru că au apucat în tinerețea lor „adevărul“ științific, care le spunea asemenea ineptii despre Biserică și despre religie.

Adevărurile sunt tot atât de primejdioase ca și erorile. Când te cramponezi de un „adevăr“ (pe care l-ai împrumutat în tinerețe, înainte de osificarea spirituală) nu mai poți vedea nimic altceva din toată realitatea care te înconjoară. Nu mai poți crește, și ești condamnat să „înțelegi“ toată viața acel sector de realitate pe care ți l-ai ales în ceasul când te-ai solidificat.

Dacă omul ar ști să renunțe la adevăruri cu aceiași libertate cu care renunță la eroare, poate că s'ar putea vorbi de evoluție și de progres. Dar noi vedem oameni în cari adevărurile rezistă cumplit, mult timp după ce le-a trecut timpul. De pildă, evoluționismul. Dela o ipoteză mai mult sau mai puțin justificată în biologie, a ajuns temelia tuturor științelor, superstiția tuturor înțelegerilor. Sunt oameni cari nu mai pot înțelege nimic, tocmai pentru că nu mai sunt liberi să admită și altă ipoteză, să încerce și altă metodă, să adopte și alt punct de vedere.

Nici nu bănuiești ce încet progresează omenirea din cauza adevărilor.

Compară succesul hegelianismului în prima jumătate a secolului trecut cu succesul freudismu-

lui în prima jumătate a secolului nostru. Amândouă, chei prin care se explică realitatea și experiența, în mod absolut. Totul se explică, dar cum? Prin identitatea dintre interior și exterior; la hegelianism acestea sunt concepte metafizice, la freudism „concepte“ psihologice. Vulgarizarea și automatizarea explicațiilor; toți pot înțelege totul; explicația în serie. Nu mai există individualul, neprevăzutul, gratuitul, saltul liber, aristocraticul. Totul se explică prin identitatea interior-exterior. Totul își are un rost, o explicație, o necesitate. Arta de a suprima dificultățile.

Vezi acum și deosebirea dintre hegelianism și freudism; cel dintâi abstract, cel de al doilea semi-abstract, diletant, demagogic, libertin. La cel dintâi, Absolutul cu majusculă; la cel din urmă degradarea absolutului, laicizarea lui. În această sută de ani care îi despart, a intervenit ceva: democrația, cultura în serie, pentru toți și pentru oricine. Hegelianismul îți cerea să fii filozof ca să poți înțelege totul, dar absolut totul; freudismul îți cere numai să fii semidoct.

Dacă putem învăța ceva din istorie și din istoria civilizațiilor, atunci fără îndoială că acel lucru este următorul: nimic nu se distruge prin critică, nimic nu-și justifică existența sau rostul prin rațiune; nici negarea unei valori, nici afirmarea ei nu depinde de inteligența sau de voința noastră;

o valoare este suprimată numai prin creierea altei valori, un sens este anulat prin creierea altui sens, o concepție a lumii rămâne în picioare — oricât ar fi ea de absurdă, de înapoiată, de șubredă — până ce e înlocuită de altă concepție despre lume. Dacă putem înțelege ceva din acest exasperant mister al vieții și al istoriei, trebuie să recunoaștem că nimic nu contează în afară de gestul inițial al vieții, *creația*. Perfecțiunea este o absurditate, de care viața nu ține niciodată seama. Un lucru perfect este o abstracțiune, un ideal, o himeră. În locul perfecțiunii, viața ne oferă organicitatea, trăirea articulată, stilul.

Orice am face noi, oricât ne-am zbate cu infinitele resurse ale inteligenței noastre — nu putem trece peste acest adevăr simplu: că singura justificare a unui gest este organicitatea lui. Inutil să reflectezi, inutil să critici, inutil să lauzi; un lucru, un om, o judecată, rezistă atât timp cât rămân alimentate de viața din jurul lor. Nu există decât o singură posibilitate de negație: depășirea lor, înecarea vieții lor cu altă viață, mai vastă, mai densă, mai fertilă.

Astfel stând lucrurile, singura certitudine practică, de care ne putem folosi pentru articularea vieții noastre proprii, este următoarea: că *existența* trebuie să coincidă cu *creația*; că *a fi* trebuie să însemne o creație continuă, o neîntreruptă depășire, o îmbogățire a vieții universale cu forme noi și vii, cu gesturi noi și fertile. *Suntem*, întrucât

viața noastră este un organism — adică o structură bine articulată, în care seva circulă fără obstacole, în care formele se împlinesc unele pe altele, în care a supraviețui înseamnă a te creia neîncetat pe tine. Aici nu există „superior“ și „inferior“; nu se poate spune despre o formă că este mai bună decât alta. Tot ce se poate spune este că poate folosi de model, că poate folosi de metodă, că poate fi înțeleasă de mai multă lume, că valențele ei sunt mai mici sau mai mari, că realizează mai aproape de universalitate îndemnul inițial al vieții.

Singura justificare a unei existențe este viața din ea, intensitatea, fertilitatea, adâncimea ei. Bucuria, lumina, victoria, caritatea, depășirea, continua depășire, speranța — toate acestea sunt semne că viața gâlgâie acolo plină și organizată. Apreciez un om, o gândire, o operă — după autenticitatea lor; adică după gradul de apropiere de coincidența *existență = creație*.

Culturile sau civilizațiile nu stau niciodată, între ele, în raport de inferioritate sau superioritate. Este absurd să spui că civilizația austro-asiatică, de pildă, este inferioară civilizației indiene, iar aceasta inferioară civilizației mediteraniene. Fiecare are un *stil* aparte, și noțiunea de „inferior“ sau „superior“ (ca și aceia de „perfecțiune“) trebuie aplicată *înăuntrul* acestui stil; ea poate avea

un sens numai față de istoria acestei culturi, de formele vii și moarte ale acestei civilizații.

Singurul criteriu de comparație al culturilor și civilizațiilor este gradul lor de *universalitate*; unele culturi sunt pur locale, altele sunt (sau tind a fi) universale; adică, au o valabilitate mult mai ridicată. Evident, nu există cultură — cât ar fi ea de „primitivă“ — care să nu poată fertiliza o altă cultură. Dar unele culturi (cea mediteraniană, cea indiană) au izbutit să-și sublimeze stilul lor, tipul lor specific, în *metodă*. Și metodele sunt, cel puțin temporar, universal aplicabile.

Asta nu înseamnă că o civilizație austro-asiatică este „inferioară“ civilizației noastre. Sunt creatori cari au făcut școală; alții, cari au rămas izolați. Sunt familii de plante cu peste o mie de specii; altele, cu două sau trei specii.

Dintr'o scrisoare a lui Tomas Morus către fiica-sa Marquerite Roper, ilustra umanistă: „Nu trebuie să căutăm numai gloria în Litere, ci mai ales înțelepciunea care ne dă fericirea. Aceasta e și părerea *filozofilor* celor mai luminați, piloții aceștia pricepuți însărcinați de providență să ne conducă pe marea furtunoasă a vieții...” (cit. *Emile Dermenghem*, „Thomas Morus et les utopistes de la Renaissance“, p. 25).

Observați că „filozofii“ la care se referă autorul *Utopiei* n'au nimic comun cu controversiștii

timpurilor noastre. Acei oameni căutau în primul rând înțelepciunea, care dădea fericirea; nu fericirea mundană, se înțelege, ci o stare de echilibru, de lumină interioară și consistență sufletească pe care anevoie o vom întâlni în timpurile noastre. Filozofii deacum au problematici, adică obstacole zvârlite unul după altul în calea realizării de sine, în calea trăirii. Dela Kant înapoi, de când filozofia a început să se confunde cu teoria cunoașterii, sensul vechi al filozofiei (înțelepciune — fericire — echilibru interior — mântuire) a dispărut. Deaceia vechea ecuație „filozofie = fericire“ ni se pare acum ridiculă. Noi nu mai putem înțelege că, pe vremuri, se făcea filozofie pentru a atinge fericirea; nu înțelegem de ce, de pildă, filozofia era foarte mult asemănată cu erotica. Și totuși, între aceste două „funcțiuni“ cei vechi găseau o foarte interesantă analogie; amândouă erau reale (nediletante, deci), amândouă căutau o fericire laică (în afara harului), amândouă dădeau un sens existenței — un sens creat dintr'o serie de experiențe.

Pentru noi modernii, care nu cunoaștem viața spirituală decât în cadrul unei problematici, în cadrul unei „căutări“ dramatice (sau, mai precis, catastrofale) — este foarte greu să înțelegem analogia dintre filozofie și confort spiritual.

Noi credem că confortul spiritual este o atitudine sceptică, ilustrată de un Renan sau Anatole France, uitând însă că, mult mai înainte de acești

sceptici comozi, confortul spiritual era căutat și trăit *real* de atâția filozofi.

Kant, instaurând primatul teoriei cunoașterii în orice filozofie, a introdus o siccitate și o asceză laică prin care filozofia se îndepărtează tot mai mult de confortul spiritual, de înțelepciune și mântuire. Așa se și explică, dealtfel, de ce orice spirit viu al timpului se simte dator să ia atitudine contra filozofiei ca atare. Marile creere cari au adus un aport real acestui continent modern, dela Nietzsche la Heidegger (trecând prin filozofi de meserie ca Bergson, Max Scheller și Chestov) — s'au manifestat dela începutul maturității lor contra filozofiei ca teorie a cunoașterii. Dealtfel, de vreo optzeci de ani încoace, Europa și gândirea europeană nu învață și nu progresează decât prin asemenea oameni.

V'ați închipui că Montaigne a fost cel dintâi apologist al „primitivilor”? În *Essais* (liv. III, ch. VI) vorbește cu mult entuziasm de naivitatea, curățenia sufletească și omenia indienilor americani. Viciile europenilor și morbul „civilizației” sunt cu multă artă puse față în față de virtuțile și naturalețea amerindienilor. Și „în ceiace privește îndrăzneala și curajul lor, fermitatea, constanța, hotărârea contra durerilor și a foamei și a morții”, Montaigne nu ezită să le pună alături de marile pilde ale antichității.

Multă lume bănuia că simplitatea și „natura“ — ilustrate de apologia „primitivilor“ — sunt noțiuni cari aparțin secolului XVIII-lea. Iată însă, în plin Montaigne, aceste elemente de apologie. Numai că acest mare francez justifică înțelepciunea amerindienilor prin pildele greco-latine. Acordă acelor „naivi“ o morală civică pe care Renașterea o popularizase. Și iată pe primitivi vorbind și făptuind ca în „Viețile paralele“ ale lui Plutarc.

Dar această îmbinare organică a lumii greco-romane cu exotismul noii geografii este tocmai caracteristica stilului baroc (analizat de Eugenio d'Ors). Și atunci Montaigne, la o a doua lectură, apare ca cel dintâi teoretician al barocului — concluzie care ne încurcă puțin socotelile. Căci Montaigne era socotit ca cel dintâi dintre clasicii veacului nou. Iar dacă el se leagă — așa cum trebuie să fie legat — de secolul XVIII-lea, istoria gândirii europene capătă alt aspect.

În orice caz, pentru iubitorii lui Montaigne, recomand o lectură atentă a întregului acest capitol al VI-lea din cartea III-a.

Imi cade în mână o etimologie a cuvântului „problemă“. O găsesc interesantă de comentat, pentru că în jurul acestui cuvânt și a derivatelor lui („problematică“) se poartă de câțva timp zgometoase polemici.

Cuvântul grecesc *problema* derivă dela verbul

proballo și desemnează orice se interpune sau poate fi voluntar interpus în drumul nostru către scop. Obstacol, deci, dar și apărare. Acesta era sensul lui organic, universal: punct obscur pus în urmă sau zvârlit în fața capacității noastre cognitive. Obstacol — sau apărare. De pildă, în tragedia lui Eschil, „Cei 7 în fața Tebei“, scutul celui de al cincilea erau numit *Kyklopón bómatos problema* adică „apărarea rotundă și mobilă a trupului“. Eschil cunoștea cuvântul „problemă“ într'un sens foarte direct, foarte realist. Este adevărat că, mai târziu, sensul de „apărare“ s'a complicat. Dar nu era mai puțin o „apărare“, sau un obstacol.

Acum, sensul matematic al cuvântului a întrecut cu mult și a făcut să dispară din mintea modernilor sensul real al „problemei“. De unde cândva problema era o apărare a minții contra erorilor și confuziilor, era un obstacol în calea aproximațiilor și a semi-adevărurilor — acum ea este o complicație dramatică, creiată de mintea noastră. Este ceva pe jumătate gratuit, și inutil. O intrusiune nebanuită a matematicii în viața spirituală.

Cu câtă melancolie se citesc lucrările de știință și critică erudită mai vechi de 50 de ani. Cu cât sunt mai exacte, mai riguros științifice, cu atât sunt mai melancolice. Imi vine să cred câteodată că, din toată această grămadă de lucrări exacte,

științifice, *adevărate*, nu se alege nimic; și nu se alege nimic cu cât sunt mai riguroase. O carte științifică în care supraviețuiesc anumite neadevăruri de bază; anumite sentimentalisme structurale, o voință personală de a interpreta lumea sau istoria — are mai multe șanse să intereseze, peste 50 sau o sută de ani, decât o carte cinstită sau perfectă. În istorie, mai mult decât în literatură, o carte supraviețuiește nu prin adevărurile ei — ci prin valoarea umană, personală, a autorului. Lucrarea voluminoasă a contelui Gobineau, *Sur l'inégalité des races humaines*, n'a fost niciodată o carte riguros științifică acceptată de savanții specialiști, deși dovedea o erudiție prodigioasă pentru vârsta autorului. Totuși, această carte se mai citește și astăzi, pentru ceiace ascunde ea personal și temperamental — nu pentru „adevărurile“ ei. Dela apariție și până astăzi au apărut cel puțin cinci cărți de epocă, asupra aceluiaș subiect, cinci cărți riguroase, științifice, adevărate, obiective — cari și-au trăit traiul lor de 15—20 de ani, și au sombrat apoi pentru totdeauna. Au fost înlocuite cu altele.

Cazul „Istoriei critice“ a lui Hajdeu e identic. O carte plină de ipoteze fantastice, cu intuiții de geniu; care n'a fost acceptată de știință nici în anul care a apărut, nici în urmă. Și totuși se citește; pentru Hajdeu, nu pentru „adevărurile“ care le coprinde. „Adevărurile“ acestea, atât de schimbătoare, atât de perfectibile încât ajung uluitor de

relative, se găsesc la îndemâna oricui în ultimul manual, mai precis în ultima recenzie a ultimei ediții a acestui manual. Dacă ești un cetitor harnic și te grăbești să sfârșești cartea într'o lună de zile—poți fi sigur că stăpânești „adevărurile“ în chestiune timp de câteva luni, poate chiar un an.

Sunt unele cărți care necesită atât de îndelungă maturizare încât se învechesc și sunt depășite de știință înainte chiar de apariție. Cam astfel a fost cazul *Geticei* lui Vasile Pârvan, lucrare genială care se va citi pentru Pârvan, nu pentru adevărurile sale, adevăruri an după an tot mai îndoielnice.

Nu rezistă, și în istorie, și în știință, decât cărțile personale, cărțile care trasează autobiografia eruditului sau a savantului. *Orpheus*, manualul de istoria religiilor al lui Solomon Reinach, este o carte profund eronată, superstițioasă, personală; o apologie a toleranței, a libertății individuale; o teorie cu desăvârșire fantastică a originilor religiilor. Și totuși se citește și astăzi. Pentru că e scrisă personal și temperamental. Pentru că afirmă o atitudine, greșită, strâmtă — dar o atitudine. Știu zece manuale contemporane cu *Orpheus*, infinit superioare, care astăzi sunt deja învechite. Peste zece ani nu le va mai citi nimeni.

Istoria e o voluptate foarte înșelătoare și o disciplină care nu-și salvează niciodată pe cei mai riguroși adepți. Istoria nu ajută să supraviețuiască decât pe acei care o fac, nu și pe acei care

o cercetează obiectiv. Cu cât ești mai obiectiv, cu atât ești mai trecător, mai muritor. Subiectivitatea, voința personală, elanul temperamental — numai acestea sunt păstrate în istorie. Obiectivitatea era recompensată, în serie lungă, numai în alte timpuri, când nu ajunsese „disciplină științifică“, nu erau mijloace de informație, nu existau biblioteci cu milioane de volume.

Un istoric poate fi cetit, de către cei cari vin pe urmă, numai dacă a adăugat ceva vieții, istoriei concrete și numai dacă a avut o personalitate vie, dacă a izbutit să violenteze lumea din jurul lui sau s'o refracte puternic prin cristalul personalității sale.

Pentru că viața a obținut înscăunarea criteriului „obiectivității“ ca singurul criteriu pentru aflarea adevărului — se răzbună anihilând pe toți martirii rigurozității probe și științifice, păstrând în memoria ei vie numai pe marii subiectivi, pe oamenii cari au tratat istoria și știința paradoxal, fantastic, personal.

Este un ritm pe care ar trebui să-l studieze toți acei care vor să înțeleagă ceva din rostul istoriei în cultura contemporană.

În timpul nostru sunt foarte mulți oameni care cred că pătrund și interpretează realitatea spirituală prin „expresii fericite“. De pildă, spui că X este un pitagorician proteic, sau Y este un pas-

calian fără agonie — și brodezi o pagină întreagă pe aceste „trouvailles“ pur verbale; care de obicei n'au nici un sens, iar când au vreunul, nu merită nici o atenție.

Căci, să fim serioși, ce importă dacă „Rubens este un privat-dozent fără auditori“ sau dacă „Dostoewski este un iluminat cu pergamente“? Intrucât ne ajută să înțelegem opera lor aceste simple jocuri verbale, aceste calambururi care se pot repeta la infinit, în infinite variante, despre orice și despre oricine? Asemenea „expresii fericite“ care epatează pe burghezii spiritului sunt o tristă moștenire a romantismului. Se spunea atunci — cu câtă solemnitățe, înțelegeți — că, de pildă, creștinismul este un astru mort, că Iuda este un ghețar topit în caritate, că omul este un fabulist fără subiecte, că femeia este o durere de cap, etc. Și „biografii“ de mână treia au reactualizat jocul acesta de-a expresiile ca să facă mai giganți, sau mai ermetici, sau mai fascinanți pe eroii a căror viață le-o povesteau. Ludwig, Zweig, Maurois — dar mai ales Zweig — au abuzat până la trivialitate de aceste expresii fericite. Și ele circulă acum peste tot locul.

Nu se mai vorbește corect. Nu se mai scrie substanțial. Se vorbește și se scrie prin expresii fericite, prin „interpretări“ noi, alegorice, misterioase, metafizice. Știți cine a fost Victor Hugo? Un monstru geologic persecutat de libelule. Știți cine a fost Pascal? Inchipuirea propriului său regret. Dar

Goethe? Visul codrilor germani care, transformați în celuloză, se răzbunau contra securei teutone și a schismei lui Luther.

Există o superstiție naivă, foarte răspândită în tânăra publicistică românească, anume: că inventând un joc de cuvinte oarecare surprinzi *aspecte noi* ale realității. Am arătat cu alt prilej automatismul și stupiditatea cu care se gândește „paradoxal”: spui despre orice lucru, contrariul decât se spune. Pur și simplu. Și cu asta faci paradox, faci gândire adâncă, „originală”. Dar boala aceasta mentală (căci, fără îndoială, este vorba de o maladie) a luat proporții și mai mari. Din gândire „paradoxală” a ajuns gândire „profundă” și „originală”; a ajuns gândirea expresiilor fericite. Care, mai e nevoie s'o spunem?, se bucură de cel mai spontan succes de public. Este mediocritatea complicată, mediocritatea transfigurată, alambicată, majestuoasă. Căci, firește, se găsesc totdeauna o mie de proști care să încrunte din sprincene în fața unui asemenea text — d. p. omul este o eșarfă uitată într'un cuib de rândunici —, să-l mediteze profund, și-apoi să exclame: „al dracului e ăsta!” Este flatată propria lor capacitate de reflexiune. Se face apel la imaginația lor, la puterea lor de abstractizare. Și acest apel, această flatare, nu rămâne nerăsplătită. Al dracului!...

Asemenea „expresii fericite” sunt interesante numai când aparțin colectivității, când s'au născut din creșterea organică a limbii, aparțin argot-

ului sau limbilor tehnice. Ele sunt atunci o manifestare spontană și autentică a unor anumite păreri, a unor anumite judecăți la care ajung un grup de oameni. De pildă, ce frumoasă este expresia: „Omul e ca oul!“ Nu este nici proverb, nici folclor. Și, totuși, este cea mai crâncenă formulare a sentimentului de evanescență a existenței umane. Proverbul însuși a fost la început o expresie fericită, dar câtă experiență colectivă înapoia lui, câtă precizie în imagini, cât fantastic acumulat. Nimeni nu poate face un proverb din capul lui. Și nici nu poate colabora la creșterea unui argot dacă nu se integrează perfect în organicitatea acelei colectivități sau acelei bresle.

INVITAȚIE LA BĂRBĂȚIE

Cred că nu mai e nevoie să vorbim despre noi. Toată lumea știe că trăim un ceas înstrătat și deznădăjduit, că suntem lichele și neputincioși, că ne ineacă descompunerea, lașitatea și cinismul. Unde întorci capul nu auzi decât strigăte, bârfeală, critică și tânguire. Ne lamentăm fără nici un orgoliu, ne pierdem vremea plângând, ne risipim energia în critică, în negație, în argumente. Dacă un strein ar asculta spusele noastre — și nu ne-ar cerceta și viața — ar crede că suntem cea mai bătută de Dumnezeu țară, că ne aflăm în pragul unei catastrofe definitive, că totul e pierdut, și pentru totdeauna. Suntem cu adevărat un popor fără orgoliul suferinții; sau, mai precis, am pierdut cu desăvârșire acest orgoliu.

În mijlocul acestei totale descompuneri, în mijlocul acestei mlaștini sociale în care trăim — un singur strigăt merită să fie strigat: bucuria, lauda, nădejdea profetică. Un singur gest merită să fie

împlinit: gestul creației, gestul vieții care știe să reia totul dela început, gestul furios al zidarului care durează în fiecare zi o temelie pe care destinul nopții o dăruie. În mijlocul iadului contemporan, cu aburii săi descompuși, cu luminile sale de cadaverică fosforescență, cu mizeriile sale umane, cu degringolada sa etică, cu haosul său spiritual — o singură tărie trebuie să-și înalțe brațele: bărbăția, orgoliul suferinții, orgoliul mizeriei, orgoliul nădejzii deznădăjduite. Când totul în jurul tău putrezește, de ce să-ți fie teamă? Viața ta toate să ia totul dela început. Când totul își pierde sensul, totul ajunge neant și zădărnice, de ce să te plângi? Simpla ta *prezență vie* calcă sub picioare tot neantul lumii, toată zădărnicia creației. E adevărat, suntem proști și netrebnici, suntem mărunți și păcătoși, suntem incapabili, lichele, fleacuri, mediocri, tot ce vreți. În fața acestor adevăruri, ași vrea ca o duzină de tineri să poată striga: *Ei și?! Să-și strige disprețul lor față de destin, față de întristatul ceas care ne-a fost ursit să-l trăim, față de mizera noastră condiție umană, față de tot ceiace este mediocru, lamentabil și inert în tradiția noastră europeană, creștinească și românească. Să strige în fiecare zi, în fața oricui om, în fața oricărei întâmplări: Ei și? Ei și? E adevărat tot ce spuneți, e adevărat tot ce se întâmplă, e adevărată și limitarea noastră tragică, și descompunerea noastră, și evanescența actelor noastre. E adevărat, e adevărat,*

e adevărat! Și totuși să strigi: *Ei și?* Atât timp cât sunt viu, cât am viața de partea mea, cât timp miracolul creației se află în trupul, în sângele, în spiritul meu — ce putere a întunerecului mă poate înghiți, ce miragiu al neantului mă poate fărâmița, ce haos este atât de mare ca să se poată măsura cu câtimea aceia incomensurabilă de viață care mi-a fost dată?

Nu, domnilor, tot ce putrezește în jurul nostru nu este făcut să ne deprime; dimpotrivă, este o invitație a vieții să-i imităm gestul ei inițial, creația; nașterea; renașterea. Este o invitație la voie-bună, la curaj, la faptă. Faptă care nu înseamnă efort exterior, ci chiar viața noastră, împlinirea ei, victorioasa ei creștere și organicitate. Viața noastră — să ne fie fapta. Pe ea s'o luminăm, s'o înălțăm, s'o păstrăm inalterată în mijlocul atâtor forțe ale întunerecului. Viața noastră întreagă este singurul răspuns peste care orice negație, orice critică, orice dinamită metafizică nu mai poate trece. Moartea nu există decât pentru cei cari o acceptă. Infrângerea nu există decât pentru acel care nu se reîntoarce în luptă. Totul se poate distruge, totul se poate preface în pulbere, totul trece — înafară de gestul vieții. Și acest gest îl avem în noi, existența noastră este o justificare a lui.

Mi se pare atât de absurde obiecțiile pe care le întâlnesc dela o vreme în calea mea; atât de absurde și de ineficace. Unul îmi spune: Românii sunt atenuați și mediocri. Poate e adevărat. Ei și

ce dacă e adevărat? Asta e un motiv mai mult să fim îndârjiți în suferința și în creația noastră... Să strigăm mai tare bucuria noastră că suntem români. Să avem *certitudinea* că prin curajul gestului nostru vom depăși modelele de perfecțiune europeană sau asiatică pe care anumiți tineri tobă de carte ni le aduc mereu înaintea.

Altul îmi spune: trăim un ceas tragic, un ceas care anulează orice încercare de creație, orice avânt spiritual. Ei și ce dovedește asta? Cu cât e mai tragic ceasul, mai vitreg, mai întunecat — cu atât trebuie să ne îndârjim în nădejde, în muncă, în bărbăție. Sunt alte popoare care suferă mai mult ca noi. Sunt alți oameni cari au experimentat un tragic mult mai hain ca noi. Cred că Prometeu, Oedip, Antigona, Fedra — au suferit un iad interior de o mie de ori mai crâncen ca al nostru. Și dacă s'au dat bătuți, au făcut-o pentru că nu cunoșteau nădejdea. Dar noi care cunoaștem și viața și nădejdea, noi care verificăm zilnic deznădejdea noastră prin nădejde — mai avem noi dreptul să ne plângem, să criticăm, să ne resemnăm?

Toate acestea dovedesc lipsă de bărbăție. Îți vine să-ți iei lumea în cap când vezi oameni deștepți desperând de condiția noastră umană și socială, și lamentându-se în cele patru colțuri ale văzduhului că suferă, că totul e neant, că totul e zădărnici. Toate acestea sunt fleacuri. Toate acestea nu dovedesc nimic. Poți să strigi o mie de

ani că viața e zădarnică — ea nu va înceta o clipă să crească, să năvălească pretutindeni, să-și strige pretutindeni victoria. Orice critică e inutilă, orice negație e ineficace în fața vieții. Viața care *poate* totul — în pofida oricărui haos sau oricărei catastrofe. Ar putea să se zguduie pământul, și tot n'ar însemna nimic. Dacă ași fi ultimul om, ași striga încăodată „EI ȘI?” în fața oricărui cataclism. Ce poate face moartea împotriva miracolului existenței noastre vii?...

Dar lucrurile acestea simple nu vrea nimeni să le ia în seamă. Este o panică a desperării, o manie colectivă în fața răului, o histerie în fața eferului, o frică sugestionată în fața neantului. Toți oamenii aceștia privesc cu patimă întunerecul, haosul. Le e frică de lumină, pentru că lumina înseamnă absurdă rezistență împotriva oricărei eventualități, înseamnă continuă depășire, continuă viață. E mult mai confortabil întunerecul și negația. E mult mai puțin responsabil. E mult mai puțin curajos să desperi, decât să nădăjduiești împotriva oricărei evidențe și a oricărei nădejdi.

Haide, domnilor, mai domol cu tânguirile, mai domol cu desperarea. Căutați înlăuntrul ființei D-stră acel crâmpeiu de nebunie și de faptă, aduceți la lumină acel ridicul EI ȘI?, și zvârliți-l bărbătește în mijlocul descompunerii generale. Există atâta moarte în jurul meu încât nici nu știu cum să-mi comprim sălbateca bucurie că din toate aceste cadavre va crește mâine o altă lume.

C U P R I N S U L

	<u>Pag.</u>
O prefață propriu zisă	5
Invitație la ridicul	23
Despre destinul înțelegerii	29
Despre adevărurile găsite la întâmplare	35
Despre un aspect al eternității	40
Despre stimulare	45
Pierdeți-vă timpul	50
La vida es sueño!	56
Despre numai zece oameni	62
Despre o anumită experiență	67
Despre entuziasm și altceva	72
Despre speciile gândirii	78
Despre fericirea concretă	84
Despre un anumit sentiment al morții	90
Despre miracol și întâmplare	95
Despre scris și scriitori	99
Despre oameni și roman	104
Despre moarte și istorie literară	109
Puncte de vedere	113

	<u>Pag.</u>
Moda bărbătească	118
Apologia pentru decor	122
Sex	128
Romanul polițist	134
Despre anumiți celibatari	140
Despre femeile superioare	145
Despre bărbații superiori	150
Despre sinceritate și prietenie	156
Despre tinerețe și bătrânețe	162
Mentalitatea francmasonică	168
Originalitate și autenticitate	174
Justificarea bucuriei	179
Exerciții spirituale	187
A nu mai fi român!	193
Glosse pentru omul nou	201
Ceasul tinerilor?	207
De ce faci filozofie?	213
Simple presupuneri	220
Moment nespirtual	226
A face... ..	231
Fragmente	237
Invitație la bărbăție	297

